ASKERÎ TARİH DİZİSİ

OSPREY

OSMANLI KALELERİ
1300-1810

David Nicolle
İllüstrasyonlar: Adam Hook
Çeviren: Kahraman Şakul

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

DAVID NICOLLE

İllüstratör Pat Nicolle'un oğlu olan David Nicolle 1944'te doğdu. BBC Arapça Servisi'nde bir süre çalıştıktan sonra Londra Üniversitesi Doğu ve Afrika Çalışmaları bölümünde yüksek lisansını, Edinburgh Üniversitesi'nde ise doktorasını tamamladı, Ürdün'deki Yermük Üniversitesi'nde de bir süre İslam sanatı ve mimarlık tarihi dersleri veren Nicolle halen İngiltere'de yaşamaktadır. Ortaçağ ve İslam dünyasındaki savaşları konu alan çok sayıda kitap ve makale yazmış; Osprey askerî tarih dizileri içinde de birçok çalışması yayınlanmıştır.

ADAM HOOK

Osprey yayınlarına uzun yıllardır katkıda bulunan Hook ailesine mensuptur; babası Richard Hook ile kızkardeşi Christa Hook da dünyaca ünlü tarih illüstratörleridir. Amerikan yerlilerinden Roma lejyonerlerine ve dünya savaşlarının askerlerine kadar askeri tarihin her dönemine dair eserler vermiş; gerek yayınevlerine gerek ise özel koleksiyonlara çok sayıda eser kazandırmıştır.

David Nicolle
İllüstrasyonlar: Adam Hook

OSMANLI KALELERİ 1300-1810

Çeviren: Kahraman Şakul

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

OSPREY ASKERÎ TARİH DİZİSİ

DAVID NICOLLE
OSMANLI KALELERİ 1300-1810

ÖZGÜN ADI
OTTOMAN FORTIFICATIONS 1300-1710
OSPREY PUBLISHING, 2010

COPYRIGHT © OSPREY PUBLISHING LTD 2010

ÇEVİREN
KAHRAMAN ŞAKUL

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2011
Sertifika No: 40077

EDİTÖR
EMİR YENER

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

DÜZELTİ - DİZİN
NECATİ BALBAY

GRAFİK TASARIM UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

1. BASIM: MART 2019

ISBN 978-605-295-769-1
Genel Yayın Numarası: 4447

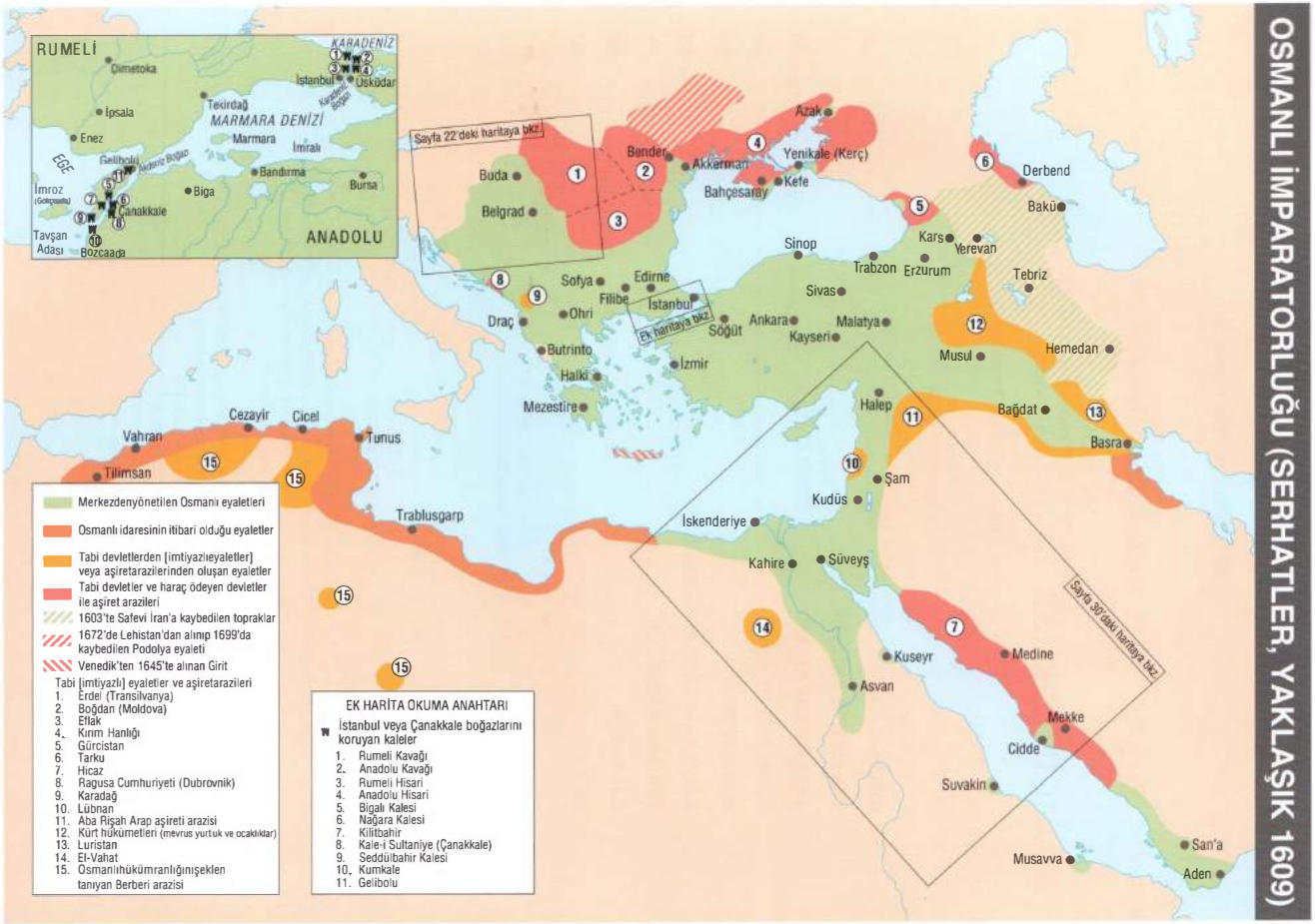
BASKI
OFSET FİLMCİLİK VE MATBAACILIK SANAYİ VE TİCARET A.Ş.
ŞAİR SOK. NO: 4 ÇAĞLAYAN MAH. KAĞITHANE / İSTANBUL
Tel: (0212) 295 86 01
Sertifika No: 12326

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metin, gerek görsel malzeme hiçbir yolla yayınevinden izin alınmadan çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK, NO: 2/4
BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Faks (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ 5
TASARIM VE GELİŞİM 7
KALE İÇİNDE YAŞAM 32
SAVAŞ MINTIKALARI 40
SON DEVİRLER 52
KALELERİN GÜNÜMÜZDEKİ HALİ 57
TERİMLER SÖZLÜĞÜ 61
KAYNAKÇA 62
DİZİN 63

OSMANLI İMPARATORLUĞU (SERHATLER, YAKLAŞIK 1609)
RUMELİ
KARADENİZ
Dimetoka
İstanbul
Üsküdar
İpsala
Tekirdağ
MARMARA DENİZİ
Enez
Marmara
İmralı
EGE
Gelibolu
Bandırma
Bursa
İmroz (Gökçeada)
Biga
Çanakkale
Tavşan Adası
Bozcaada
ANADOLU
Sayfa 22'deki haritaya bkz.
Buda
Belgrad
Bender
Akkerman
Azak
Yenikale (Kerç)
Kefe
Bahçesaray
Derbend
Bakü
Kars
Yerevan
Sinop
Trabzon
Erzurum
Tebriz
Sofya
Edirne
Filibe
İstanbul
Sivas
Draç
Ohri
Ankara
Malatya
Söğüt
Kayseri
Ek haritaya bkz.
Butrinto
İzmir
Musul
Hemedan
Halki
Mezestire
Halep
Bağdat
Basra
Cezayir
Cicel
Vahran
Tunus
Tilimsan
Şam
Kudüs
İskenderiye
Trablusgarp
Kahire
Süveyş
Sayfa 30'daki haritaya bkz.
Kuseyr
Medine
Asvan
Mekke
Cidde
Suvakin
San'a
Musavva
Aden
Merkezdenyönetilen Osmanlı eyaletleri
Osmanlı idaresinin itibari olduğu eyaletler
Tabi devletlerden [imtiyazlıeyaletler] veya aşiretazizlerinden oluşan eyaletler
Tabi devletler ve haraç ödeyen devletler ile aşiret arazileri
1603'te Safevi İran'a kaybedilen topraklar
1672'de Lehistan'dan alınıp 1699'da kaybedilen Podolya eyaleti
Venedik'ten 1645'te alınan Girit
Tabi [imtiyazlı] eyaletler ve aşiretarazileri
1. Erdel (Transilvanya)
2. Boğdan (Moldova)
3. Eflak
4. Kırım Hanlığı
5. Gürcistan
6. Tarku
7. Hicaz
8. Ragusa Cumhuriyeti (Dubrovnik)
9. Karadağ
10. Lübnan
11. Aba Rişah Arap aşireti arazisi
12. Kürt hükümetleri (mevrus yurtluk ve ocaklıklar)
13. Luristan
14. El-Vahat
15. Osmanlıhükümranlığınıseklen tanıyan Berberi arazisi
EK HARİTA OKUMA ANAHTARI
İstanbul veya Çanakkale boğazlarını koruyan kaleler
1. Rumeli Kavağı
2. Anadolu Kavağı
3. Rumeli Hisari
4. Anadolu Hisari
5. Bigalı Kalesi
6. Nağara Kalesi
7. Kilitbahir
8. Kale-i Sultaniye (Çanakkale)
9. Seddülbahir Kalesi
10. Kumkale
11. Gelibolu

OSMANLI KALELERİ 1300-1810

Cihan ta'mirine olmasa mîmar
Yapılmaz yalnuz taşile dîvar
Hususa şöyle bir mîmar-ı âkil
Mühendis zu-fünun dindar ü kamil

Koca Mimar Sinan Ağa, Osmanlı mimarlarının en yücesi (1499-1588)*

GİRİŞ

Batılı tarihçiler, İstanbul'un kuzeyinde Boğaziçi'ne tepeden bakan Rumeli Hisarı gibi haşmetli Osmanlı kalelerine rağmen Osmanlı askeri mimarisini genellikle pek önemsemezler. Bu buyurgan tavrın bir örneği K. Andrews'ın Güney Yunanistan'daki kaleler hakkında yazdığı kitaptır. Öbür yönlerden gayet kusursuz olan bu kitapta yazar şöyle diyor: "Türkler kale planlarına ya pek az ya da çok fazla dikkat sarf etmiş görünmektedirler. II. Mehmed'in Rumeli Hisarı'nı isminin ilk harfi şeklinde tasarlarken sergilediği kapris Yedikule'nin yıldız tabyalarının katı simetrisi ile eşleşir... Mora ve Rumeli Kasteli'nin, Anavarin-i Cedid'in ve Zarnata'nın kurallı mimarisi... araziye uygun kale bedeni örmeyi daha iyi bilen Greklerin, Frenklerin ve Venediklilerin yaptıkları kalelerin hem münasip hem de becerikli kural dışılığı ile tezat oluşturur."

Sonraki âlimler şüphelerini muhafaza ederek askeri mimarinin gelişimine Osmanlı katkısının sınırlı olduğunu savunmaya devam ettiler. Bu âlimler birkaç konuda haklıdırlar; 15. yüzyıl ortalarına ait cüsseli Osmanlı kalelerinin benzerleri sonraki yıllarda nadiren yapıldı. Bu uzmanların da kabul ettikleri üzere 16. yüzyıl Osmanlıların Balkanlar, Orta Avrupa, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'ya neredeyse tamamen hükmettikleri bir çağdı; haliyle cüsseli ve pahalı istihkâmlara ihtiyaçları yoktu.

Şartlar tabii ki değişti ve Osmanlılar 17. yüzyıl sonunda ve 18. yüzyılda savunmaya çekilmeye mecbur bırakılınca hevesle yeni bir askeri inşaat faaliyetine giriştiler. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bir geriye düşüş halini yansıtan da işte bu son dönemdi. Fakat, bu zaman zarfında dahi geri kalmışlık izlenimi yanıltıcıdır; çünkü, o sıralarda Batı Avrupa askeri mimarisinin ideallerini yansıtan ve gerçekle de her zaman uyuşmayan o pek sofistike, fevkalade matematiksel ve hayli pahalı kalelere Osmanlılar sınırlı ilgi gösterdiler. Öte yandan, Osmanlılar bu alandaki ünlerinin solmakta olduğunun farkındaydılar. Büyük Türk gezgini Evliya Çelebi (1611-1682) bile Osmanlı mimarlığını savunma ihtiyacı duymuştu: "Osmanlı kal'a bina edemez derler. Eğre serhaddinde Segedin kal'ası ve Özü serhaddinde Turla Nehri kenarında Bender kal'ası ve bu Avlonya kal'asın görmeyenler Al-i Osman nice kal'a yapdıkların[ı] bilmezler."

Osmanlı devletinin karakteri 14. ve 18. yüzyıllar arasında tanınmayacak derecede değişti. Bizans İmparatorluğu ve İslam diyarı arasındaki serhat mıntıkasında boy yapısına dayalı bir emirlik olarak başlayan siyasa, erken modern dünyanın en muazzam güçlerinden birine dönüşmüştü. Ama devlet sonradan öyle bir noktaya düştü ki Napolyon Savaşları zamanında komşuları çoktan Osmanlı'nın kadavrasını bölüp paylaşmanın hesabını yapmaktaydılar.

Osmanlı devleti az sayıda müstahkem şehrin bulunduğu dağlık bir bölgede ortaya çıktı. Burası, çoğunlukla Bizanslı *akritai* yani uç savaşçılarının elinde bulunan nispeten küçük müstahkem mevkiler ile doluydu. Bizans merkezinden yeterli destek alamayan bu hisarlar Türklerin eline geçti ki çoğu

* "Mimarlık mesleklerin en zorudur ve mimar kişi her şeyden evvel mümin olmalıdır." *Risaletü'l-Mi'mariye ve Tuhfetü'l-Mi'marin* (Howard Crane ve Esra Akın, *Sinan's Autobiographies: Five Sixteenth-Century Texts. Introductory Notes, Critical Editions, and Translations*, Giriş ve ed. Gülru Necipoğlu, Leiden: Brill, 2006 içinde, s. 61-77).

Güvercin Adası'ndaki küçük bir kalenin merkez kulesi. Türkiye'nin Ege kıyısındaki Kuşadası'nın limanı girişine hâkim olan bu yapı 14. yüzyıldan kalmadır (Yazarın fotoğrafı).

Osmanlılar Bizans şehri Bursa'yı fethettiklerinde, asırlar boyunca bakımlı tutacakları iyi tahkim edilmiş bir iç kale kazandılar (Yazarın fotoğrafı).

kez bu değişim, bölge hâkiminin taraf değiştirip *akritai* sıfatından çıkarak Osmanlı *uc beyi* (serhat beyi) kimliği edinmesinden ibaretti. Bu şartlar altında Osmanlı emiri –ki halen bir arazi hâkimi olmaktan çok bir boy beyiydi– kale yapımını teşvik etmek için bir neden görmemişti. Osmanlı devleti serhatlerde baş gösteren bir bela olmaktan çıkıp ölümcül bir tehdide dönüşünce çöküşteki Bizans İmparatorluğu ve Hıristiyan Balkan güçleri savunma yapılarını güncelleştirmek için ciddi çaba sarf ettiler. Bunların tamamı tabii ki sonunda düştü ve böylece Osmanlılar bazı muhteşem kalelerin mirasçısı oldular.

O esnada, Osmanlıların istihkâm meselesine bakış açısı değişmekteydi. Bu durum, 1330'larda Osmanlı payitahtı Bursa'yı ziyaret eden büyük Faslı gezgin İbn Battuta açısından barizdi:

> Bu sultan [Osmanlı emiri Orhan, 1324-60] Türkmenlerin en yüce hükümdarı olup varlık, toprak ve askeri güç bakımından da en zenginidir. Yüze yakın kalesi vardır ki vaktinin çoğu bunları gezmekle geçer. Her kalede bir süre kalıp işleri düzene sokar ve teftişte bulunur. Söylendiğine göre hiçbir şehirde bir tam ay boyunca oturmamıştır.

O vakte gelindiğinde Cenevizliler, Ege ve Karadeniz etrafındaki tüccar kolonileri için endişelenmeye başlamışlardı. İtalyan hümanist âlim Ankonalı Ciriaco daha çok Antik Yunan kalıntılarıyla uğraştığı halde, o bile Haliç'in karşısından Konstantinopolis'e bakan Galata'daki özerk Ceneviz kolonisinin güçlendiğini kaydetmişti. Ağustos 1446 sonlarında eve yazdığı bir mektupta şöyle diyordu:

> [Galata'nın] şöhretinin ve çarpıcı tezyinatının gün geçtikçe artışını, gerek iş için gerekse de dünyayı gezip görme hevesiyle bizim Ankona gemilerine ve sizin [Ceneviz] gemilerinize binerek sık yaptığım iade-i ziyaretlerimde neşeyle ve hevesli bir dikkatle izlemekteyim. Örneğin daha bir yıl önce, Boruele Grimaldi'nin *podesta* [vali] olduğu ve [başarısız] Türk kuşatmasının gerçekleştiği zor zamanlarda, kale bedenlerini takviyeye hasredilmiş bir kulenin Başmelek Mikail'in hamiliğinde yükseltildiğini gördük. Ve bu minvalde, pek kısa bir süre öncesi olan 14 Haziran'da müşahede ettim ki zatıaliniz Maruffo... denize bakan duvarları limandan İsa Kulesi'ne dek uzatıp iki kat yükseltmek suretiyle şehri emniyet, büyüklük ve güzellikçe günbegün abad etmişsiniz.

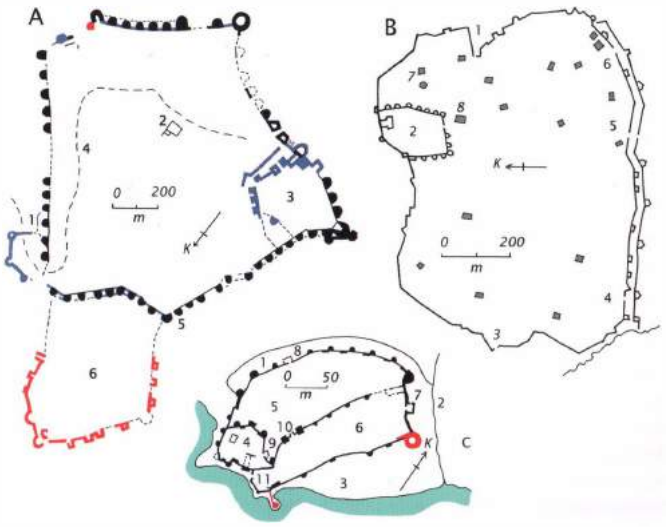
Ciriaco bu duvarlara konulan ve masrafı tahminen Galata'nın Ceneviz sakinlerince üstlenilen mermer kitabelerden birinin metnini bizzat yazdı. Fakat sadece yedi yıl sonra Konstantinopolis Osmanlıların eline geçti ve Galata dövüşmeden teslim oldu.

TASARIM VE GELİŞİM

Osmanlılar Bizans şehri Bursa'yı aldıkları zaman çoğu Yunanca konuşan Hıristiyan nüfusu mevcut surların dışında, dağın aşağı taraflarında yeniden iskân ettiler. Aynı anda Osmanlı ricali eski sura taşındı; gerçi Bursa'nın tehdide açık Pınarbaşı mahallesinin ne zaman çifte sur ile sarıldığı belli değildir. Osmanlılar kıyılara ulaştıklarında ise farklı bir askeri sorunla karşılaştılar, çünkü denizler hâlâ Hıristiyan filoların denetimindeydi. Örneğin İzmit Körfezi'nde, Kara Mürsel isimli güvenilir bir komutan 1337'de işbaşına geçirildi. Onun, ayakta kalmış eski Bizans kıyı hisarlarını Bizans deniz saldırılarına karşı savunmada kullandığı kesin gibidir.

14. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlılar Balkanlar'da yayılmaya başlayınca mesele daha aşikâr hale geldi. Müstahkem mevkiler bu sürecin henüz başından itibaren büyük öneme sahipti. 1352 dolaylarında Bizans İmparatoru VI. İoannes Paleologos, müttefiki Osmanlılara küçük bir hisar olan Çimbi'yi verdi ki burası onların Avrupa'daki ilk köprübaşıdır. İki sene sonraki bir depremde civardaki diğer Bizans kalelerinin geniş hasar görmesi, Osmanlıların çok daha mühim olan Gelibolu limanıyla kalesini de almasını mümkün kıldı. Ardından bir süreliğine bir Haçlı kuvvetine kaybedilen Gelibolu, sonunda kesin surette Osmanlı idaresine geçti ve Murad Hüdavendigar (1360-1389) devrinde ilk Osmanlı deniz üssü halini aldı.

Osmanlı devletinin birlikleri Asya'dan Avrupa'ya taşınırlarken yine de açık hedeftiler; bu nedenle Murad'ın halefi I. Bayezid (Yıldırım) korunaklı bir iç liman inşa ettirdi. Ne var ki, Osmanlıların deniz gücü oldukça önemsizdi ve 1416 yılında bir Venedik filosu onları Gelibolu açığında yendi. 13 sene sonra, Venedikliler bu defa Gelibolu'nun iç limanına saldırmaya teşebbüs ettiler ama içeri girmeyi başaramadılar. Bayezid'in kıyı istihkâmları kendilerini kanıtladıysa bile Osmanlılar Çanakkale Boğazı, Boğaziçi ve koca İstanbul'un denetimini tamamen ele geçirmeden boğazlarda gemi yüzdürme özgürlüğünü güvence altına

A: Kütahya (kaynak: Foss). Bizans istihkâmları siyah, Germiyan tamiratı ve ilave yapıları mavi, Osmanlı tamiratı ve aşağı şehir kırmızı renktedir: (1) Aşağı kapı; (2) merkez camii; (3) iç kale; (4) ana giriş yolu; (5) yan kapı; (6) surla kuşatılmış aşağı şehir.
B: Bursa (kaynak: Türkiye Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü). Ana İslami dini binalar gri renktedir: (1) Saltanat Kapısı; (2) iç kale; (3) Kaplıca Kapısı; (4) Zindan Kapı; (5) Fetih Kapısı; (6) Yer Kapı; (7) Osman ve Orhan gazinin türbeleri; (8) Şehadet Camii.
C: Karamanlı kıyı kalesi Anamur (kaynak: Fedden). Muhtemel Osmanlı ilaveleri kırmızı renktedir: (1) hendek; (2) akarsu; (3) kumsal; (4) iç kale; (5) kara tarafında duvarla çevrili yer; (6) deniz tarafında duvarla çevrili yer; (7) ana veya deniz tarafı girişi; (8) kara tarafı kapısı; (9) iç kale kapısı; (10) dıştaki iki çevrili yer arasında yer alan kapı; (11) yan kapı.

Gelibolu'nun Osmanlılara düşmesinden sonra birkaç on yıl içinde yeni iç limanı bir burç ve köprü ile müstahkem hale getirildi (Yazarın fotoğrafı).

alamayacaklardı. O zaman dahi denizde Hıristiyan tehlikesi süregitti ve haliyle iki boğazın savunma tertibatı da mütemadiyen tahkim edildi.

Gelibolu'daki istihkâmlar öncelikle Osmanlı ulaşım ağını savunmak amacına hizmet ederken, Anadolu Hisarı I. Bayezid tarafından 1395 senesinde Konstantinopolis'e düzenlenen doludizgin bir taarruzun ön hazırlığı olarak yapılmıştı. Bu yapı Göksu'nun yanında, Boğaziçi'nin en dar yerinde yükselmekteydi. Fakat o devirdeki topçuluğun kısıtları göz önüne alındığında, boğazı "kapatmak" gibi bir niyetle yükseltilmediği aşikârdı. Anadolu Hisarı daha ziyade bir gözetleme noktası olmanın yanı sıra sayıca az Osmanlı birliklerinin güvenle karşı kıyıya taşınabileceği, Avrupa tarafında harekât yapan kuvvetlerle bağlantıyı temin edebilecek bir emin mahaldi. Basit yapılı bir hisar olmakla birlikte, girişi öyle tasarlanmıştı ki düşman kapıyı aşsa bile kaleye girmek için savunma ateşine maruz kalacak şekilde derhal yana dönüp bir sürü merdiven tırmanmak zorunda kalacaktı; bu tür yamuk ya da açılı kale girişlerine ortaçağda *başura* denilirdi. Sultan II. Mehmed (Fatih) Boğaziçi'ni düşman gemilerine kapatma konusunda daha başarılı oldu ki bu teşebbüsün bir parçası olarak Anadolu Hisarı'nı ilave üç gözetleme kulesi ile berkittirmişti. Eski Osmanlı belgelerinde Güzelce Hisar denilen bu kale, (sonradan el konulan Roma ve Bizans yapıları göz ardı edilirse) İstanbul sınırları içindeki en eski Türk yapısıdır.

14. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlılar hızla büyüyen imparatorluklarının –başta Edirne, Filibe ve Sofya gelmek üzere– Balkan eyaletlerindeki birçok istihkâmı yıktılar. Beri yandan, Tuna boyunca uzanan Silistre, Niğbolu ve Vidin gibi başka yerlerde ise mevcut kaleleri berkittiler. Erken devirlerdeki Osmanlı kale mimarlarının kimliği meçhuldür ama eserleri farklı kültürel altyapılardan geldiklerine işaret eder. Osmanlı yapıları hakkında "mesleki" tecrübesi olan nadir Osmanlı mimari tarihçilerinden biri Machiel Kiel'dir. Pratiğe dayalı tecrübesine istinaden Kiel, 13. yüzyıl sonu ve 14. yüzyıl başlarındaki Türk göçü öncesinde Batı Anadolu'nun bazı kesimlerinin hepten ıssızlaşmış olduğu şeklindeki yaygın fikri reddedebilmektedir. Kendisi şöyle diyor:

> Batı Anadolu'daki Türk yapılarında gördüğümüz taş işçiliği İç Anadolu'da kök salmış kadim Selçuklulardan geliyor olamaz. Tamamen farklı, müthiş bir kesme taş işçiliği mevcut. İnşaat ustalığı ve taş kesiciliği ile geçen 18 yılım bana bunu bariz kılsa da pratik tecrübeden uzak şekilde akademik tahsil yapan sanat tarihçilerine vaziyet aşikâr olmuyor. Kısacası, geç Bizans nüfusu ile halef beylikler dönemi arasında sanılagelenden çok daha güçlü bir devamlılık mevcuttu.

Osmanlılar mevcut kaleleri kullandılar ama en fazla ilhamı askeri mimariye yansıyan İslami

geleneklerden almışlardı. Bunların en göze çarpanı, ana yapı unsuru olarak uyarladıkları geniş kule, yani *burç*tur. Osmanlılar, top koymak için mazgallar açmak ve düşmanın top ateşine karşı mukavemeti artırmak üzere duvarları çok daha kalın örmek suretiyle temel burç tasarımını geliştirdiler. Muhtemelen, Haliç'e hâkim konumdaki Galata Kulesi tarzı Ceneviz kıyı istihkâmlarından çok şey öğrenmişlerdir.

Bu tarz "yüce kuleler" II. Mehmed tarafından İstanbul Boğazı'nın Avrupa kıyısında yükseltilen Rumeli Hisarı'nın anafikrini oluşturmuştu. Gerçekten de, Osmanlı vakanüvisi Tursun Beğ bu kulelerden ikisinin sahip olduğu dairevi tasarımın *frengî* (Avrupa tarzı) olduğunu ve bir tek çokgen kulenin böyle olmadığını ileri sürer. Efsaneler Mehmed'in Rumeli Hisarı'nı adının baş harfi şeklinde (İrani-Arap alfabesindeki "mim" harfi) tasarlattığını söylese de kalenin şekli topoğrafya tarafından belirlendi ve planı Müslihiddin adlı bir mimar tarafından çizildi. İnşaat süresinin kayda değer kısalığı –4 ay 16 gün– kurulmaya hazır (prefabrik) yapı unsurlarının bolca kullanılmasına bağlıydı. Kısmen işlenmiş taş malzeme Anadolu'dan getirilirken hazır yontulmuş kalaslar Karadeniz ormanlarından temin edildi. Diğer bazı taş yapı unsurları ise civardaki terk edilmiş kiliselerden alındı ki bunların özellikle de sütunları bağlayıcı olarak kullanılmıştı. Aynı zamanda odunu bol Çubuklu'nun karşısındaki boğazda dört tane harç ocağı açıldı.

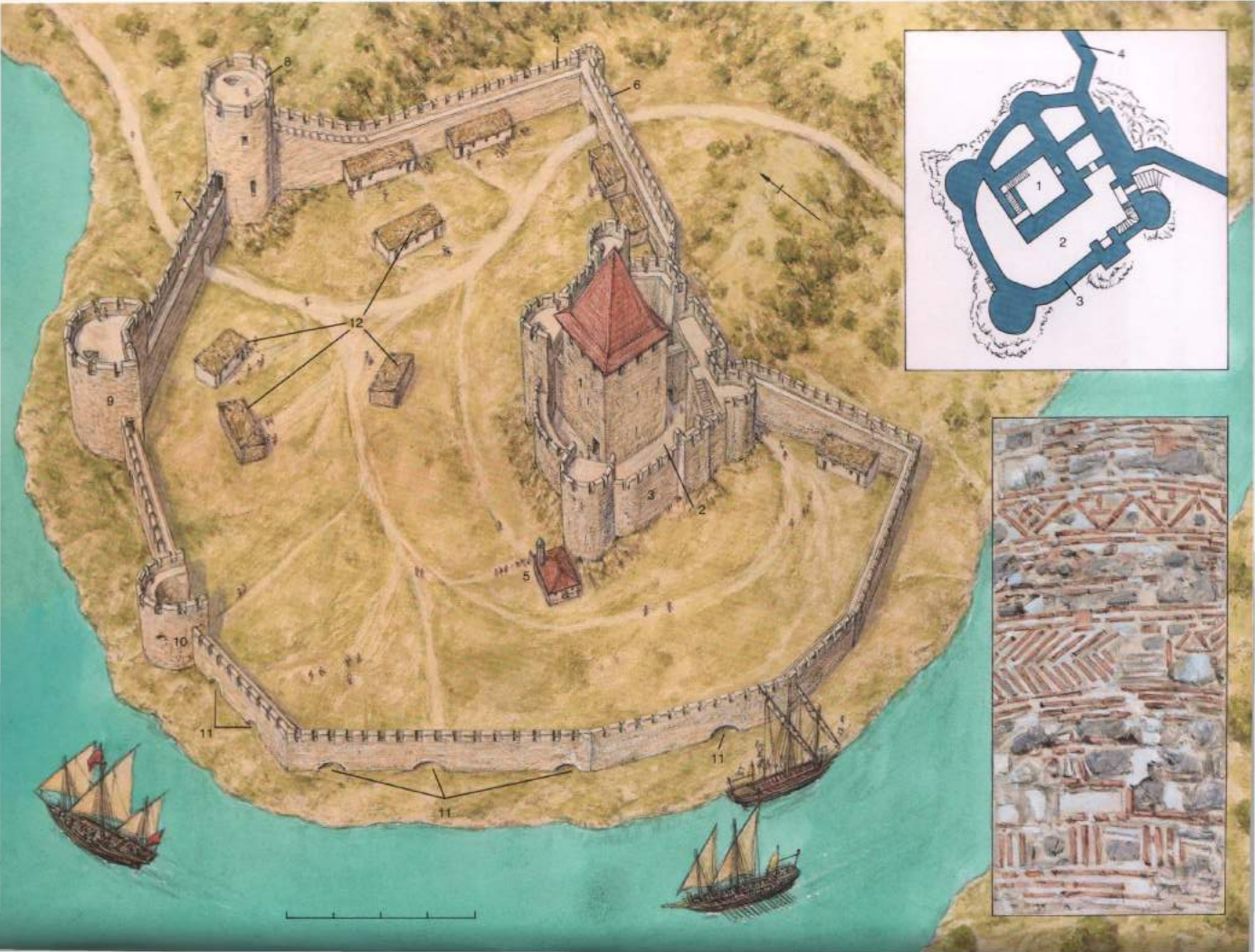
II. Mehmed, Çanakkale Boğazı'nı (*Dardanelles*) "kilitlemek" konusunda da bir bu kadar çaba sarf etti. En dar bölgede 1452 senesinde bir çift kale yükseltildi: Asya tarafındaki Kal'a-i Sultaniye ve Avrupa kıyısındaki Kilitbahir (eski yazımıyla Kilidü'l-bahr). Bunlar birbirlerinden farklı olsalar bile her ikisi de 30'ar topla donatılarak Boğaz'ın 1.250 metrelik genişliği top menzili içine alındı. İki kale de 1551 senesinde Kanuni Sultan Süleyman tarafından güçlendirildi ve III. Selim tarafından Napolyon Savaşları esnasında tekrar baştan aşağı yenilendi.

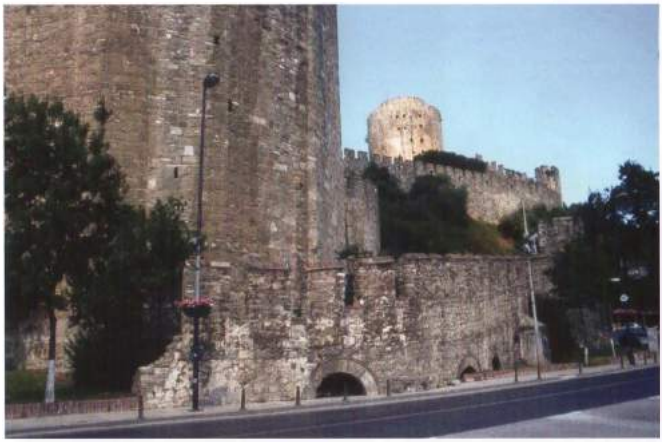
Kal'a-i Sultaniye'nin alçak, hatta bodur tasarımı Sarıçay'ın bitişiğindeki görece gevşek alüvyonlu top-

Anadolu Hisarı etraflı bir değişim geçirdiği halde merkezi burç ilk halini büyük oranda korumuştur. Dairevi kule ve duvar arasındaki köşede hela boşaltma çıkışı var gibidir (Yazarın fotoğrafı).

rak üzerinde yükselmesinin bir sonucuydu. 100'e 150 metrelik basit dikdörtgen planı, yüksekliği 11 metre olup kalınlığı ise 8 metreye kadar çıkabilen dış duvarlardan oluşuyordu; köşelerde ve dış açılarda ise dokuz tane küçük sur bulunuyordu. 42'ye 48 metre ölçülerindeki iç kalenin 9,5 metre kalınlığındaki duvarları 25 metre yüksekliğe erişirdi. Üç katı bulunan bu iç kalenin kâgir zemin katı iç avlunun yer seviyesinden 4 metre yukarıdaydı ve üst iki katı ahşaptı. Tahta merdivenle çıkılan bu katlar on yatakhaneden oluşan bir yaşam alanından ibaretti. Çatı, tatlı meyilli bir dövüş taraçası şeklindeydi. Kale avlusunun içindeki kubbeli ve dairevi bir bina barut mahzeni olarak kullanılıyordu. Ana girişe iliştirilmiş bir cami, kale ile aynı zamanda yapılmıştı. Caminin zemin katı iki

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12

Devasa Rumeli Hisarı, İstanbul Boğazı'na hükmediyordu. Bu istihkâmın varlık sebebi, stratejik suyolunu düşman seyrüseferine kapatmayı sağlayacak toplara ev sahipliği yapmaktı; kale ve surlarının amacı ise bu topları korumaktı (Yazarın fotoğrafı).

oturma odasından ibaretken üst kat cemaat yeriydi. Minaresi düz tuğladan örülü caminin giriş kemerinin kilit taşı, ortaçağdaki Suriye'ye özgü olup *ablak* denilen taş süslemeciliğini anımsatır şekilde siyah ve beyaz mermerdendi.

Gelibolu Yarımadası'nda yükselen Kilitbahir, yani "denizin kilidi" kalesi, oldukça farklıdır. Orijinal perde duvarı tam yuvarlağa yakın şekildeki üç burca sahiptir ki kale planı böylece üç yapraklı yonca görünümüne bürünür. İçeride, uzun bir üçgen biçimli iç kalenin hafifçe eğrilen duvarları vardır ki dış duvardan buraya üç adet taş köprü ile erişilir. Burayı tasarlayanların kafasında düşman gemilerden gelebilecek top ateşi tehdidi vardı ama gemi gözleyen toplar için açılmış mazgallar düşünüldüğünde özünde savunmacı olmaktan ziyade saldırıcı bir istihkâm olduğuna hükmedilebilir. Kilitbahir 18. yüzyılda Fransız subayların rehberliğinde genişletildi.

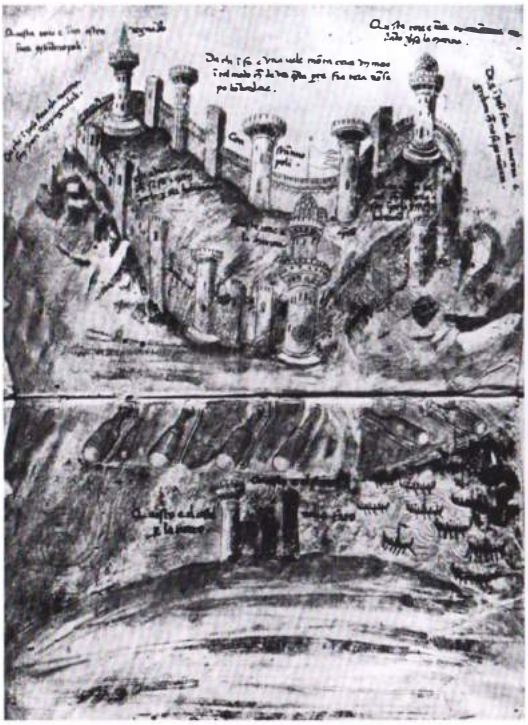
Osmanlı idaresi 16. yüzyılda tüm Balkanlar'da bir kez pekiştirilince, en azından iç bölgelerde, nispeten az sayıda yeni kale yapıldı. Dış tehditler kıyılarda yeni kalelerin yükselmesine yol açarken haydutlar ancak birkaç dağlık yörede Osmanlı hükmünü boşa çıkarmaya devam ettiler. Başka yerlerde, Osmanlı kale kuvvetleri Bizans istihkâmlarına zaman zaman derme çatma tamiratlar yapıyorlardı. Bazı istihkâmlar Haçlılardan

A ANADOLU HİSARI

I. Bayezid için 1390 ve 1395 arasında yapılan Küçük Anadolu Hisarı, boğazı düşman gemilerine kapatmaya muktedir değildi. Asıl işlevi, Anadolu yakasındaki bir ana geçiş yerini –ki Boğaziçi'nin en dar olduğu yerdir– emniyete almak ve liman haline konulabilecek küçük bir akarsu ağzını korumaktı. 50 sene kadar sonra II. Mehmed, bu basit hisarı bir perde duvar ve burçlarla çepeçevre sardı. Yazılı kanıtların işaret ettiği üzere duvar içindeki çoğu diğer yapılar basit vasıftaydı ama II. Mehmed'in eklediği cami daha esaslı bir karakterde olabilir. İlave resim Anadolu Hisarı'nın bazı dekoratif tuğla veya çini işlerini göstermektedir.

Ana resim rehberi:

1. Merkezi burç
2. İç avlu
3. İç beden
4. Dış beden
5. Cami
6. Batı kapısı
7. Kuzey kapısı
8. Kuzey kulesi
9. Kuzeybatı kulesi
10. Batı kulesi
11. Top mazgalları
12. Kerpiçten yapılma ve saman çatılı yatakhaneler, ahırlar ve ambarlar

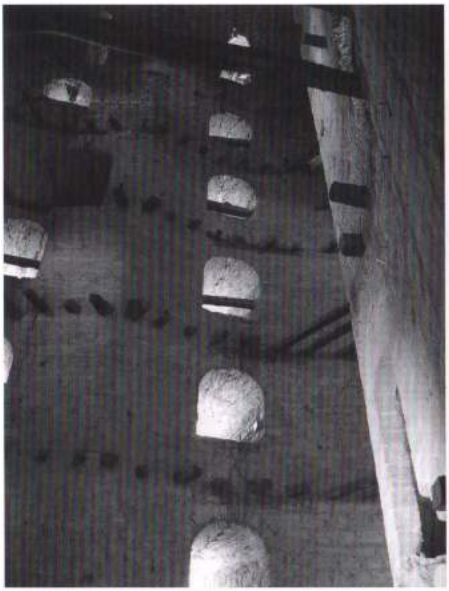

Rumeli Hisarı'nın en eski çizimi, İtalyan denizciler ve tüccarların sözlü tasvirlerine dayanan meçhul bir Venedikli sanatçı tarafından, inşa edildiği 1453'ten sonraki bir sene içinde yapılmıştır (Milano, Biblioteca Trivulziana).

ve Venediklilerden devralınmışlardı. Örneğin, Mora ile Eğriboz Adası arasındaki dar boğaz üzerinde bulunan Eğriboz Köprüsü, Osmanlılar 1470'te adayı fethettikleri vakit zaten sıkı tahkim edilmiş bir vaziyetteydi. Muhtemelen Bizanslılar tarafından kurulmuş ve sonraları Venedikliler tarafından berkitilmiş olan bu dikkate değer köprüyü Osmanlılar 19. yüzyıla dek koruyacak kadar önemli buldular.

Bugünkü Yunanistan'da kıyı tahkimatına Osmanlıların gösterdiği özenin güzel bir numunesi Lefkada (Lefkas) Adası'nda bulunan Aya Mavra Kalesi'dir. Buradaki Haçlı idaresinin 1479'da çöküşü, kuşatmalarda savunma ve saldırı amaçlı top kullanımının yaygınlık kazanmasıyla aynı devre denk geliyordu. Kalelerin hemen her yerde elden geçirilmesine yol açan bu süreçte Osmanlılar, Lefkada'nın Haçlı kalesini modern bir iç kaleye dönüştürüp etrafını yaklaşık 3 metre kalınlığındaki daha alçak ve şevli duvarlarla çevirdiler. Kare biçimli mevcut iki kulenin kuzeyinde inşa edilen güçlü yarı dairevi sur, kasabaya denizden gelen yollara hükmetmesi maksadıyla top mazgallarıyla donatıldı. 5.500 metrekarelik bir alana yayılan bir at nalı şeklindeki bu yeni Osmanlı iç kalesi, dar ve sığ bir hendek ile daha da korunaklı hale getirilmişti. Ayrıca, ana giriş kapısı da güneybatıya taşınarak iki katlı bir *rondella* (yuvarlak kule) ile emniyete alınmıştı.

Daha kuzeydeki stratejik durum farklıydı. Osmanlıların Macaristan Krallığı ile karşı karşıya olduğu bu coğrafyada Tuna Nehri stratejik anahtardı. Demirkapı Geçidi, nehrin aşağısında bulunan aşağı Tuna Ovası ile yukarısındaki Büyük Macar Ovası arasında bir engel teşkil etmekteydi. Bu vadinin kuzey girişini Güvercinlik (Golubac) Kalesi savunuyordu. Osmanlılar Demirkapı'nın güney girişine ilk ulaştıkları esnada, yani daha 15. yüzyılın ilk yarısında yenilenmiş olan Güvercinlik artık dış müdafaa yerlerine ve kısmen tahkim edilmiş bir nehir limanına sahipti. Velakin kalenin kendisi hâlâ barut çağı öncesine özgü bir yapıdaydı. 15. yüzyıl ortalarında perde duvarın dikdörtgen kulelerine gülle çarpınca seksin diye bir kat daha duvar örüldü ki bu önlem muhtemelen Sırbistan'ın geri kalanı Osmanlı hâkimiyetine girince alınmıştı. Ne var ki, nehir limanını savunan çokgen top kulesinin inşa edildiği 1480

Çanakkale Boğazı'nın Avrupa yakasındaki Kilitbahir'in merkezi kulesi veya kalesinin içi, kalenin "üç taç yaprağını" andıran olağandışı şeklini gösterir. Duvarın kavisli kesimlerinin her biri bir top mazgalı ile delindiğinden dolayı her kata altı top konulabilmekteydi (Yazarın fotoğrafı).

Kuzey Yunanistan'daki Aynaroz'un birçok müstahkem manastırları gibi Stavronikita da savunmasının kalbinde yüksek bir kule barındırır. Yapı, Aynaroz manastırlarının Osmanlı sultanının himayesindeki özerk bölgeler olduğu 16. yüzyıldan kalmadır (M. Skiadaresis ve N. Kontos fotoğrafı).

senesinde kale artık Türk hâkimiyetindeydi ve bir Osmanlı garnizonuna sahipti.

Osmanlıların Arnavutluk'taki stratejik durumu yine farklıydı. Bu ülkenin çalkantılı hali ve toplumun halen kabile yapısına dayalı oluşu, 15. ve 16. yüzyıllarda burada gerçekleştirilen Osmanlı inşaat faaliyetinin çoğunlukla askeri amaçlı olmasını gerektirmişti. Yeni kalelerden biri Baştova'ydı. En erken safhasının Venedik yapısı olma ihtimali varsa bile kuvvetle muhtemel Baştova baştan ayağa Osmanlı eseriydi ve ilk defa 1467-1479 arasında inşa edilmişti. Düz bir vadide konumlanan kale 90'a 60 metrelik basit bir dikdörtgen biçiminde olup köşesinde ve üç tarafın ortasında kulelere sahip bulunuyordu. Batı duvarındaki kule sel baskınının yarattığı tahribattan sonra eklenmişti. Köşe kuleleri tahta zeminlerle ayrılmış beş kata sahipken duvar kuleleri sadece üçer katlıydı. Tamamı tahta çatılarla örtülüydü ve zemin seviyesinde top mazgalları açılmıştı. 9 metre yüksekliktek kale bedeni, geç Bizans ve Osmanlı üslubuna mahsus bir sıra yalancı kemerle berkitilmişti. Bu sağır kemerler kuleler arasındaki bir intikal yolunu destekledikleri gibi tahta platformla ayrılmış iki sıra mazgal deliğine de (duvar koyuğu) sahiplerdi. Son olarak, kuzeybatı girişinin üzerinde muhafızlar için küçük bir ibadet mekânı (musalla) bulunmaktaydı.

Baştova'nın büyük bir stratejik önemi yoktu ama II. Mehmed'in İlbasan'da yeniden yaptırdığı kale hayati kıymeti haizdi. Osmanlı seyyahı Evliya Çelebi 17. yüzyılda bu kaleyi tasvir etmiştir:

Güvercinlik (Golubac) Kalesi'nin temelleri günümüzde Tuna'nın Demirkapı Boğazı'nı dolduran yapay bir gölün bitimindedir. 1458 senesinde kaleyi alan fatih Osmanlılar, bu resmin merkezindeki çokgen top kulesini yapıya eklediler (Yazarın fotoğrafı).

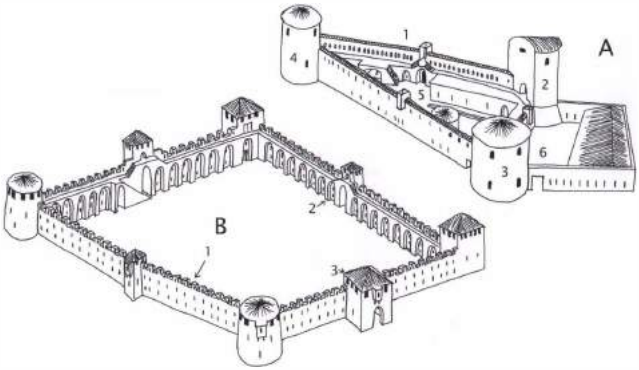
> Kal'ası bir düz zemin-i mahsuldarda şimali rub saat ve kıble canibi rub saat bâid bayırları ve dağları cümle bağlı bir vasi öz içinde nehr-i Uşkumbi kenarında şekl-i murabba bir Şeddadi bir köhne-bina kal'adır kim kaddi on beş arşındır. Ve dendan-ı bedenleri gayet musanna ve etrafında elli aded ebracları var. Ve canib-i erbaasında handakı iki adem kaddi kadar amikdir amma elli arşın arizdir. Ve handakı içre safi bağ u bağçelerdir. Kal'anın dâiren-madar cirmi iki bin dört yüz adımdır. Ve cümle üç aded demir kapuları vardır. Biri şarka ve biri garba ve biri çarşı tarafında kahveler önünde kıbleye nazır işlek bab-ı azimdir. Ve bu kapu iki kat kapudur, öbürleri dahi ikişer kardır, zira kal 'a dahi gird[a]-gird iki kat hisar divarlıdır. Anıniçün kapuları ikişer katdır (YKY, c. 8, s. 318-319).*

Öte yandan, Arnavutluk'taki en büyük Osmanlı kalesi olan Avlonya, ilk yapıldığı anda dahi eski tarz bir kale gibi duruyordu. Top ateşine karşı müdafaa tertibatı yoktu, duvarları şevli değildi ve açılı ya da çıkıntılı burçları bulunmuyordu. Muhteşem bir doğal limanı koruyan bu istihkâmda muazzam bir sekizgen burcun yanı sıra çokgen kesitli sekiz adet köşe burçları ve perde duvarın her bir uzun kenarında uzanan dikdörtgen şekilli iki kule bulunmaktaydı. Bunlardan biri kapı vazifesi görüyordu. Bir diğer müstakil ve devasa kule kale içinde, bir yana diğerinden az daha yakın bir noktada yükselmekteydi. Osmanlı arşivlerinden gelen yeni bilgilere göre, evvelce Venedik eseri olduğu veya İtalyan bir mimarın elinden çıktığı düşünülen bu kalenin 1537-1539 senesinde yapıldığı ve Sinan'ın amiri olduğu meşhur Hassa Mimarlar Ocağı tarafından tasarlandığı anlaşılmıştır.

Anadolu'daki erken Osmanlı kaleleri hakkında bilgiler daha kısıtlıdır. Yine kıyıda, stratejik bir konumda bulunan Anamur Kalesi'nin yeniden inşa edildiği H. 874 (1469/70) tarihli bir kitabe ile teyit edilmektedir. Çok daha farklı bir ölçekte, Osmanlılar ve diğer Türklerin Anadolu'da daha 14. ve 15. yüzyıllarda ahşap istihkâmlar kullanıyor olduklarına dair kanıt vardır. Bu usulü, meşhur olduğu üzere 16. ve 17. yüzyıllarda Avrupa'da da uygulayacaklardı. Bu istihkâmlardan birine Enveri'nin 1465 dolaylarında yazdığı *Umur Paşa Destanı*'nda değinilir. Eserde, Umur'un başkenti İzmir'e düzenlenen Haçlı saldırısı anlatılırken dar bir kale kapısının önünde yükselen "muhafız yeri"nden bahsedilir ki burası, "ağzına sert kalastan kazıklı duvar" çekilmiş bir mahaldir. Öte yandan bu belki de bir sahra istihkâmı şeklindeydi.

Osmanlı devleti genişleyip karmaşıklaştıkça kentli karakterde, saraya ait "tüccar" istihkâmlarına daha fazla ağırlık verildi. Burgonya elçisi Bertrandon de la Broquière, Bursa'yı 1433'te ziyaret ettiği vakit, şehir derin yarıklarla birbirinden ayrılan bir dizi yerleşim ye-

* Günümüz Türkçesiyle: Bu sağlam inşa edilmiş ve kare biçimli antik yapı, Uşkumbi Nehri kıyısındaki geniş bir vadide konumlanmaktadır. 15 arşın [yaklaşık 6 metre] yüksekliğindedir. Kale bedenindeki çıkıntılar sanatlı bir şekilde yapılmıştır ve 50 tane burç mevcuttur [gerçekte 26]. Her tarafından iki adam boyunda bir hendek ile çevrilidir. 50 arşın [yaklaşık 20 metre] genişliğinde olup bağ ve bahçelerle doludur. Kalenin etrafı 2.400 adımdır. Üç tane demir kapısı vardır; bunların biri doğuya, biri de batıya bakarken üçüncüsü de güneye doğru kıble yönünde, çarşıdaki kahvehaneler karşısında bulunan işlek bir kapıdır. Bütün kapılar çiftedir. Kale çift kat duvarlı olduğu için kapıları da böyledir.

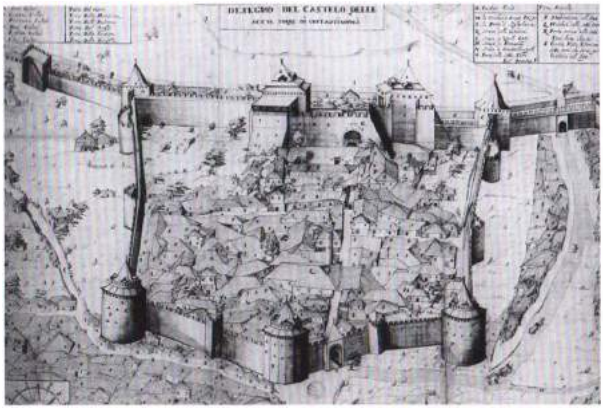
A: Butrinto'daki Osmanlı ve Venedik hisarının rekonstrüksiyonu (kaynak: Karaiskaj): (1) Muhtemelen 15. yüzyıldan Osmanlı müstahkem yapısı; (2) güneybatı köşedeki Venedik işi top kulesi, 15. yüzyıl sonu veya 16. yüzyıl; (3 ve 4) Osmanlı dairevi burçları, 17. yüzyıl ortası; (5) Osmanlı kale içi yapıları; (6) Venedik yapısı surla çevrili taşra mıntıkası, 18. yüzyıl başı. B: Baştova'daki Osmanlı hisarının rekonstrüksiyonu (kaynak: Karaiskaj): (1) muhtemelen 1467-1479'da tamamlanmış olan esas Osmanlı hisarı; (2) nehir taşkını esnasında çöküp 1762'de yeniden yapılan batı duvarı; (3) ana kuzeybatı kapı kulesinin girişi üstündeki musalla (namazgâh).

rinden ibaretti; fakat bunlardan ancak birisi müstahkemdi. De La Broquière'e göre bu mıntıka, "şehrin mostrası olan alçak bir dağın üzerindeki çok güzel bir kale" idi. Saray işlevi olan bir başka şehir Trakya'daki Dimetoka'ydı; buranın Bizanslılardan kalma iç kalesi sultanların hazineleri için emniyetli bir yer olacak kadar güçlüydü. Daha büyük bir Trakya şehri olan Edirne Osmanlıların Avrupa'daki ilk payitahtı oldu; fakat sultanlar zarar görmüş Bizans duvarlarını tamir etmektense o civarda yeni bir tümleşik saray inşa ettiler. Bu yerleşke müstahkem olmamakla beraber en azından bir tane savunma amaçlı binası vardı: 15. yüzyılda II. Murad tarafından inşa edilen Cihannüma Kasrı. Kasırdan günümüze pek az şey kalmışsa da bu yapının geniş bir dikdörtgen bina olduğu aşikârdır. İçinde yer alan ve 14 metrekareden biraz daha az yer kaplayan çelimsiz yapının yüksek ve çokgen tepeli merkezi kulesi bulunuyordu. Edirne'deki Osmanlı tümleşik sarayında mevcut tek diğer istihkâm II. Mehmed için inşa edilmiş zayıf bir dış duvardır ki müdafaadan ziyade yerleşkenin sınırını belirleme amacına hizmet ediyordu.

II. Mehmed'in yeni payitahtı İstanbul'a eklediği ilk gerçek istihkâm, şehrin kadimAltın Kapı'sının içine iliştirilmiş Yedikule'ydi. Terk edilmiş Havariyyun Kilisesi'nin arazisi üzerinde bulunan bu yapı aslında oradaki ilave istihkâmların ilki değildi. 1390 dolaylarında Bizans İmparatoru VII. İoannes, Altın Kapı'nın kulelerinin ve kapı ile kıyı arasında uzanan diğer kulelerin esaslı bir şekilde berkitilmesini emretmişti; bunlar "son direniş" noktaları olacaktı. Ne var ki, anlaşıldığı kadarıyla söz konusu ilaveler Bizans'ın Osmanlı efendilerinin ısrarı ile tekrar yıkılmıştır. II. Mehmed ise Bizanslı seleflerinden bir adım daha

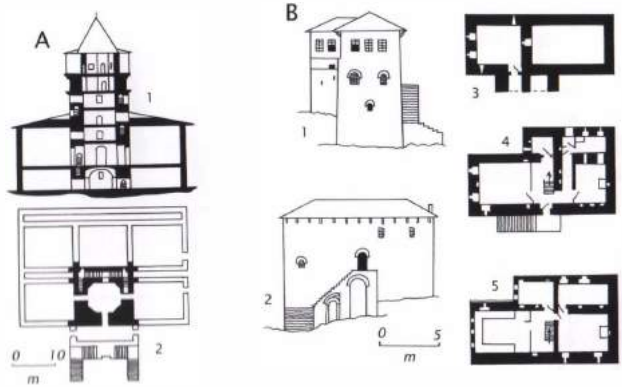
Tıpkı Romalılar gibi Osmanlılar da güzel sukemerleri inşa ettiler. Bunların birçoğu kalelere içme suyu taşımaktaydı. Bu resimde Kuzey Yunanistan'daki Kavala'nın iç kalesine su arzı görülüyor. Fotoğraftaki sukemeri 1520-1566 arasına tarihlendirilir (Yazarın fotoğrafı).

İstanbul'un kadim surlarının iç tarafına iliştirilen Yedikule Kalesi'nin bu göz alıcı kuşbakışı görünümü, bir İtalyan sanatçı tarafından muhtemelen 17. yüzyılda yapılmıştır. Duvarlar dahilindeki yapılar ve bahçeler kale garnizonu içindi (Museo Civico Correr, Venedik).

seferiyle işbirliği yaptığı takdirde sığınak görevi görecekti. Giriş kuzeydoğu tarafındaki bir kapıdan yapılmakta, kuzey tarafında da küçük bir kapı bulunmaktaydı. Bu ikinci kapı sonradan örülüp kapatıldı. Ayrıca, Altın Kapı'nın kemerlerinden biri de –ebadı hayli ufaltılmış olmakla beraber– açılabilmekteydi. Mehmed'in yeni kulelerinden ikisi dairevi, en doğudaki üçüncüsü ise çokgen kesitliydi. Surların üzerindeki yaya yolunun tasarımı duvarların tepesinde hareket rahatlığı sağladığı gibi aynı seviyede bulunan kulelere erişime de yarıyordu.

Osmanlı devleti içinde yüksek emniyet sağlanmış olması, ileri giderek Altın Kapı'da ve komşu surlarda mevcut kulelere üç yeni kule daha ekledi ve bunları 12 metre yüksekliğinde bir perde duvar ile birbirlerine bağlayarak Yedikule'yi yarattı. Bu yeni istihkâm dış saldırılara karşı bir koruma değil ama şehirde ezici çoğunluğu oluşturan Hıristiyan Rum nüfusa yönelik bir önlemdi: Söz konusu topluluk ayaklandığı veyahut yeni bir Haçlı ticaret yolları üzerinde yapılan yeni hanların ve kervansarayların önceki devirlere kıyasla genellikle daha az berkitilebilmesini mümkün kılmıştı. Öteki hanlar zanaat merkezlerine dönüşen kasabalarda konumlanmışlardı. Hemen her durumda savunma sistemleri, günümüze kaldığı kadarıyla, haydut ve eşkıyalardan ziyade hırsız ve çapulculara karşı düşünülmüştü.

A: Cihannüma Kasrı burcu, Edirne. 1404-1451'de II. Murad tarafından yaptırılmıştır (kaynak: Curcic): (1) Kesit; (2) plan.
B: Girokastër'de müstahkem bir ev, 16. yüzyıl sonu veya 17. yüzyıl başı (kaynak: Lawless): (1) Yan irtifa; (2) cephe irtifa; (3) zemin katı; (4) birinci kat; (5) ikinci kat.

Bazı 15. yüzyıl Osmanlı mimarlarının hayatları, 16. yüzyıldaki üstat Sinan kadar olmasa da, bilinmektedir. Örneğin, 1419 senesinde Bursa'da Yeşil Cami'yi inşa eden Ahi-Bayezit oğlu Hacı İvaz, mezar taşına bakılırsa aynı zamanda bir komutan, âlim ve matematikçiydi. İstihkâm tasarımcılığı veya yapıcılığı var mı bilinmez ama askeri kariyerine bakılırsa bu oldukça olasıdır. Özellikle istihkâmcılıkta asıl iş askerlere düşmekteydi. Geç Bizans kronikçisi Kritovoulos'a göre II. Mehmed Çanakkale Boğazı'nın girişini tahkim etmeye karar verdiğinde, "derhal beni arazinin eğimini incelemek ve boğazın en dar yeri ile en güçlü akıntı yerini kestirmek için gönderdi." On yıla yakın bir süre sonra, İstanbul'un alınmasını takiben, "Gelibolu ve Herson Valisi, Kaptan-ı Derya ve tüm kıyıların komutanı olan Yakub'u ivedilikle yanına çağırıp hisarların [Kale-i Sultaniye ve Kilitbahir] yapılmasıyla [tahminen tamamlanmasıyla] görevlendirdi. İşin olabildiğince çabuk bitirilmesini emredip alakalı her şeyin yükümlülüğünü de kendisine verdi."

Tuna üzerindeki Semendire'de Osmanlı dış duvarları bir sürü amele takımlarınca ve belli ki alelacele yapılmıştı. Çokgen top kuleleri birbirlerine benzer görünmelerine rağmen aslında her biri farklı teknikler kullanılarak yapılmıştır. Hele de güneydoğu kulesi bayağı Bizans üslubundadır. Bu durum ustaların Makedonya'daki Üsküp'ten gelmiş olabileceğini düşündürür; burası zaten Osmanlı yapı sektörünün mühim bir merkeziydi.

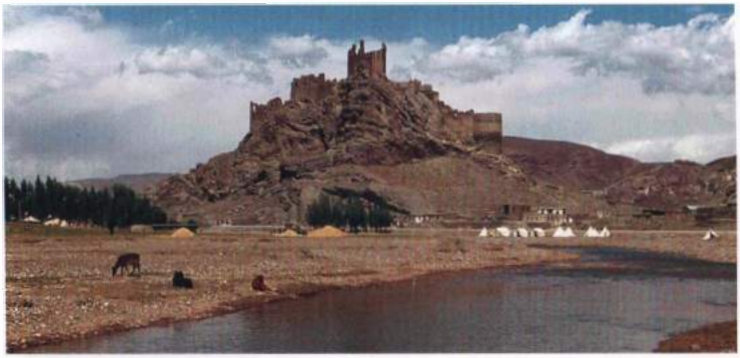
16. yüzyılda Osmanlı askeri mimarisinde pek az belirgin değişiklik görüldü. Oysa (şayet Asyalıları saymazsak) Osmanlılar bu alanda Avrupalı rakipleri karşısında eski kafalı kalıyorlardı. Dikdörtgen planlı garnizon kalelerinden ibaret bulunan Çoğu Osmanlı istihkâmlarının tasarımında kayda değer bir istikrar vardı. Yüksekliklerini koruyan kâgir surlar, Avrupa'da görülen modern top kalelerinin daha kısa ve toprakla destekli duvarlarıyla tezat oluşturmaktaydı. Diğer yandan, *palanka* denilen toprak ve kalastan yapılmış istihkâmları eski tarz kâgir üslupta yapılarla bir arada barındıran kaleler daha orijinal ve olasılıkla daha tesirliydi.

Osmanlı İmparatorluğu tabii ki sadece bir Avrupa gücü değildi; istihkâmlar Asya ve Afrika eyaletlerinde de önemli bir paya sahiptiler. Mısır ve

Osmanlıların geç ortaçağ Sırp kalesi Semendire'ye 15. yüzyıl sonunda ekledikleri üç adet bodur ve çokgen kesitli top burcundan biri (Yazarın fotoğrafı).

Suriye'de hüküm süren Memlûk Sultanlığı'nı devirerek Ortadoğu'da devasa arazilerfetheden Yavuz Sultan Selim'in (1512-1520), Doğu Anadolu'da pek çok kaleyi sıfırdan inşa ettirdiği veya tamir ettirdiği söylenegelir. Her ne kadar söz konusu yapıların çok azı malumumuz olsa da yazılı kaynaklar Osmanlıların İran serhaddini 16. yüzyılda tahkim etmeye başladıklarını teyit etmektedirler. Dolayısıyla, Hakkari eyaletindeki 15. yüzyıl Kürt istihkâmı Hoşap Kale hem Selim'e hem de onun oğlu ve halefi Kanuni Sultan Süleyman'a bir şeyler borçlu olmalıdır. Göz alıcı derecede dik ve kayalık bir uçurumun tepesinde yükselen Hoşap Kale devasa kulelere sahiptir ki en yükseği iç kaleyi oluşturur. İç kalede pişmiş topraktan olukların teşkil ettiği, her yöne bakan ve görünüşte gelişigüzel yerleştirilmiş gözetleme delikleri vardır. Bunlar belki de gözetimin görevini ifa ederken Doğu Anadolu'nun dehşetengiz kış ayazından korunmasını mümkün kılıyorlardı.

Güneydoğu Türkiye'deki Hoşap Kale, çoğu bakımdan ortaçağ yapısıdır. Osmanlı sultanları tarafından 16. yüzyılda güçlendirilmiş ve yerel yönetici Sarı Süleyman Bey tarafından 1643 senesinde tekrar berkitilmiştir (Yazarın fotoğrafı).

Osmanlı idaresi altındaki Suriye'nin güvenliğine yönelik tehditler evvelce görünenlerden farklıydı. Bunun sonucunda kalelerinin birçoğu –ki bazısı Haçlı yapısıydı– işlevini yitirdi. Harim Kalesi belki de bu durumun örneğidir. Küçük bir Osmanlı garnizonunun ihtiyacına yönelik birkaç ev bulunduran harabeden hallice bu yapıdan günümüze, pek çok kırık tütün lülesi hariç Osmanlı askerlerinin varlığını hatırlatacak fazla bir şey kalmamıştır. Memlûk devrinden kalma cami bile artık bir işlik olarak kullanılmaktaydı. Buna karşın, yakınlarındaki kıyı kalesi Payas'ın önemi arttı. Deniz ve Amanos Dağları arasında uzanan dar kıyı şeridine hâkim bu kale, 16. yüzyılda ayrıca mühim bir liman haline geldiği için iyice berkitilip topçu kıtalarıyla teçhiz edildi.

Payas, Türkiye ile kutsal şehirler Medine ve Mekke arasında uzanan güzergâh boyunca sıralanmış bir hisar zincirinin parçası olarak görülebilir. Bu hisarlar ve ilişkili oldukları yol ağları Hac kervanlarının güvenliğini sağlarken Osmanlıların çöl serhaddi boyunca askeri menzil sistemi görevi de görmekteydiler. Osmanlı arazisinin derinlerindeki hisarlar ise daha güçlüydüler ve daha kalabalık muhafız kıtaları barındırıyorlardı. Öte yandan, Avrupalıların Hint Okyanusu'ndan yöneltebilecekleri denizden saldırı tehdidi Osmanlıları doğu kıyılarından Kızıldeniz'deki Cidde, İran Körfezi'ndeki el-Hassa ve Yemen'deki Aden gibi bazı şehirleri tahkim etmeye sevk etti.

Mısır tabii ki gerek Kızıldeniz'den gerekse de Akdeniz'den saldırıya açıktı. Bu nedenle 16. ve 17. yüzyıllarda bir sürü yeni hisar yapılırken eskileri onarıldı. Sudan'dan akın tehlikesi dahi bulunmaktaydı: Osmanlı İmparatorluğu en güney sınırını Nil üzerinde, Vadi Halfa yakınlarındaki bir adada Say hisarını inşa ederek belirlemişti. Mısır'da arkeolojik açıdan incelemeye tabi tutulmuş nadir Osmanlı kalelerinden biri Kızıldeniz kıyısındaki Kuseyr'de bulunur; bu

Uzun yıllar boyunca tarihçiler, Selanik'teki Ak Kule'nin Bizans veya Venedik eseri olduğunu farz ettiler. Aslında ise, H. 942 (1535/36) yılında tamamlanmış olan bir Osmanlı eseridir (Yazarın fotoğrafı).

Bir Osmanlı yazmasından Türklerin inebahtı, İtalyanların Lepanto dedikleri Naupaktos'un "kuşbakışı haritası." Gördes (Korint) Körfezi girişini koruyan kale 1540 senesinde, bu yazmanın neshedilmesinden on yıl önce güçlendirilmiştir (Topkapı Müzesi, İstanbul).

kale Nil vadisinden gelen çöl güzergâhının doğu ucunu savunmaktaydı. Bu güzergâhların değeri zamanla değiştikçe Kızıldeniz'deki son duraklarının önemi de değişkenlik gösterdi.

Kuseyr'deki ufak hisar aslen 1571'de yapılmış olup köşelerden çıkma yapan kalın kuleleriyle hafif çarpık dört kenarlı bir yapıydı. Görünüşe göre perde duvarları 4'e 6 metre ölçüsündeki taş duvarlı ve beşik tonozlu odalarla boylu boyunca destekleniyordu. Bu odalar barınma ihtiyacını karşılamış olabileceği gibi kutsal şehirlere gönderilen Mısır buğdayı için ambar vazifesi de görmüş olabilirlerdi. Güneydoğu duvarının iç tarafına iliştirilen diğer binalar daha çapraşıktır; bunlar belki de kâtip odaları ve kale dizdarının konağı olarak kullanılmaktaydılar. Çoğu bakımdan bu hisar, Osmanlıların diğer ırak ileri karakollarına benzemekteydi.

Selanik'in meşhur Ak Kulesi'nin Kanuni zamanından kalma olduğunu artık biliyoruz; bu yapı, Hıristiyan deniz güçlerine karşı bir batı seferi dolayısıyla bina edilmiş veya yenilenmişti. Selanik Koyu'nun girişine hâkim mevkiiyle, denizden saldırılara açık ulaşım hatlarını savunmaktaydı. Yapılışını kaydeden kitabe, Osmanlı İmparatorluğu 1912'de Selanik'i yitirdikten kısa süre sonra ortadan kayboldu. Neyse ki bir Alman âlim evvelce bir fotoğrafını çekmişti. Kitabe şöyle demektedir:

> Şir-i merdan Hazret-i Süleyman zaman
> Emriyle yapılıp burcu'l-esed oldu tamam
> Şir-i peyker ejderha toplar ki etrafındadır
> Yaraşır bu kuleye Burc-ı Esed dense tam
> Oldu tarihi dokuz yüz kırk iki bu kalenin
> Hicret-i peygamber-i ahır zamandan vesselam*

* Günümüz Türkçesiyle: Yiğitlerin aslanı, zamane [Peygamber] Süleyman'ı emriyle yapılan aslan burcu tamam oldu. Aslan çehreli ejderhalar gibi toplar etrafını sarar ki bu kuleye aslan burcu dense yeridir. Bu kalenin yapılış tarihi Hazreti Peygamber'in –selam olsun– hicretinden sonra 942'dir.

Ukrayna'daki Akkerman (Bilhorod Dnistrovskiy) Kalesi'nin iç nüvesi ortaçağdan kalmadır ama 1484'te Osmanlılara geçtikten sonra, dış istihkâmları giderek güçlenen top ateşine dayanmaları için berkitildi (Petro Vlasenko'nun fotoğrafı).

Hicri 942 senesi, miladi 2 Temmuz 1532'de başlar ve 19 Haziran 1533'tebiter. 16. yüzyıldaki Yunanistan'ın başka yerlerinde Osmanlı idarecileri sadece hayati önemi haiz istihkâmları koruyup güçlendirdiler. Bazılarının tasarımındaki Avrupa veya doğrudan Venedik etkisi artık açıktır. 1573-74'te, Navarin Koyu'nahâkim yeni iç kalelerinde Osmanlılar modern bir burç sistemi kullandılar. Fakat bu münferit bir deneme olarak kaldı ve bilindiği kadarıyla devamı gelmedi. Öyle bile olsa, Anavarin-i Cedid altı kenarlı büyüleyici bir kaleydi. Kural dışı bedenleri arazi hatlarını takiben kıyıya dek iniyor, iki güçlü ve müstakil top burcu ise koy ve limana kolay giriş sağlayan tek noktaya hükmediyordu.

Mora'nın öbür tarafında iyi korunmuş Benefşe arz-ı endam eder. Burada bulunan koca kaya kütlesinin tepesinde bir iç kale yükselmekteydi; fakat asıl dikkate değer olan aşağısındaki kasabadır. Burada Osmanlılar hem deniz hem de kara tarafına, kayalığın dik yüzüne dek duvarlar inşa ettiler. Gerçi bunlar 2-4 metre kalınlığında ve 10-20 metre yüksekliğinde, tüfekçiler için delikler açılmış ince ön siperi ile görece zayıf duvarlardı. 18. yüzyıl başlarında yazan Kara Boğdan voyvodası ve âlim Dimitrie Cantemir [Dimitri Kantemir] her ne kadar Benefşe'yi "tüm Mora'daki en güçlü kale" olarak tarif ediyorsa da bu durumun aslında mevkiin doğal surette korunaklı olmasından ileri geldiği açıktır.

Başka yerlerde burçlar yaygınlık kazandı; gerçi bunlar daha basit yapılıydılar. 16. yüzyıl sonlarından itibaren Eflak ve Boğdan beylikleri boyunca yayılan bu burçlar haliyle güçlü bir Orta Avrupa etkisi sergiliyorlardı. Karadeniz'in kuzeyinde ise, çoğunlukla Rusya ve Ukrayna'dan akıp gelen yüce nehirlerin ağızlarında konumlanmış bir dizi zorlu Osmanlı kalesi bulunmaktaydı. Dinyester ağzındaki Akkerman'da günümüze kalmış dış duvarlar büyük oranda Osmanlı yapısıdır. Tepesinde geniş mazgal delikleri bulunan bir kale bedeni, alçak dikdörtgen kuleler ve bir dış hendek bu yapıyı tamamlar. Bu durum Bulgaristan'daki Vidin'in Osmanlı istihkâmlarına benzemektedir ve tıpkı burada olduğu gibi bir geç ortaçağ kalesinin etrafını çevirmektedirler.

Kıyıyı dolanınca, Kırım Yarımadası'nın girişindeki kıstakta, Kırım Hanlığı'nın Osmanlı İmparatorluğu'na tabi olduğu asırlar boyunca Kırım Tatar kuvvetlerinin ana toplanma yerini teşkil etmiş bulunan Or Kapı (Perekop) vardır. Buranın muhafız takımı hakkındaki mevcut sınırlı bilgi arkebüzle donatılmış 600 sekban piyadesinin kale muhafazasında bulunduğuna ve bunlardan 20 bölük kadarının hanlık dahilindeki yerleşik kasabalardan seçildiğine delalet etmektedir.

Gelgelelim, Osmanlı devletinin en tehlikeli serhaddi Habsburg İmparatorluğu ile çatıştığı Macaristan'dı. Günümüzdeki Macaristan başkenti Budapeşte'nin batı yakasını oluşturan Budin'i 1541'de aldıktan sonra Osmanlılar, gerilen ulaşım ve ikmal hatlarını savunmak için bir istihkâm ağı kurdular. Tuna Nehri'nin orta kısımları boyunca uzanan kaleler bilhassa mühimdi. Bu tarihten itibaren yirmi sene boyunca dikkatlice planlanmış kuşatma savaşları vuku buldu. Osmanlılar ancak Orta Macaristan'a yayılmış kaleleri alıp güçlendirerek savunulabilir bir çekirdek bölge yarattıktan sonra bir hat üzerine dizilmiş serhat kalelerine odaklandılar.

Osmanlılar devraldıkları geç ortaçağ Macar kalelerini iyileştirmek için pek çaba sarf etmeyerek bunun

yerine kendi palanka sistemlerini geliştirdiler. Kalas istihkâmlar Avrupa'nın pek çok bölgesinde kadim zamanlardan beri kullanılagelmekteydi. Bunların ahşap malzemeden yapılmaları nedeniyle kolayca ateşe verilebilecekleri fikri yanıltıcıdır. Muhafazasız ve zayıf kale içi binaların aksine istihkâmlarda kullanılan kalaslar genelde devasa boyuttaydılar ve rutubetli oldukları gibi toprakla da desteklenmekteydiler. Haliyle, kolayca tutuşmazlardı.

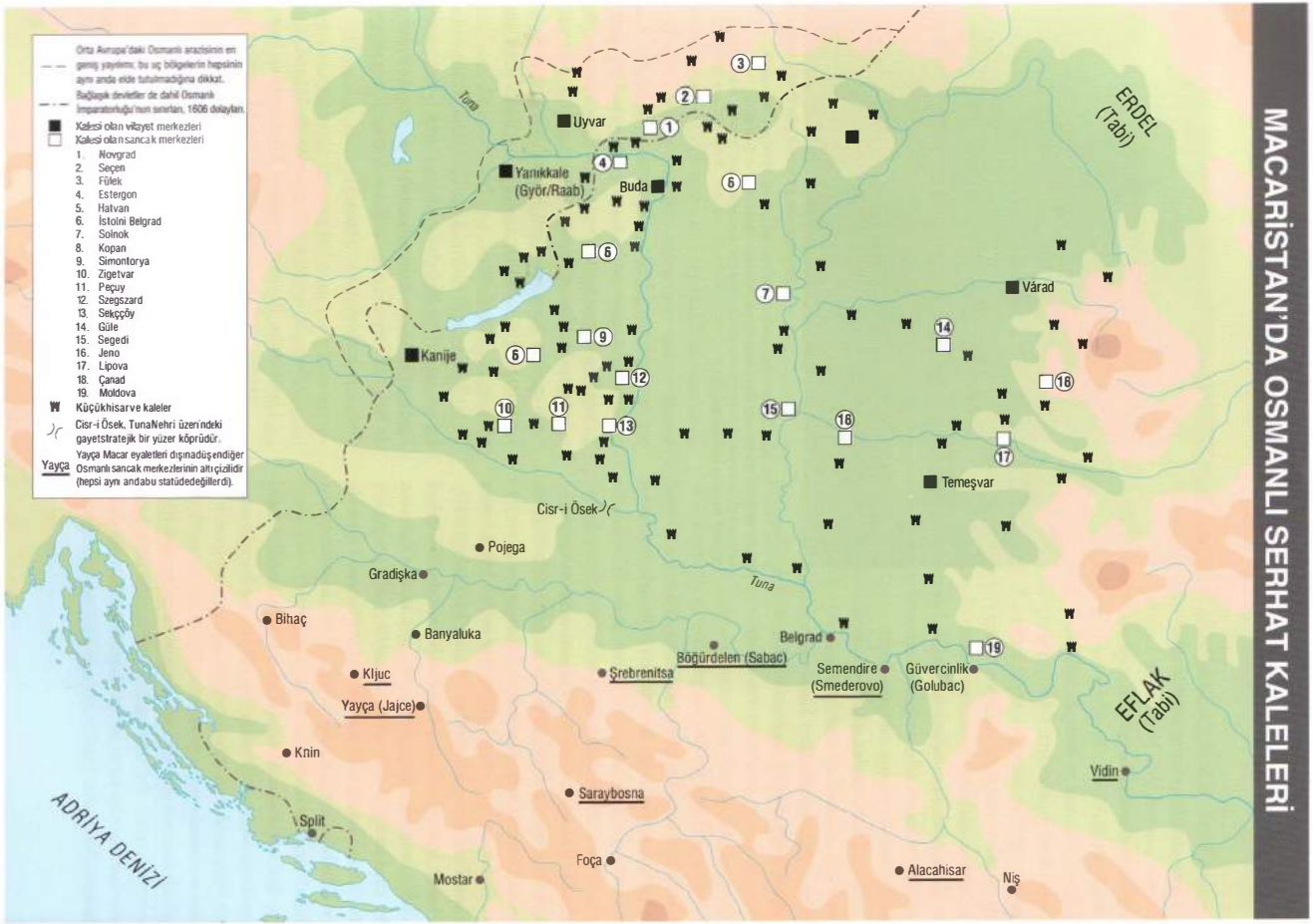
Kırım Tatar Hanlığı, Osmanlı İmparatorluğu'nun en güçlü tabisiydi. Ne var ki, Kırım dağlarında kurulu Bahçesaray'da bulunan Hansaray'ın ana girişi savunmalı bir geçit görünümüne sahip olsa da, aslında güçlü tahkim edilmemişti (Mihail Jirohov'un fotoğrafı).

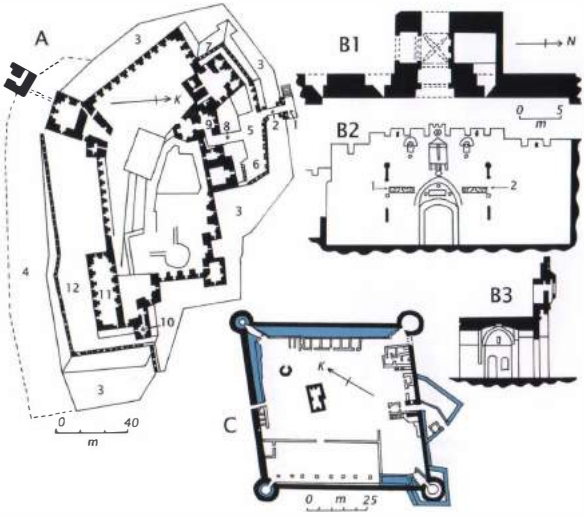
Bu tip palankalar ebat ve karmaşıklık açısından çeşitlilik göstermekteydiler. Bazıları kanat ateşi için gerekli hiçbir tertibata sahip değildi ve en küçükleri hendekle çevrilmiş bir kazıklı çitten ibaretti. Büyükçe palankalar da aynı şekilde basit tasarımlı olabilirlerdi: Arası sıkıştırılmış toprakla doldurulan çift sıra kalas duvar, mevkii çepeçevre kuşatır ve bunun üstündeki yükseltilmiş yürüme platformu askerler ve toplarla korunurdu. Kereste duvarlar enlemesine dizilmiş kütüklerle kenetlenir ve bu kütükler de tahta dübellerle iç ve dış duvarlara perçinlenirdi. Palanka duvarları ilave surlar ve diğer dış tahkimata yer açmak için hisarın çapını genişletecek surette çabucak uzatılabilirlerdi. Her ne kadar bir kısmı belli başlı kent merkezlerine iliştirilmiş olsa da çoğu palanka açık alanda bulunan bu türden kentlerde ve daha küçük yerleşim yerlerinde kurulmuştu. Pek çoğu, Varad gibi ana kalelerle teşkilatlı bir bağlantı içindeydi ki söz konusu şehir, havalisinde bir dizi palankaya "sahipti."

İsabetli düşman topçu ateşinin palankayı darmadağın etme ihtimali gerçi vardı ama bu iş zamana muhtaç olduğu gibi zaten palankanın asıl vazifesi düşman ilerleyişini yavaşlatmaktı. Kaldı ki, geliştirilmiş bir inşa yöntemi top ateşine karşı dayanıklılığı artırmaktaydı: Bu, *Horasani palanka* idi. Bu ismin, söz konusu yapıların rengi Doğu İran'daki Horasan bölgesinin tozlu pembe toprak örtüsünü anımsattığı için yakıştırıldığı sanılmaktadır. Hakikatte ise, muhtemelen sahra istihkâmcılığında eski Türk-İran geleneği uyarınca toprak ve kereste kullanımının bir yansımasıdır. Bu gelenekte tahta duvarlar, elenmiş tuğla tozu ve kireç karışımı harçtan yapılma sütunlarla berkitilirdi. Bunlar ancak yakın mesafeden top ateşiyle parçalanabilirdi.

Balkanlar'daki müstahkem bir Osmanlı şehrinin en iyi tasvirleri Habsburg elçisi Ogier Ghiselin de Busbecq'in kaleminden çıkmıştır. 16. yüzyıl ortasında Belgrad'ı ziyaret eden elçi meslekten diplomat olduğu için gözlerini dört açmıştı:

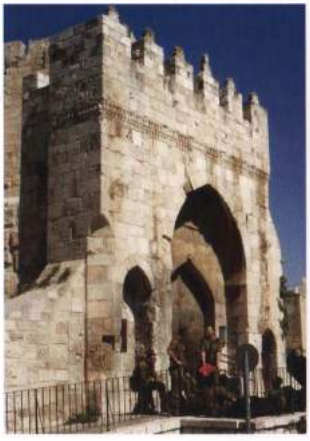
> Sava ile Tuna'nın birleştiği noktada Belgrad şehri kurulmuştur. İki nehrin arasında kalan burunda halen varlığını sürdüren eski kasaba çağdışı bir tarzda olup pek çok kuleler ve iki kat duvarla tahkim edilmiştir. İki yandan zikrettiğim nehirlere kıyısı bulunan kasabanın kara tarafı olan üçüncü yanında, yüksek bir yerde, dört köşe taşlarla yapılmış birçok ulu kuleleri bulunan çok sağlam bir kale vardır. Şehrin karşısında bir düzen takip etmeden inşa edilmiş gayet geniş varoşlar görülüyor.

MACARİSTAN'DA OSMANLI SERHAT KALELERİ
Orta Avrupa'daki Osmanlı arazisinin en geniş yayılımı; bu üç bilgilerin hepsinin aynı anda elde tutulmadığına dikkat.
Bağlaşık devletler de dahil Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları, 1606 dolayları.
Kalesi olan vilayet merkezleri
Kalesi olan sancak merkezleri
1. Novgrad
2. Seçen
3. Fülek
4. Estergon
5. Hatvan
6. İstolni Belgrad
7. Solnok
8. Kopan
9. Simontorya
10. Zigetvar
11. Peçuy
12. Szegszard
13. Sekççöy
14. Güle
15. Segedi
16. Jeno
17. Lipova
18. Çanad
19. Moldova
Küçükhisar ve kaleler
Cisr-i Ösek, Tuna Nehri üzerindeki gayetstratejik bir yüzer köprüdür.
Yayça
Yayça Macar eyaletleri dışında üç endiğer Osmanlı sancak merkezlerinin altı çizilidir (hepsi aynı anda bu statüde değillerdi).
Tuna
Uyvar
Yanıkkale (Gyor/Raab)
Buda
Kanije
Várad
Temeşvar
Cisr-i Ösek
Pojega
Gradişka
Bihaç
Banyaluka
Kljuc
Yayça (Jajce)
Knin
Split
ADRİYA DENİZİ
Saraybosna
Foça
Mostar
Şrebrenitsa
Böğürdelen (Sabac)
Belgrad
Semendire (Smederovo)
Güvercinlik (Golubac)
Vidin
Alacahisar
Niş
ERDEL (Tabi)
EFLAK (Tabi)

A: Kudüs'ün Memlûk yapısı iç kalesinde Osmanlıların yaptığı başlıca tamirat ve ilaveler (kaynak: Havari): (1) Giriş rampası ve dış kale girişi; (2) asma köprü; (3) hendek (hâlâ ayaktadır); (4) hendek (şimdi toprak altındadır); (5) gözetleme kulesi; (6) açık hava yaz camii; (7) şev; (8) taş köprü; (9) giriş geçidi; (10) minare; (11) cami; (12) top tabyasının batı terası.
B: Kudüs'ün müstahkem kapılarından Bab-ı Sitt Meryem'in (Aslanlı Kapı veya aziz Stefan Kapısı) irtifa, plan ve kesiti (kaynak: Hillenbrand): (1 ve 2) "Baybars'ın aslanlarını" içeren oymalı panel erken 16. yüzyılda yeniden yapılan Osmanlı kapısına iliştirilmiştir.
C: Kuseyr Hisarı (kaynak: Le Quesne): Esas Osmanlı hisarı siyah, 18. yüzyılda ve Fransızlar tarafından 19. yüzyılda yapılan ilaveler mavi renkte gösterilmiştir. 19. ve 20. yüzyıl iç yapısı taslakta görülebilir.

Osmanlı Macaristanının en hayati uç kentlerinden biri Estergon'du ki kalesi Osmanlı devrinde esaslı bir şekilde yeniden inşa edilmiştir. Stratejik önemi haiz bir sancak merkezi olarak civardaki önemli maden bölgesine giden yolları savunmaktaydı. Osmanlılar bu nedenle Tuna'nın iki kolundan büyük olanına hâkim bir noktasına modern dairevi top burçları eklemişlerdi. Bu kol tüccar güzergâhı olduğu kadar ana işgal yoluydu.

Kudüs iç kalesinin girişi, Kanuni Sultan Süleyman'ın Kudüs'ü yeniden tahkimatı esnasında yapılmıştır. İç kalenin tasarımı ve tezyinatındaki belli özellikler, iktidarın Memlük idaresinden Osmanlı idaresine kesintisiz geçtiğinin gösterilmek istendiğini düşündürtür.

Belki de en meşhur Osmanlı kent istihkâmları Kudüs'ün Eski Şehir kısmında bulunanlardır. Söylenceye göre Sultan Süleyman'a rüyasında malum olmuş ki seferlerinden kazandığı ganimetleri Mekke ve Medine'yi süslemek, Kudüs iç kalesini tahkim etmek, Haremü'ş-Şerif Tepesi'ni (Beytü'l-Mukaddes) tezyin etmek ve Kudüs şehrini yeniden inşa etmek için harcaması gerekmiş. Bu hikâyenin kaynağı 16. yüzyılda yaşamış bir Yahudi yazar olan Yasef ha-Cohen olabilir. İddiasına göre: "Allah Rumeli ve Pers ülkesi kıralı Süleyman'ın ruhunu uyandırdı ve o Yahuda ülkesinin kutsal şehri Kudüs'ün duvarlarını yapmaya koyuldu. Ve duvarları yapıp evvel zamanlardaki gibi kapılar kuran, yitikgünlerdeki gibi kuleler diken görevliler gönderdi. Ve namı ülke sathına yayıldı, çünkü yüce bir iş yaptı."

Gerçekte Kudüs'ün yeni tahkimatının masrafı Filistin'den toplanan yerel vergiler ile Şam ve

Cezayir'in liman bölgesindeki Osmanlı istihkâmlarının çoğu yıkılmıştır. Fakat, korsanlarla yakından alakalı olan ve 1660 dolaylarında yapılmış bulunan Balıkhane Camii (Cami-yi Cedid) halen ayakta durmaktadır (Yazarın fotoğrafı).

İstanbul'dan ayrılan ilave ödeneklerden karşılandı. İç Kale, tıpkı önceki yüzyıllarda olduğu üzere müstakilen savunulabilir bir birim olarak tasarlandı. Buradaki İç Kale büyük oranda Memlûk eseri olduğu halde bazı Haçlı izleri hâlâ varlıklarını sürdürüyorlardı. Süleyman'ın tamiratı dahi hayli sınırlıydı; hatta onun eserini yâd eden bir kitabe Osmanlı üslubundan ziyade Memlûk üslubunda hazırlanmıştı. Padişah her halde iktidar değişiminin pürüzsüz gerçekleştiğini düşündürtmek istemişti.

Osmanlıların kayıt tutma tutkusu bir kez daha birçok ayrıntının bilinmesine imkân tanıyor. Örneğin, Eylül 1531 ortalarından Kudüs şeriyye sicilleri, kale hendeği boyunca uzanan cadde tarafındaki müstahkem duvarın taşlarının eksik ve harç kalitesinin düşük olduğunu kaydetmektedir. İnceleme sonucunda şehir mimarları çok fazla kum kullanıldığını saptayıp kireç içeriği daha yüksek bir harç kullanılmasını tavsiye ettiler.

16. yüzyıl Osmanlı eseri olduğu bilinen kuleler Osmanlıların önceleri kellifelli ve sahici istihkâmlar inşa ettiklerini göstermektedirler. Öte yandan, bu surların çoğu aslen savunma amacına matuf olmaktan ziyade siyasi iradenin tecellisi gibi durmaktadırlar. Profesör Robert Hillenbrand'ın yazdığı gibi: "Dolayısıyla surların üst kısımları, kabaralar, korkuluk duvarı (parapet) ve mazgal dişleriyle bezeli o halleriyle, büyük oranda gösteriş amaçlıydılar. Örneğin Şam Kapısı'ndaki mazgallı siperlerde aniden bitiveren dekoratif formlar Bedevi baskınlarını rahatlıkla savuşturabilir ve tüfek ateşine her halükârda mukavemet gösterebilirlerdi ama top güllesine set çekmeleri söz konusu bile olamazdı."

Askeri teknolojideki ilerlemeler uzun menzilli topların Kahire'nin muazzam İç Kale'sine yakındaki Mukattam Tepeleri'nden artık hükmedebileceği anlamına gelmekteydi. Üç yüz yıllık Osmanlı idaresi esnasında şehirde yaşamayı sürdüren Memlûk askeri ricalinin torunları ile İç Kale'de ikamet eden Osmanlı muhafızları arasındaki ilişki gergindi. İç Kale dahilinde ayakta kalan istihkâmlardan Osmanlı menşeli olanlarının sayısı genelde sanılandan daha fazladır. En bariz yeni unsurlar dış ve iç avlular arasındaki Burcü'l-Vastani (kule), Babü'l-Kule (kapı) ve İç Kale'nin bugün de en yüksek binası olan Burcü'l-Mukattam (kule) da dahil olmak üzere 16. yüzyıldan kalma müdafaa yerleridir. Mukattam burcunun duvarlarının 7 metreyi geçen kalınlığının top ateşine dayanma amaçlı olduğu açıktır.

Uzaklardaki Kuzey Afrika eyaletlerinde hüküm süren askeri şartlar yine farklıydı. Buradaki en muhkem kent surları büyük liman şehri Cezayir'de bulunmaktaydı. 16. yüzyıl başında yazan Afrikalı Leo (Leo Africanus), perde sur ile kanatlardaki muhkem burçları "koca taşlardan örülmüş, muhteşem ve son derece güçlü" diye tarif ediyordu. Fransız casus Boutin'e göre kuleler 11-13 metre yüksekliğinde olup duvarları 2-3 metre kalınlığındaydı ve bu duvarlara siperlikli 200 top mazgalı ve gözetleme delikleri yerleştirilmişti. Ayrıca, 8-10 metre derinliğinde bir

kale hendeği bulunmaktaydı. Şehrin dışında ve belki de kale bedenine iliştirilmiş olan, hatırı sayılır miktarda tunç toplarla donatılmış ilave tahkimat ise denizden ulaşımı koruyordu.

Daha geç bir tarihte Cezayir'in dışındaki hisarlara bir halka daha eklendi ki bunların en mühimi Burcü'l-Kifan'dır (Su Burcu). Burada, 11 mazgalda on parça top bulunmasına mukabil Burcü'l-Bahri (*Tamantafoust*) hisarının 22 mazgalında da top vardı. Kuzeye doğru, limana girişlerden birini savunan "İngiliz Hisarı" tamamı silahlı 20 top mazgalına sahipti. İç halkada bulunan burçlardan en namlısı, Göbekli Adası (*Velez de Peñon*) adlı yekpare kayanın üstünde yükselen dairevi kesitli Burcü'l-Fener'di. Müstakil bir istihkâm olan bu dört katlı yapı, kendi barut mahzeni ve su sarnıcına sahip olup iki sıra dizilmiş 55 topunun yanı sıra kalabalık bir muhafız takımı da barındırıyordu.

Güney Suriye'deki Muzayrib'de bulunan Osmanlı Hac kalesi, koyu gri renkteki ve son derece sert, bölgeye has bazalt kayadan yapılmıştır. 16. yüzyıl başına tarihlenir (Yazarın fotoğrafı).

Ortadoğu'ya dönecek olursak, Şam ile Medine arasındaki Hac yolu Kanuni Sultan Süleyman zamanında doğuya, çöl kıyısına kaymıştı. Oysa önceden hacılar Ürdün platolarının doğu sırtı boyunca uzanan kadim Kral Yolu'nu (Tarikü'l-Mülukiyye) kullanıyorlardı. Bu yeni güzergâh, Sultan I. Selim'in kızlarından birinin eski Kral Yolu'ndaki haydutlardan yakınmasına izafeten Kız Yolu (Tarikü'l-Bint) olarak bilindi. Şam'ın kuzeyinde, savunmaya elverişli hanlar barınma imkânı sunmaktaydılar. Suriye'nin merkezi olan bu kentin güneyinde ise hacılar, her biri bakımlı su kuyuları veya sarnıçları ihtiva eden belli konak yerlerinde çadırlarda gecelemek zorundaydılar. Bu güzergâh boyunca dizilmiş hisarlar aslında öncelikle söz konusu su kaynaklarını korumak için yapılmışlardı ve her ne kadar en erken Osmanlı Hac kaleleri 16. yüzyıldan kalmışlarsa da bu tarz konaklama yerlerinin çoğu ancak 18. yüzyılda tahkim edildiler.

Tüm Osmanlı Hac kaleleri özünde aynı plana sahiptirler: Çoğu yaklaşık 20'ye 20 metre ebadında olup yöreye özgü taşlardan yapılırlardı. Sadece birkaçında ince taş işçiliği görülürdü. Çoğunda, önemli mimari unsurlara son dokunuşu basit bir alçı sıva teşkil ediyordu. Muzayrib ve Katrana'nın istisnai yamuk girişleri bir yana konursa, kalelerin çoğunda kapı girişi düzayaktı. İçeri kısımda, ortasında bir sarnıç veya kuyu bulunan merkezi avlu ile bunu çevreleyen ahırlar ve ambarlar yer alırdı.

16. yüzyıl Hac kaleleri ile 18. yüzyıl Hac kaleleri arasındaki temel ayrımları ele alırsak, erken tarihli olanlarının kapıları üstünde oyma taştan gülbezek veya kürecikler gibi bazı bezemeler görülebilmektedir. Diğer özellikler siperlikli mazgalları, oyma yağmur oluklarını ve meyilli (yahut taraklı) ok yarıklarını kapsardı. Bu son ayrıntı, kuşatma savaşında ok ve tüfeğin bir arada kullanıldığı kısa süren bir safhaya işaret eder. 18. yüzyılla birlikte ok yarıklarının yerini daha zor görülüp çok daha bol miktarda açılan tüfek mazgalları aldı.

16. yüzyıl Osmanlı mimarisine yüce şahsiyet Sinan damgasını vurdu. Osmanlı mimarlarının istimleri, hele ki mevcut istihkâm projesi ancak bölgesel öneme sahipse, nadiren anılırdı. Örneğin, Osmanlı vakanüvisi Naima'nın kaydettiğine göre H. 1064

(1595/96) senesi seferinde sadrazamın çadırında toplanan divan, imtiyazlı Eflak ve Boğdan eyaletlerinde Osmanlı denetimini güçlendirmek için kaleler gerektiği sonucuna vardı:

> Veziriazam otağında âyan u erkân cem olup, "Eflak ve Boğdan vilayetleri kâfire verilmeden her bar nice küduret ve isyanları bais-i meşakkat oluyor, hemen bunları bi'l-külliye def edip, bade'l-yevm bir müstahkem kal'a bina olunup başka bir eyalet kıbeline ve Tergovişte derbendine dahi bir kal'a bina oluna" denildikde hazır bulunanlar bu re'yi savab zannedip karar verdiler. Telhis yazılıp Asitane'ye gönderildi. Ve eyaleti Satırcı Mehmed Paşa'ya verildi. Veziriazam cümle ayan ile Bükreş varoşuna varıp Aleksandra voyvodanın manastırı ki kadimi kal'a yeri idi, mimarlar iki kat hisarlarını zira'a alıp tamir etmeğe mübaşeret eylediler. Ve kereste ve sair mühimmat tedarüki sipariş olunup zilhiccenin evahirinde kal'a binasına şuru olundı. Ve on iki günde itmama erdi. Tafsili salde zikr olunur (Mehmet İpşirli [haz.], *Tarih-i Naima*, c. I, 95-6, TTK, 2007).*

Sürenin kısalığına bakılırsa bu istihkâmlar mutlaka toprak-tomruk palanka tipinde yapılmış olmalıydılar.

Aynaroz'daki özerk Rum-Ortodoks "manastır devleti" içinde yer alan bir tahkimli kulenin tamirinde oldukça farklı şartlar tesirli olmuştu. Bu hadise kayıtlara ancak keşişler Osmanlı yetkililerinden izin almaları gerektiği için geçmiştir ki söz konusu izin belgesi hâlâ Dionysiou Manastırı'nda saklanmaktadır. 20 Şubat 1520 tarihli belge Selanik dolaylarındaki bir kadı ve Sidrekapsi'den iki molla tarafından mühürlenmiştir. Bunların şehadet ettikleri üzere, keşişler Aleksios ve Papa-Maksimos manastırlarının kapısı önünde bulunan kuleyi onarmak için izin istemişlerdi, çünkü burası harap düşmüş ve "manastır için muhataralı" bir hale gelmişti. Müslüman yetkililerin şahsi incelemelerinden sonra keşişlerin iddialarına

Esas kısmı 17. yüzyılda tamamlanmış olan Seddülbahir Kalesi, 1915'teki İngiliz-Fransız bombardımanı sonucu neredeyse tamamıyla yıkılmıştır. Burada, güneybatı köşesindeki kuleden geriye kalanlar görülüyor (Yazarın fotoğrafı).

* Günümüz Türkçesiyle: Tamamıyla tartışıldıktan sonra şu hususlarda mutabık kalındı: Öncelikle, Bükreş'te zapt edilemez bir kale yapılacak ve bir benzeri de Tergovişte Geçidi'nde dikilecekti... Bu meseleler bir karara bağlanınca, sadrazam ile rical Bükreş'in varoşlarına giderek üzerinde Voyvoda Aleksandro Manastırı'nın bulunduğu ve evvelce kale olan araziyi iki kez ölçtükten sonra ilk kalenin inşasına başlamak için hazırlıklara giriştiler. İş başladıktan sonra 12 gün içinde inşaat bitirildi.

B

1677'DE GRADİŞKA PALANKASININ TAMİRİ

Sava Nehri üzerindeki ana geçiş noktasına hâkim bir yerde kurulu Gradişka kasabası stratejik açıdan önemliydi. Buradaki toprak ve kalas hisardan geriye hiçbir şey kalmasa bile Osmanlı arşivleri H. 1088 (1677/78) tarihli tamirata dair kayıtları içermektedirler. Buradaki rekonstrüksiyon, İtalyan diplomat ve paralı asker Kont Luigi Ferdinando Marsigli'nin ayrıntılı yazıları ve çizimlerini esas almaktadır. Osmanlılara esir düşen Marsigli, Viyana Kuşatması esnasında kıdemli bir Osmanlı zabitinin yanında bulunmaktaydı. Bulunduğu, muhtemelen dış kale bedenini kuşatan hendekten alınmış topraktan yapılma yapay bir yükselti üzerinde, bir iç top hisarı bulunmaktaydı. Bu yapı, toprağa sıra sıra çakılıp tahta kiriş ve millerle yanlardan takviye edilmiş iç ve dış kalaslardan yapılmıştır. Kalas sıraları arasındaki boşluk toprakla doldurulmuştur ama mevzinin merkezi alt kısımda açık bırakılmıştır. Dış siper, çitlerle bağlanmış kazıklardan oluşurken ahşap kapının tepesinde yine ahşaptan ve çatılı bir platform vardır. Dış hendeği aşmayı sağlayan köprü de ahşaptır.

Ege'deki Midilli Adası'nın güneybatı kıyısında bulunan basit yapılı Osmanlı istihkâmı Sığrı Hisarı, 1747'de yapıldı. Giriş kemeri, ortaçağdaki Müslüman Ortadoğu'nun göze çarpan *ablak* taş işçiliğini andıracak şekilde, çeşitli renklerden taşlarla bezeliydi (Yazarın fotoğrafı).

suretinde kuzeyden inerek Anadolu kıyılarına ve hatta Boğaziçi'ne tasallut etmişti. IV. Murad bu tehlikeyi bertaraf etmek maksadıyla bir tanesi sabık Bizans kalesi Rumeli Kavağı tarafında diğeri ise Anadolu Kavağı yakınlarında olmak üzere iki yeni kale yaptırttı. Aynı şekilde, Venedik'le süregiden Girit Savaşı (1645-1669) Osmanlı hükümetini Kal'a-i Sultaniye ve Kilitbahir kalelerini yenilemeye sevk etmekle kalmayıp Çanakkale Boğazı girişinde tamamen yeni bir çift hisar yapılmasının önünü açtı. Bunlardan Asya kıyısındakine Kumkale denirken, Gelibolu Yarımadası'nın ucunda olup Avrupalı bir mühtedi tarafından tasarladığı söylenegelen diğerine ise Seddülbahir adı kondu. Bu iki istihkâm arasındaki mesafe 17. yüzyılın en ağır çaplı toplarının dahi gülle eriştiremeyeceği kadar uzaktı gerçi ama yine de düşman gemilerinin serbestçe seyredebileceği alanı bir hayli küçültüler.

Yeni bir top kalesi türü, nilüfer çiçeğinin yaprakları gibi sıralanmış yuvarlak burçlardan oluşan planından ötürü Avrupa'da Fransızca *fleur d'eau* ismiyle biliniyordu; Osmanlılar ise burçları tencere sapına benzettikleri için bu tarz istihkâmlara *saplıca* dediler. Böyle bir saplıca Malta Şövalyeleri'nin 1613 tarihli bir saldırısına cevaben Foça'da inşa edilmiş ve bir diğeri de, Midilli Adası'nın merkez kasabasındaki eski Ceneviz kalesine muhtemelen 1661 dolaylarında eklenmiştir. Bu saplıcanın üst tarafındaki Ceneviz kalesinin ana girişi olan Orta Kapu'nun ikinci kapısı H. 1186 (1772/73) senesinde tamir görmüştür. Bunun dışında kaleye köklü bir değişiklik yapılmamış gibi gözükür.

17. yüzyıl başladığı esnada Semendire'nin (Sırbistan) mevcut istihkâmları o kadar köhnemişti ki Osmanlı kale müstahfızları 1608/09'da Habsburg

hak verildi ve kulenin eski haline getirilmesi için izin bahşedildi. Belgeye nazaran, kule yaklaşık 27 metre (15 kulaç) yüksekliğinde ve 9 metre (5,5 kulaç) genişliğinde olup içinde beş kat bulunmaktaydı.

17. yüzyıl, Osmanlı istihkâmlarının geniş çaplı yenileşmeye şahit olduğu bir dönemdir. On yıllar boyu süren görece barış ortamından sonra yeni bir tehdit dalgası deniz akıncısı Zaporog (Ukrayna) Kazakları

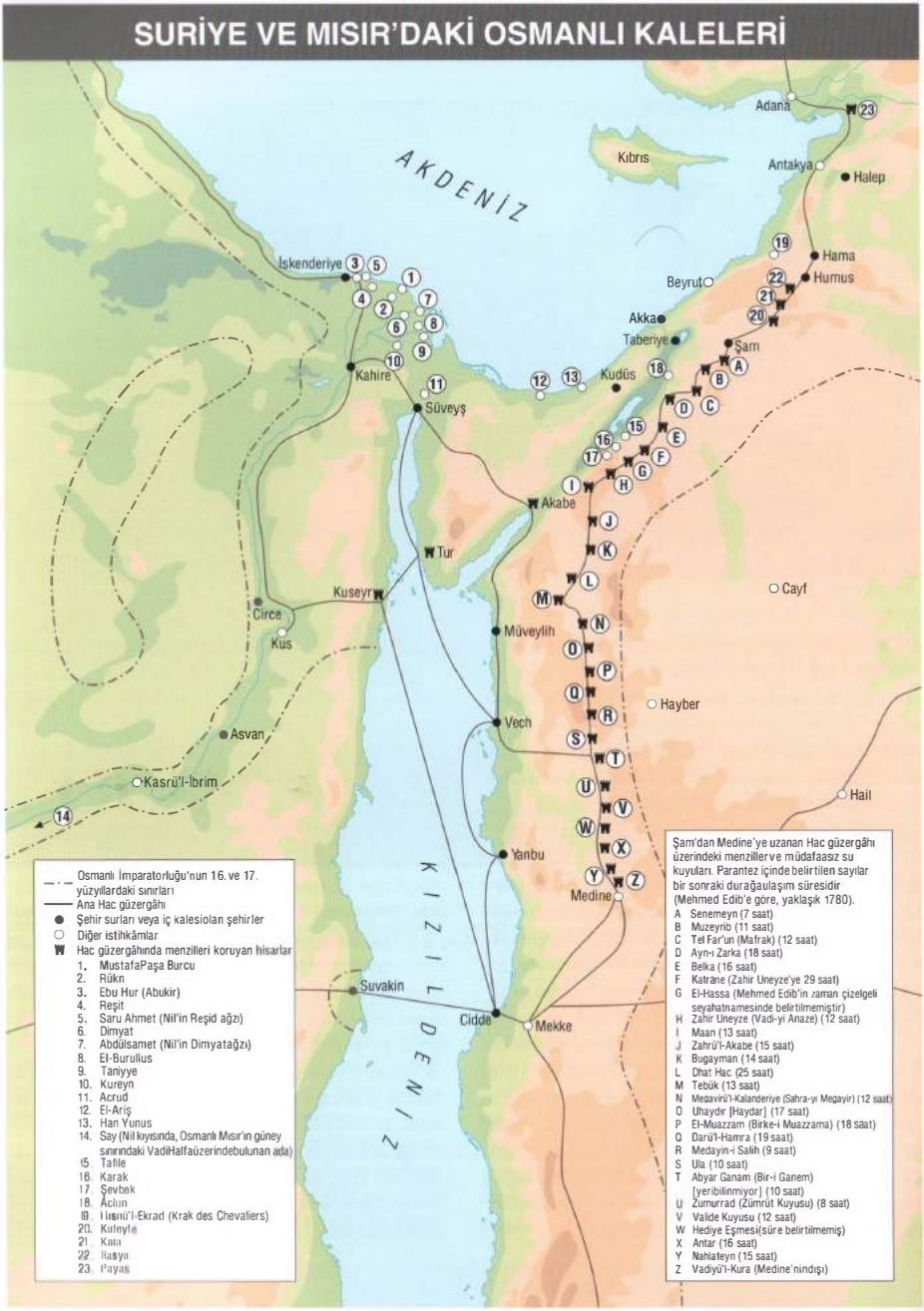
Midilli Adası'nın başlıca istihkâmları, en büyük kasaba olan Midilli'nin iç kalesinde bulunurlar. Osmanlı fatihler aşağıya doğru kıyıda, bu fotoğrafta görülen güçlü top burcunu eklediler ki yapım tarzı Osmanlı İmparatorluğu'nun pek çok yerinde gözlemlenebilir (Yazarın fotoğrafı).

elçisi Adam Freiherr von Heberstein'in kaleyi incelemesine izin verdiler. Onun kaydettiğine göre bir zamanların bu kudretli kalesi modern savaş için artık uygun değildi: Damları ve zeminleri o derece yıpranmıştı ki ağır toplar ancak taş kulelere veya açık alana konulabilirdi. Güneyde, Arnavutluk'ta, Osmanlılar fethettikleri Butrinto gibi Venedik kalelerinden yararlandılar. Burada Venedikliler, kaleyi işgal ettikleri 15. yüzyıl sonu veya 16. yüzyıl başlarında, halihazırdaki 15. yüzyıl yapımı üçgen hisarın güneybatı köşesine top mazgallı ve iki katlı bir top burcu dikmişlerdi. Osmanlılar burayı geri aldıktan sonra kendi geleneksel tarzlarını yansıtan ikişer katlı iki tane daha top burcu eklediler; bunlar tahta katlı olup birinci katlarında küçük toplar için dörder tane mazgal açılmıştı.

Çanakkale Boğazı'na gelince, Sultan III. Selim Çanakkale tarafına düşen Kale-i Sultaniye'nin batı duvarını Fransız danışman Juchereau de St Denys'in tasarımları uyarınca büyük oranda yıktırarak yerine modern top tabyaları ve cebehaneler yaptırttı. Boğazın içlerindeki Nağara Hisarı ise ancak bir İngiliz filosunun 1807'de Çanakkale Boğazı'nı yarıp geçmesinden (İstanbul Baskını) sonra tamamlandı. Gerçi nihayetinde bu istihkâm, daire üzerine bindirilmiş bir kuleye benzeyen merkezi bir iç kaleden ibaretti. Sonradan, etrafını dolanan bir perde duvar eklendi.

Yedikule'nin orijinal Bizans yapısı olan kuzeybatı kulesi 1454/55'te yeniden yapılmışsa da, daha ırak kalelerde modası geçmiş karakterde değişiklikler yapma eğilimi ağır basmaktaydı. Habsburglar 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyıl başında kısa bir süre için ellerinde tuttukları stratejik Vidin Kalesi'nde bir yenileştirme ve tamirata girişmişlerdi ki bunu sonradan Osmanlılar da devam ettirdiler. Hicri 1155'ten (1742/43) kalma üç kitabe, kalenin bilhassa Tuna'ya bakan tarafları için Osmanlı mimarile iftihar etmektedir. Filistin'deki müstahkem Yafa Limanı, Memlûk ve erken Osmanlı idaresi esnasında fiilen terk edilmişti. 17. yüzyıl sonlarında yeniden canlandırıldı ve 18. yüzyılın sonlarında ongun bir iskele haline geldi. Burada yapılan yakın tarihli arkeolojik kazılar Osmanlı istihkâmlarının iki ayrı safhasını tanımlamıştır. İlk safha sonradan Napolyon'un mühendisleri tarafından 1799'da planları çizilen geç 18. yüzyıl yapısı dairevi burcu içerir; ikinci safha ise 19. yüzyıl başına tarihlendirilir.

SURİYE VE MISIR'DAKİ OSMANLI KALELERİ

Bu esnada 18. yüzyıl ortalarında Kahire'nin büyük İç Kale'sinde başkaca gelişmeler gözlemlendi. Bunların en dikkate değer olanı 1754'te Rıdvan Kethüda'nın emri üzere yapılan etkileyici Babü'l-Azab'tır (Azablar Kapısı). Rıdvan Kethüda, İç Kale'nin aşağı kısmında barınan ve yukarı kısımda oturan yeniçerilerin geleneksel rakibi Azablara mensup bir zabitti. Öte yandan bu yapı, Kahire'nin 11. yüzyıl Fatımi kapısı Babü'l-Fütuh'u model almaktaydı ki bu durum belki de mahalli iftihar vesilesi veya hamiyet göstergesidir. Mısır'ın bir başka kudretli şahsiyeti olan Vali Yakşan Paşa, 1786'da İç Kale'nin günümüzde Babü'l-Cebel (Dağ Kapısı) diye bilinen güneydoğu tarafındaki yeni girişini ve yeni duvarlarını yaptırmıştı.

18. yüzyılda ve 19. yüzyıl başında Osmanlı savunma mimarisinde görülen öteki gelişmeler siyasi parçalanma ve sosyal değişimden kaynaklandı. "Ayanlaşma," yani taşra idarecilerinin mütemadiyen yöresel güçlü ailelerden çıkması eğiliminin gözlendiği bu dönemde, söz konusu durum ve yerel güvenlikteyaşanan yaygın bozulma, yöresel hanedanların kudretlerini sergileme amacına matuf olup *konak* adı verilen hususi saraylar ile muazzam evlerin yapılmasına zemin hazırladı. Bunların belki de en meşhuru, Doğu Beyazıt (Türkiye'nin İran sınırı yakınında) yakınındaki İshak Paşa kale-sarayıdır. Yapımının

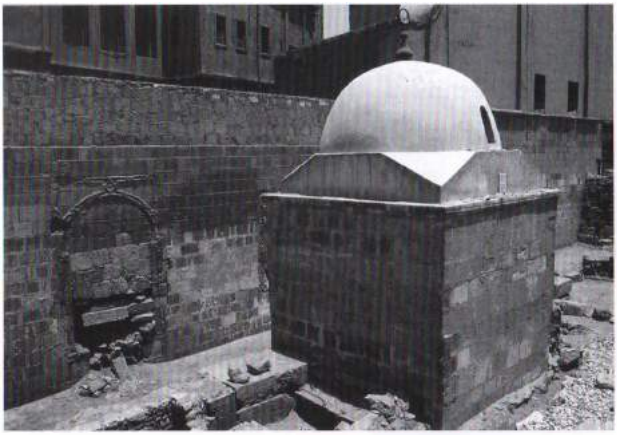

ÜSTTE **Çanakkale'deki Kale-i Sultaniye'yi gösteren bu hava fotoğrafı I. Dünya Savaşı başlarında, kale İngiliz ve Fransız savaş gemilerince topa tutulmadan evvel bir Alman-Osmanlı uçağından çekilmiştir (Suddeutsche Zeitung fotoğrafı). ALTTA Filistin'deki Taberiye kasabası, ortaçağ başlarında ve Haçlılar döneminde tahkim edilmişti ama bu istihkâmlar yüzyıllar boyunca ihmal edildi. Sonra 1738'de, Dürzi şeyhi Tahir Ömer Taberiye'yi yeni fakat modası çoktan geçmiş tipte istihkâmlarla çevreledi (Yazarın fotoğrafı).**

II. Mehmed tarafından 15. yüzyıl ortasında Çanakkale Boğazı'nı korumak amacıyla yaptırılan iki kale, 18. yüzyıl başından kalma bu yazmada gösterilmektedir: Avrupa kıyısındaki Kilitbahir (üstteki) ve Asya kıyısındaki, artık Çanakkale diye bilinen Kale-i Sultaniye (alttaki) (Museo Civico Correr, Venedik).

Osmanlılarda meslekten askerlerin ezici çoğunluğu Müslümandı. Bu fotoğrafta, Mısır'ın Osmanlılarca fethinden 11 sene sonra Kahire iç Kale'sinde inşa edilen bir caminin imamı olan Şeyh Muhammet el-Kâki'nin kabri görülüyor (Yazarın fotoğrafı).

üç nesil sürdüğü düşünülen ve 1784 dolaylarında tamamlanan bu eser, Osmanlı mimarisinden ziyade ortaçağ Selçuk mimarisine öykünür. Belki bu da, Rıdvan Kethüda'nın Fatımi üslubunda yaptırdığı kapı misali artan yöreci vatanseverliğin bir başka örneğidir. Dağ tepesindeki İshak Paşa Konağı dört avludan müteşekkildir ki her bir avlu erkekler, kadınlar ve hizmetçiler için ayrı meskenler barındırır. Ayrıca tören odaları, hamam, cami, türbe ve diğer bazı tesislerden oluşan bir müştemilat da mevcuttur. Hatta harem dairelerine bitişik bağlar vardır. Anadolu'nun bu kısmı kışın zemheri soğuklarıyla meşhur olduğundan her odada mangal yeri bulunduğu gibi daha büyük daireler merkezi ısıtma sistemine bağlıdırlar. Bu sistemde sıcak hava duvar içine gömülü toprak borulardan geçmekteydi.

KALE İÇİNDE YAŞAM

Osmanlı fetihlerinin arifesinde kalabalık Türk kitleler Balkanlar'da yerleşmişlerdi ve 16. yüzyıl başlarıyla birlikte Müslümanlar tüm Balkan nüfusunun çeyreğini oluşturmaktaydılar. Bilhassa Trakya ve merkezi Bulgaristan'da nüfusları çoktu. Öte yandan yerleşim başta gelen müstahkem şehirlerde ve mühim ulaşım güzergâhları boyunca, nispeten az sayıda mahalde yoğunlaşmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi karakteri ilk başlarda kalelerin sıkı devlet denetiminde olduğu manasına geliyordu. 15. yüzyıl ortalarında Osmanlı ordusunda hizmet görmüş Balkanlı bir Slav asker olan Konstantin Mihailoviç'in hatıratında yazdığı gibi: "... Türk imparatoru memalikindeki tüm kalelerin tek bir tanesini dahi bir beye vermez. Yeniçerilerini veya himayesindekileri muhafız tayin ederek her birini sımsıkı elinde tutar. Dahası, imparator kendi adamlarını konuşlandırmak suretiyle, iç kaleleri de dahil tüm tahkimli kentlerde idaresini dayatır."

Bu tahkimli yerler serhaddi ve ana güzergâhları korumakla kalmayıp idari merkez görevini de üstlenmekteydiler. Büyük kalelerin arasında ise az sayıda muhafızın konuşlandığı sayısız palanka tipi hisarlar bulunurdu. Gelgelelim, yerel yöneticiler sıklıkla serhatte çapula çıkan bu palanka muhafızlarını pek de denetleyemezlerdi. Öte yandan, bu yöneticilerin yöreye dair malumatı askeri meselelerde olduğu kadar taşra bürokrasisinin yapılandırılmasında da ciddiye alınırdı. Örneğin, 16. yüzyıl ortalarında Temeşvar Beylerbeyi Kasım Paşa şayet beylerbeyi olarak serhat kalesi Lipova'da otururşa serhat mıntıkasını daha rahat idare edebileceğini ifade etmişti. Devlet bu görüşe katılarak beylerbeyi ve Lipova beyinin "üslerini" değiştokuş etmelerini, mal defterdarının da Temeşvar'a taşınmasını emretti.

Aynı devirde Anadolu'da görevli kumandanlar da benzer kaygılardan mustaripti, çünkü kaleleri yerel

aşiretlerin yarattığı huzursuzluklar ve Safevi İran'ın oluşturduğu tehlike ile yüz yüze kalmıştı. Bu duruma Amasya'yı ziyaret eden Habsburg elçisi De Busbecq'in raporunda açıkça dikkat çekilmişti:

> Eyaletin valisi maiyetini tutmaya ve birliklerinin ana gövdesini hazır bekletmeye alışmıştır... Amasya'nın üzerinden bakan tepelerin en yükseğinde Türklerin asla boş bırakmadığı bayağı sağlam bir iç kale vardır. Türkler böylece ya Asya'nın aşiretlerini sindirmek –ki Türk efendilerine karşı pek de dostluk sergilemezler– veyahut Farsileri denetlemek isterler; zira mesafeler çok da olsa onların akınları bazen Amasya'ya dek erişegelmiştir.

Anadolu'nun doğu sınır bölgeleri her halükârda arıza çıkarmaya devam etti ve sultanların nizam verme çabaları her zaman başarılı sonuçlar vermedi. 1551'de Erzurum Beylerbeyi İskender Paşa Gürcistan sınırındaki Artvin bölgesinin önemli kalelerinden Ardanuç'u ele geçirdi ve evvelce Safevileri tutan Atabey II. Keyhüsrev'i kovdu. Bu doğrudan Osmanlı hâkimiyeti otuz seneden fazla gayet güzel sürdü, ama sonra Sultan III. Murad o civarı Ardanuç Kalesi'nden yönetmek üzere Poti P'asenc denilen yerel bir Gürcü boyunu atadı. Ne yazık ki, bunlar kısa sürede yerli ahalinin başına bela kesildiler ve çıkan kan davası 1833'e dek sürdü.

Doğrudan Osmanlı idaresinin daha kuvvetli olduğu bölgelerde çoğu kale müstahfızları standart teşkilat yapısına sahipti. En kıdemli zabit olan "Ağa" normalde merkezden atanırdı ama kethüdalarını (yerli zabitler) genelde yöreyi tanıyan adamlardan kendileri seçerlerdi. Konstantin Mihailoviç'in hatıratı Balkanlar'daki tecrübesine dayanmakla birlikte muhtemelen 15. yüzyıl ortalarının Osmanlı İmparatorluğu'nun geneline teşmil edilebilir: "Kale teşkilatı aşağıdaki gibidir: *Dizdar* denilen biri diğer hepsinin üstüdür; tıpkı bizim [Habsburg İmparatorluğu'ndaki] *burggraf* gibidir. Ondan sonra gelen zabite kethüda denir ki bizim *haushofmeister*'e karşılıktır. Bundan sonraki bölük başı ise bizim *decurion*'un dengi sayılır."

Osmanlı kayıtlarının gösterdiği üzere müstahfız zabitlerinin tımarları bir köyün (*kariye*) tamamını kapsayabildiği gibi sadece köyün bir kısmını da (*hisse*) içerebilirdi. En küçük tımarlar, bölük tabir edilir birliğin başındaki *serbölük*'ün tasarrufunda olanlardı. *Sertopçu* denilen topçu zabitinin tımarı ise daha büyüktü. En büyük tımarlar tabii ki kale kumandanı olan dizdarındı; yardımcısı kethüdanınki ise belirgin ölçüde küçüktü.

Tepe üstündeki Lipova Kalesi Güney Transilvanya'nın Mureş Nehri'ne hâkim bir noktasında kurulu, Osmanlı İmparatorluğu için anahtar konumunda bir askeri ve idari mevkiydi (Yazarın fotoğrafı).

Kal'atü'l-Hassa, Ürdün'ün güneyinde geç devirlerde yapılmış bir Osmanlı Hac kalesiydi. 1757-1774 arasında inşaatı tamamlanmıştır (Yazarın fotoğrafı).

Kalelerin ve kale takımlarının teşkilatına dair birçok husus 14. yüzyıl esnasındaki Osmanlı fetih yöntemlerinden üremiştir. O vakit birçok kale yıktırılmıştı ama geriye kalanlarda ordunun ana gövdesi düşman içlerine ilerlemeden önce veya kışlaklara dönme vakti geldiğinde küçük muhafız birlikleri bırakmak normaldi. O zaman fethedilen arazinin çoğu kısmı, uygun dirliği bulunmayan sipahilere tımar olarak verilirdi. Bunlardan bazıları fethedilen köylere yerleşirken diğerleri *hisar-eri* veya *kale-eri* namıyla kalelerde kalırdı ki 15. yüzyılda kale müstahfızlarının ağırlığını bunlar oluşturmaktaydı. Burada kaydetmekte fayda var ki Osmanlı Balkanlar'ındaki hisar erlerinin çoğu aslen Anadolu'dan gelirken Anadolu'dakilerin çoğu da Balkanlar'dan gelirdi.* Bu galiba bir güvenlik önlemi olarak yerel güç odaklarının peyda olmasını önleme amacına matuftu.

Gelgelelim, Müslüman askeri insan gücü eksikliği nedeniyle Osmanlılar yendikleri Hıristiyan askeri ricali yerli asker olarak istihdam etmeye mecbur kaldılar. Sonuçta, sultanlar kendi ordularını kale muhafaza hizmetleriyle felç olmuş halde görmeyi arzu etmemekteydiler. Bu durumla ilgili en çarpıcı şey bu yerli yardımcı kuvvetlerin yeni idareye gösterdikleri sadakatti ki bu Osmanlı hoşgörüsü, adaleti ve işin doğrusu, kifayetinin bir emsalidir. Yerli askerlere çoğunlukla mali mükellefiyetlerden muaf tutulmak suretinde imtiyazlar bahşedilirdi. Bunlara her ihtimale karşın daima Osmanlı merkez askerleri eşlik ederlerdi. Benzeri vergi muafiyetleri koca müstahkem yerleşim yerlerine askeri ve siyasi bağlılık karşılığında Müslüman-Hıristiyan ayrımı gözetmeksizin verilebilmekteydi. Konya ve Kayseri, Uzun Hasan [Akkoyunluların hükümdarı ve Osmanlıların dehşetli rakibi, 1457-1478] ile yapılan savaşlar esnasında gösterdikleri vefa sayesinde muafiyet kazanmışlardı. Benzer şekilde Arnavutluk'taki Akçahisar'ın (Krujë) sakinlerine meşhur Arnavut direniş önderi İskender Bey'in civara saldırmasının arifesinde kaleyi korumaları şartıyla vergi muafiyeti önerilmişti.

16. ve 17. yüzyıllarda özel yerel güvenlik vazifeleriyle yükümlü uzmanlaşmış birlikler ortaya çıktı. En mühimleri "kale müstahfızları," derbentçiler (dağ geçitlerinin koruyucuları) ve daima seferberlik ha-

* Özellikle de Heath Lowry ile Gabor Agoston'un tahrir ve kale defterleri üzerinde yaptıkları çalışmalar; aksine, başta topçular gelmek üzere kale muhafız askerlerinin büyük kısmının 16. yüzyıl ortalarına kadar hep yöresel insan gücü havuzundan temin edildiğini göstermektedir – ç.n.

Kayseri asırlar boyunca müstahkem bir şehirdi; tahkimatı Sultan II. Mehmed tarafından 15. yüzyıl sonlarında onarılıp berkitildi (Yazarın fotoğrafı).

linde olan "uç akıncıları" idi. Kale takımları dahilinde, gelirleri seviyelendirilmiş uzman birlikler giderek çoğaldı.

Çoğu büyük garnizonun omurgası tabii ki yeniçerilerdi. Ocakları üç unsurdan oluşurdu ki bunların en büyüğü olan *Cemaat*, 101 *orta* içeriyordu. Bu ortalar vücuda getirildikleri üs yerlerinden başka yere nadiren nakledilirlerdi.* Bazen "muhafız yeniçeriler" diye de tabir edilen ve tahkimatlı ana şehirlerde konuşlanan bu askerlerin mevcutları 1519'da 12.000'den 1650'lerde yaklaşık 48.000'e yükseldi.** Başka yerlerde muhafız yeniçerilerin sayısı çok düşük olabilmekteydi. Örneğin, 17. yüzyıla kadar Limni Adası'nda yaşayan yeniçerilerin mevcudu 20 civarındayken 280 kişilik garnizonun kalanı yerli Hıristiyan Rumlardı. Topçu ve Top Arabacıları ocaklarının ana üssü İstanbul'du; fakat bazı bölükler ana kalelerde konuşlandığı gibi az sayıda uzman bölük daimi surette olarak belli mahallerde tutuluyordu. Mesela, Cema'at-i Cebeciyan-ı Kal'a-i Mısır normalde sadece Mısır kalelerinde hizmet görürdü.

Kalelerdeki bir başka asker türü *gönüllü*lerdi ki kale mevacib kayıtlarında (ücret listeleri) birçok asker bu şekilde kayıtlıdır. Bunlar seçkin süvariden hizmetlilere (kale muhafızlarının maiyet halkı) ve mazullere (garnizondan azledilenler) dek çeşitlilik göstermekteydiler. Zabitlerin silah kuşanan hizmetçileri *gönüllü* olarak kaydedilirlerdi; birçoğunun çabası daha yüksek gelir ve sosyal statü edinmek için tescilli bir askeri birliğe kabul edilmekti. Tenzil-i rütbeye uğrayanlar da itibarlarını geri kazanmak maksadıyla sıklıkla *gönüllü* olurlardı. Örneğin, Semendire sancağındaki kale dizdarının eski kethüdası olan Seyfeddin böyle biriydi. "Gayret ve uğraşıyla padişahın ekmeğine layık olduğunu ispat" için sefere katılıp İran'a dek yürümüştü. Amacına ulaşarak öncekinin iki katı değerinde bir tımara layık görüldü.

Osmanlıların kayıt tutma aşkı, erken devirlerdeki garnizonlar hakkında hatırı sayılır ayrıntılara ulaşmayı bir kez daha mümkün kılmaktadır. İlk yeniçeri *cemaat* ortaları, önemli kalelerdeki talimsiz ve itimat telkin etmeyen *yaya* askerlerinin yerine muhtemelen ilk defa 14. yüzyılda tayin edilmişlerdir. Göründüğü kadarıyla, yeni iskân edilmiş Türkmen konar-göçerlerden derilen *yaya* askerleri disiplin eksikliği nedeniyle garnizon görevine uygun değillerdi. Kale takımını oluşturan bir başka kesim *azap*lardı. İlk defa 14. yüzyıl başlarında deniz askeri ve okçu hafif piyade sıfatıyla ortaya çıkan bu sınıf, yüzyılın sonunda tah-

* *Cemaat* denilen yaya bölüklerine Fatih Sultan Mehmed sekban bölüklerini eklemiş, üçüncü unsur olan ağa bölükleri ise 16. yüzyılda kurulmuştur. *Solakları* teşkil eden 60., 61., 62. ve 63. ortalar İstanbul'da otururlardı; diğerleriyse kale muhafızasıyla görevliydi – ç.n.

** *Diyanet İslam Ansiklopedisi*'ndeki "Müstahfız" maddesi, muhafız yeniçerilerin sayısını 17. yüzyılda sınır boyu kalelerinde 21.428; 1686'da 36 kalede 13.793, 1724'te 30.000 ve 1751'de 53.966 olarak vermektedir – ç.n.

kimli mıntıkalarda gözcü ve gece nöbetçisi olarak veya yerel vergi tahsilatına nezaret görevinde kullanılıyorlardı.

Karadeniz kıyısındaki Trabzon'un fethinden 16 sene sonra tutulmuş bir Osmanlı kaydında fevkalade detaylı bilgiler bulunmaktadır. Kayda göre şehirde sakin Hıristiyan ailelerin büyük kısmı hanelerini korurken eski Bizans askeri aristokrasisi iç kaleden çıkartılarak yerlerine umumiyetle Türk azaplar konuldu. Diğer yandan yakınlardaki Giresun Kalesi dahilinde hâlâ bir Hıristiyan cemaat bulunuyordu ama bunlar kale müdafaasından ziyade donanma personeli olarak kayıtlıydılar.

Vidin (Bulgaristan) de böyle detaylı bir şekilde çalışılmıştır. 15. yüzyılda ve 16. yüzyıl başında Vidin, Osmanlılara sözde bağlı güvenilmez Eflak ile halen kuvvetini koruyan Macar Krallığı karşısındaki serhadde önemli bir yer işgal ediyordu. Neticede Vidin ve sancağının hisarları güçlü kale takımları barındırmaktaydı. Yöredeki Müslüman erkeklerin çoğu bu takımları oluşturan tımarlı sipahi, *müstahfizan* (kale muhafızları) veya akıncı sınıflarından birine yazılıydılar. Birçok yerel Hıristiyan da *filurciyan* veya *voynugan* gibi yarı askeri sınıflara mensuptular.

Sayılar yıllar geçtikçe arttı. Öyle anlaşılıyor ki, Kanuni Süleyman'ın saltanatının ilk devirlerinde kapıkulu süvarilerine (Altı Bölük Halkı) ilaveten, kale muhafazasında görevli 9.653 tımarlı sipahi kayıtlı bulunmaktaydı. Bunların 6.620'si Avrupa eyaletlerindeyken, 2.164'ü Anadolu'da bulunuyordu. Yalnız 419'u Arap eyaletlerindeydi; gerçi bu sayı sonradan artacaktır. Bu rakamlar yeniçerileri ve tımar sahibi olmayan azapları kapsamaz. Oysa salt Bağdat'ta dahi en az 2.000 yeniçeri vardı.

İki önemli ama ayrı müstahkem şehir örnek olarak alınabilir. 1529'da Belgrad'daki topçu ve kalafatçı bölüklerinde hâlâ yedi Hıristiyan vardı ama yıllar geçtikçe daha çok sayıda Müslüman asker topçuluk ve humbaracılıkta beceri kazandı. 1560'ta Belgrad'ın 48 topçusu arasında 35 Müslüman ve 13 Hıristiyan vardı. Gayrimüslimlerin oranındaki düşüş devam etti.

Belgrad'ın aksine Şam, serpilip gelişen Hıristiyan ve Yahudi azınlık nüfusuna karşın asırlar boyunca İslami bir kent hüviyetini korudu. Buraya 1516 tarihli Osmanlı fethi sayesinde veya akabinde varan yeniçeriler hızla yerli Suriye nüfusuyla kaynaşıp karıştılar ve torunları *yerli kulları* olarak anıldı. Kapıkulları da yeniçerilerdi fakat onlar İstanbul'dan 1658/59'da yollanan birliklerin evlatlarıydılar. Bu iki yeniçeri ortası arasındaki çatışmalar, kapıkulları ortası 1740'larda dağıtılana dek Şam'ı karıştırdı. Halep tek ortası olduğu için belki de talihliydi.

Kahire de benzer şekilde garnizonunda bulunan iki farklı unsurun arasındaki rekabetten zarar gördü. Osmanlıların Mısır'ı fethi esnasında neredeyse tüm Memlûk ricali ortadan kalkmıştı ama oğulları olan *evladü'n-nas* büyük oranda dokunulmadan kalmıştı. Fetih sonrasında bir af ilan edildi ve bir süre sonra kalan Memlûkler daha düşük ücretten hizmete alındılar. Buna rağmen Kahire'nin ilk Osmanlı valisi olan Hayır Bey'in ölümünden sonra tüm Memlûkler tekrar İç Kale'den çıkarıldılar ve yerlerine vazifeyi devralan Osmanlı birlikleri Mısır 19. yüzyılda bağımsızlık davası güdene dek orada kaldılar. Garnizonun Memlûk karakterini yitirip yeniçeri-azap kimliğine bürünmesi Mısırlı görgü tanığı İbn İyas'ın anlattığına göre oldukça kapsamlı bir değişimdi:

> [Yeni] naib [Mustafa Paşa] tüm ambarların ve havasilin [mahzenlerin] anahtarlarını bevvabinden [kapıcılardan] alıp kendi maiyetinde bulunan bir grup Ervama [tam karşılığı Rumiler; burada yeniçeriler kastediliyor] verdikten sonra kapıcıları, hizmetlileri, askerleri, seyisleri ve diğerlerini olduğu gibi kovaladı. Hatta Hassa Mutfağı'nın aşçıları ve sakalarını dahi kovup yerlerine Ervamı koydu. İç Kale'deki hafızları ve müezzinleri bile kovdu ve el-Havş'ın [valinin kendi sarayı] camiine yalnız bir tane müezzin atadı.

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'sinde hemen her defa Osmanlı garnizonlarının büyüklüğünü abartmıştır, fakat doğru bilgiye Osmanlı resmi belgelerinden mevacib defterleri aracılığıyla ulaşmak genelde mümkündür. Bu defterler rakamları işaret etmekle kalmayıp belli tarihlerde belli garnizonlarda görevli askeri sınıfları da gösterir. Çok çeşitli birlikler içeren otur-

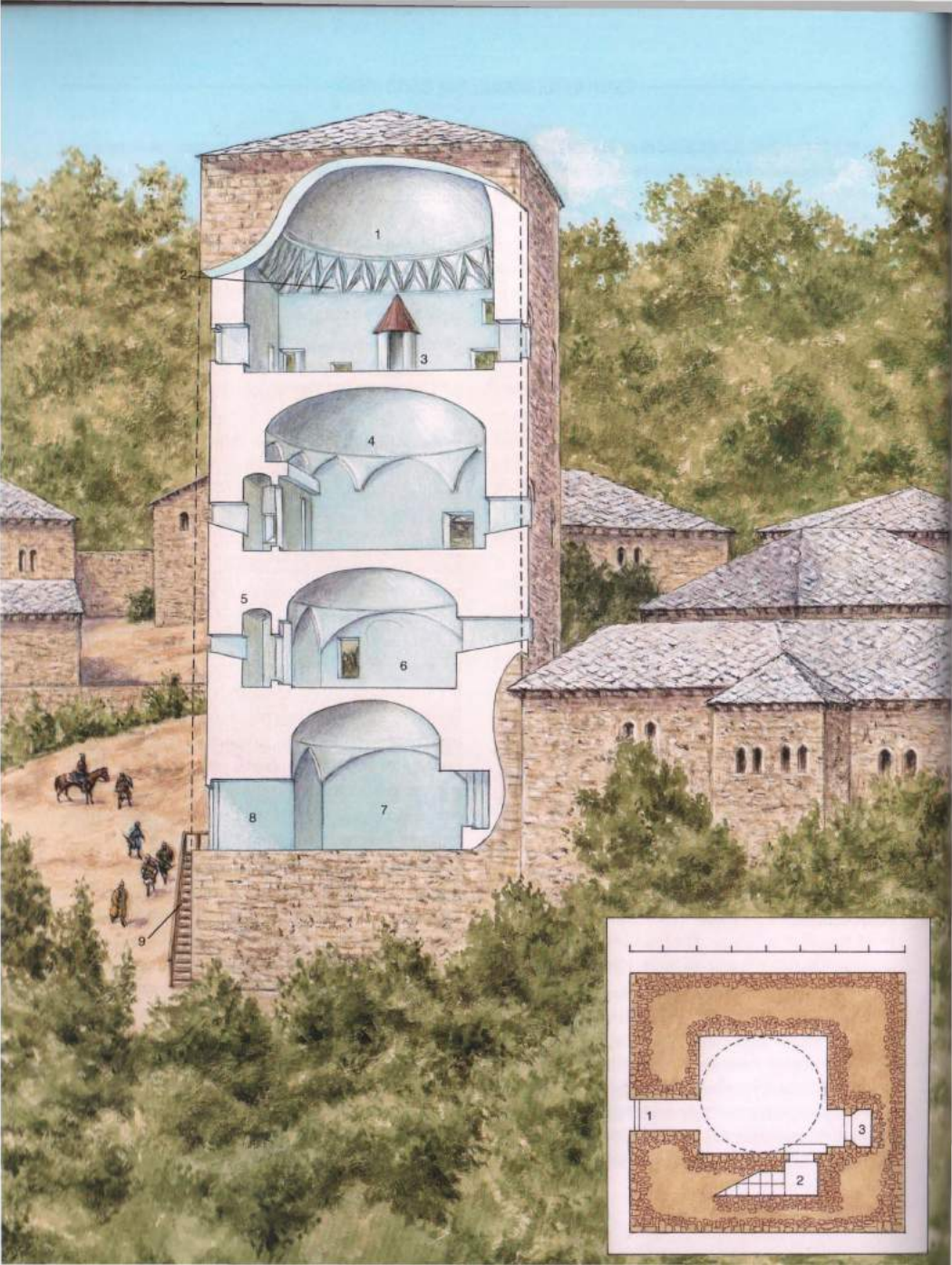
muş bir kale takımına iyi bir örnek Kanije'dir (Macaristan). Bu kalenin garnizonu H. 1024'te (1615/16) dört divan çavuşu, sekiz cebeci, 19 piyade sekban, 23 topçu, 25 müstahfız, 155 yeniçeri, 295 *farisan* (süvari) ve 19 din görevlisinden teşkil olmuştu. Beş sene sonra serhat durulduğunda aynı kalede dört divan çavuşu, sekiz ambarcı, 22 cebeci, 34 topçu, 65 martolos (Hıristiyan yardımcı kuvvetler), 84 müstahfız, 113 yeniçeri, 592 faris, 661 azap piyadesi, 50 sınıfı belirsiz adam ve 11 din görevlisi bulunmaktaydı.

Kanije büyük bir kasaba olduğu için nispeten küçük kaçan Uyvar'a göre daha kalabalık bir kale takımına sahip olması beklenebilirdi, fakat Uyvar serhadde daha yakın olduğundan daha çok muhafızı vardı: Bilhassa 17. yüzyıl sonlarında garnizonu 2.000'den fazla adam barındırmaktaydı. Aynı nedenle yeniçeriler ve gönüllülerin oranı Uyvar'da daha yüksekti. Aslında Kanije'ye taarruzdan ziyade müdafaa rolünün biçilmiş olduğu cebeci ve topçu sayısının çokluğundan bellidir. Bazen bu tür garnizonlar çok büyük olabiliyordu. Karadeniz'in kuzeyindeki konumu her türlü tehlikeye açık olan Azak'ın kale takımı 17. yüzyıl sonlarında 3.656 askerden müteşekkildi ki bunların 2.275'i yeniçeriydi. Buna karşın Batı Anadolu'daki konumuyla herhangi bir serhaddin uzağındaki Kütahya, oldukça büyük bir eyaletin merkeziydi. 1698 tarihli bir belgeye göre, iç kaledeki garnizonu sadece 119 kale müstahfızı barındırmakta olup bunların her biri iki piştov ve bir tüfekle donatılmıştı; hepsi tımar tasarruf etmekteydiler. Öte yandan kalede halen bir dizdar vardı. Şartlara binaen, bu dizdar olasılıkla bir nevi bekçiydi. Alışılageldiği üzere tımarından iyi bir gelire sahipti.

O devirde, Anadolu gibi görece barışın hüküm sürdüğü yerlerin başka yerlerde görevli garnizon kuvvetleri için asker toplanan, askeri açıdan daha mühim yerler olduğu farz edilebilir. Suriye'de sayıları 17. yüzyıl başlarında muazzam artış gösteren sekbanların çoğu Anadolu kökenli gibi durmaktadır. Bölük başılarının emrinde asıl vazifeleri, artık arkebüzcü piyade, süvari ve kale muhafızı olarak hizmet etmekti. Suriye'deki kapıkulu yeniçerilerinin çoğu da Trakya, Batı Anadolu, Irak ve Kürt aşiretleri gibi başka kaynaklardan sağlanmaktaydı; fakat öyle görünüyor ki, 16. yüzyılda Kahire İç Kale'sinde oturan müstahfız yeniçeriler çoğunlukla yerliydi. 1674'te İç Kale'de kayıtlı 15.916 asker vardı ki bunların 6.461'i yeniçeriyken sadece 2.205'i azaptı. Ağaları İstanbul'dan atanmakla birlikte gerçek güç yerlilerden seçilen yardımcısı kethüdanın eline geçti; öte yandan bu kethüda, değiştirilmeden evvel sadece bir sene görevde kalmaktaydı.

Geleneksel Osmanlı garnizon sistemi 19. yüzyıl başlarına kadar 18. yüzyıl boyunca büyük oranda değişmeden kaldı; gelgelelim, tesir gücü açık bir şekilde düşmüştü. Bu durum Osmanlı medeniyetinin ayırıcı özelliği olan karakteristik hoşgörü anlayışının gerilemesinin sebeplerindendir. Osmanlı arazi kayıpları Vidin'in bir kez daha tehdide açık bir serhat mıntıkasına dönüşmesi demekti ve şehir Müslüman mültecilerle dolup taşmaktaydı. Yerli yeniçerilerin talebi üzerine tüm Hıristiyanlar Vidin'in müstahkem kısmından çıkartılarak kent surlarının dışında yaşamak zorunda bırakıldılar. Ayrıca kâgir ev yapmaktan da men edilmişlerdi; zira böyle binalar muhtemel bir kuşatmada düşman tarafından müstahkem mevki olarak kullanılabilirlerdi. Sonuç olarak, Vidin'de müstahkem eski kentin savunması tamamen yeniçerilere ve civardan toplanan *yerlü* askerlere düştü. 1750'ye gelindiğinde salt Vidin'de en az 5.440 yeniçeri mevcuttu ki bu sayı, eş derecede tehdit altında bulunan Belgrad hariç tüm diğer Balkan kentlerindekinden daha yüksektir. Öte yandan, bu rakamlar yanıltıcı olabilirler. Yeniçeri olarak kayıtlı askerlerin birçoğu en iyi ihtimalle Vidin'in zanaatkârlarından (*beşe*) yarı-zamanlı askerlerdi.

Namlı Yeniçeri Ocağı tabii ki artık askeri açıdan sert bir düşüşe geçmişti. 1693ve 1722 arasında Şam'da ancak 800-1.200 yerli yeniçeri varken 1701-1735 arasında merkezden gönderilen yeniçerilerin sayısı 268 ila 413 arasında değişmekteydi. Artık şehrin garnizonunu kısmen oluşturan az sayıdaki diğer askerler arasında *levend, dalatiyya* [delil?] ve kabul edilir derecede disiplinli *tüfenkçi*ler vardı; bu sonuncular çoğunlukla mahalli güvenlik işinde kullanılmaktaydılar.

1
2
3
4
5
6
7
8
9
1
2
3

İskenderun Körfezi'nde bulunan Payas'taki bir dizi Osmanlı binası arasında küçük ama sağlam yapılı bir 16. yüzyıl hisarı da mevcuttur (Yazarın fotoğrafı).

Bu devirde, Şam'dan Mekke ve Medine'ye yolculuk yapan Hac kervanlarını çoğu kez Kuzey Afrika'dan gelen *magaribe* (Mağribiler) korumaktaydı.

Mahalli asker normalde sadece acil durumlarda toplanırdı ve 18. yüzyılda bu birliklere Suriye'nin bol sayıdaki dini mezheplerinin tamamından adam devşiriliyordu. Bu yüzyılın sonlarına doğru Suriye, Irak ve Mısır'da köle kökenli Memlûk askeri istihdamı yeniden ama kısa bir süreliğine canlandı. Bu türden az sayıda asker çeşitli yarı bağımsız yerel idareciler veya valiler tarafından satın alınmaktaydılar. Söz konusu dönemde Kahire'deki yerel askeri güç dengesi müthiş bir şekilde değişti ve hemen tüm kıdemli zabitler Memlûklerden gelir oldu. Az bir kısmı yakın geçmişte satın alınmış Çerkezlerden, Gürcülerden, Kürtlerden, Boşnaklardan, Arnavutlardan ve hatta Anadolu Türkleri, Ermeniler ve Yahudilerden idi. Bunlar bir müddet sonra Piramitler Savaşı'nda Napolyon'un ordusuna göğüs gerecek Mısırlı önderleri de aralarından çıkartmışlardır.

C SİMİÇ'İN KULESİ, KRATOVA, MAKEDONYA, 14. YÜZYILIN İKİNCİ YARISI

Müstahkem kule-evler yapma geleneği Balkanlar'da oldukça eskidir. Günümüze bunların pek azı kalmıştır ki altı tanesi halen Makedonya'daki Kratova kasabasında görülebilir. Bir kısmı kuvvetle muhtemel Osmanlı fethi öncesinden kalma olsa da, içlerinde en iyi korunmuş bulunan "Simiç'in Kulesi" İslami ve Türk mimari özellikleri içermekte olup muhtemelen Avrupa'daki ilk Osmanlı müstahkem binalarından birisidir. Kratova'daki başka kule evler gibi buranın da zemin katı herhalde ambar görevi görüyor; üst katlar ise geniş pencereleriyle yaşam alanlarını oluşturuyordu. Binanın köşeleri kadar pencere ve kapıları da ince kesme taş ustalığı ürünüdür; geri kalan kısımlar ise yarı işlenmiş taştan yapılmıştır. Doğu tarafında bulunan ve yerden 3,35 metre yükseklikte olan girişe ilk başlarda ahşaptan mamul sarkıtma merdiven ile erişilirdi.

Ana çizim kılavuzu:

1. Kubbeli üst oda
2. Duvardan kubbeye geçiş alanında yalancı mermerden (stükko) süs kuşağı
3. Kule şapkasıyla Osmanlı tarzı ocak yeri
4. İkinci katın kör kemerli tonozlarla desteklenmiş kubbeli çatısı
5. Dış duvar içinde merdiven
6. Birinci katın bezemesiz tonozlarla desteklenmiş basık kubbesi
7. Zemin katın bezemesiz tonozlar üzerindeki basık kubbesi
8. Giriş
9. Dış zemin seviyesinden kulenin girişine çıkan ahşap merdiven

İlave çizim kılavuzu:
Simiç'in Kulesi'nin zemin dairesinin planı

1. Giriş
2. Kalın duvarın içine gömülü merdiven
3. Belki de muhafızların silahlarını muhafaza etmeleri yarıyılın küçük oda

SAVAŞ MINTIKALARI

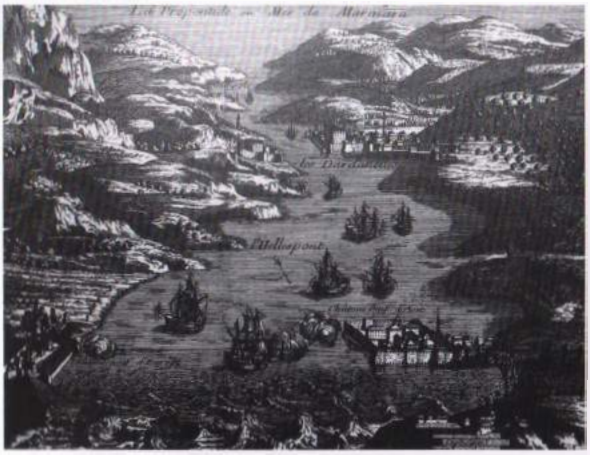
Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupalı komşularından ayıran ve çoğu imparatorluk kalelerinin sıralandığı uç bölgeleri, evvelce Bizans İmparatorluğu'nu Müslüman komşularından ayıran serhat bölgeleri ile bir sürü ortak özelliğe sahipti. Neticede, Osmanlı garnizonları, bilhassa da küçük müstahkem ileri karakollar, ortaçağdaki seleflerinin –Müslüman *gaz*iler ve Hıristiyan *akritai*– birçok geleneğini sürdürdüler. Doğrusu, ilk başlarda bunların birçoğu Müslümanlığı seçmiş mühtedilerdi. Bu şartlarda taşıdıkları serhat adabı ortaçağın cenkçi tavırlarıyla benzerliğini korudu.

Ana askeri seferlere katılan bu akıncılar devletlerinin antlaşma yoluyla barış evresine girmelerini, karşılıklı talan ve çapulu sürdürmeksuretiyle tanımamaya meyilliydiler. Devletlerarası yazışmalar bu durumu genel tabirlerle geçiştirme eğilimindeyken müstahkem ileri karakolların komutanları daha ayrıntılı yazışmaktaydılar. Açıkça görülüyor ki garnizon kuvvetleri, özellikle gönüllüler, düşmanı mahvetmekten çok ganimet ve esir peşindeydiler. Zayiatlar da şaşırtıcı derecede düşüktü. Osmanlı dönemi Güneydoğu Avrupa tarihi uzmanı Peter Sugar'ın sözleriyle: "Ölü bir köylü üretemez, ölü bir askere fidye kesilemez, tamamen yok edilmiş bir tarla yıllarca işlenemezdi. Dolayısıyla serhadde insan hayatı, çarpışan düzenli ordulardakine nazaran biraz daha değerliydi."

Osmanlı kalelerinin taarruz üsleri olarak oynadıkları rol erken modern çağ savaş maslahatındakiyle aynıydı. Örneğin, Akkerman (Bilhorod-Dnistrovskiy) 1484'te Osmanlılara düştüğü vakit Boğdan'a saldırıp boyun eğdirmek için stratejik üs haline geldi. Bu hedefe ulaşılınca da önce Lehistan-Litvanya Krallığı'na, sonra da yükselen Rusya'ya karşı Osmanlı "derinlemesine savunmasını" güçlendirdi.

Aslında, Osmanlı İmparatorluğu savaştan en çok mağdur olan serhatlerinin arkasında müstahkem ana üsler bulundurmaktaydı. Şark'ta, Erzurum İran'ın; Diyarbakır, Van ve Musul ise Irak'ın karşısındaydı. Avrupa'da büyük nehirler bazı serhatlerin sınırlarını belirlemekte ama daha önemlisi, ana üsleri birbirlerine bağlamaktaydılar: Azak ve Yenikale Don Nehri üzerinde; Özü ile Kılburun Dinyeper ve Aksu (Bug) üzerinde; Akkerman, Bender (Tighin), Kamaniçe (Kamyanets-Podolskiy) ve Hotin Turla (Dinyester) üzerinde; Kili, İsmail, Tulça, İbrail, Silistre ve Rusçuk aşağı Tuna üzerinde; Belgrad ise Orta Tuna üzerindeydi. Böyle nehir ulaşımının olmadığı yerlerdeki berkitilmiş üsler genellikle kıyıdaydılar; mesela Selanik, Yunanistan ve Arnavutluk'taki harekât için ana üs vazifesi görüyordu.

Kadırga filoları ve müstahkem ana limanları arasındaki ilişki Osmanlı deniz harp maslahatında merkezi bir yere sahipti. Hatta

Düşman filolarının Çanakkale Boğazı'nı geçmesini engellemek için yapılan çifte Osmanlı kalelerinden ikisi bu 18. yüzyıl Fransız gravüründe gösterilmektedir. Kilitbahir ve Kale-i Sultaniye sadece "Les Dardenelles" olarak işaretlenmiştir. Resmin alt kısmına doğru Seddülbahir ve Kumkale ise sırasıyla "Château neuf d'Europe" ve "Château neuf d'Asie" olarak yazılmıştır (Çanakkale Kale Müzesi'nin fotoğrafı).

Osmanlılar, 17. yüzyılın ikinci yarısında aldıkları Kamaniçe'yi uzun süre ellerinde tutamamışlarsa da burayı zorlu bir uç karakoluna dönüştürmeye niyetli oldukları aşikârdı. Günümüzde Türk Köprüsü olarak bilinen ortaçağ yapısı köprüyü onardılar ve camiye çevirdikleri Katolik kilisesine bir minare eklediler (M. Jirohov'un fotoğrafı).

bu filolar diğer kıyı ve ada istihkâmlarıyla stratejik ve taktik işbirliği içinde çalışarak bu ilişkiyi daha uzak yerlere taşımaktaydılar. Bu durumun bir çeşidi Karadeniz'de bulunabilir. Donanmaları burada tam hâkimiyet kurduktan sonra Osmanlılar, büyük kuzey nehirlerinin teşkil ettiği "fişi" kaleler ve müstahkem mevkilerden oluşan "prize" takmak için büyük çaba sarf ettiler. Bunlardan bir tanesi Don ağzındaki Azak'tı; taş duvarlı, 11 burçlu, hendekli ve toprak tabyalı bu kalenin normalde 4.000 askeri vardı. Don tabii ki hasım Rusya'nın derinlerinden akıp geliyordu ve sahanın stratejik önemi o kadar yüksekti ki Seddü'l-İslam (İslam'ın Seddi) diye anılmaktaydı.

Ne var ki erken devirlerde Osmanlı istihkâmlarının en etkileyici vazifesi bir düşman şehrinin ablukasını güçlendirirken ortaya çıkmaktaydı. Osman Bey'in Bursa ve İznik kuşatmalarını anlatan geleneksel Türk kaynaklarına göre bu durum 14. yüzyılın ilk yarısında başladı. Bu kaynaklar *havale* hisarlarına değinmektedirler ki bunlardan bir tanesi İznik yakınlarına dikilmişti ve 100 askerlik takımı şehre gıda girişini engellemekle görevliydi. İdris isimli birine ait olup yüz yıl sonra yazılmış bulunan Osmanlı fethi anlatısına göre, "Osman'ın yaptırdığı kule içindeki bir cesur ve güvenilir adamın isminden hareketle Targay Hisarı olarak bilindi. Bu hisarın kalıntıları halen seçilmektedir."

14. yüzyıldan kalmış olup Müslümanların bir kaleyi savunmasını anlatan nadir Türkçe edebi kaynaklardan birisi, *Var[a]ka ve Gülşah* isimli eski bir Farsça epik mesnevinin Yusuf-ı Meddah tarafından yapılmış çevirisidir. Burada "Yemen şehri" kuşatma altına alınmıştır; "kent içinde ahali, emir ve vezir çaresizdirler, kuşatılmış esirlerdir." Sonra, "kent sakinleri kuşatma esnasında sözüm ona 'asker olurlar, kurtuldukları düşüncesiyle' surun tepesinde kös vurarak bu iyi haberi duyururlar. Mutluluk ve coşkuyla şenlik yaparlar." Burada dahi, öyle görünüyor ki, Türkçe şiir müstahkem mevkileri savunan yarı zamanlı şehir milisleri hakkında olumsuz fikir bildirmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 14. yüzyılda bir kuşatma savaşında yürüttüğü en mühim savunma harekâtı Kuzey Bulgaristan'daki Niğbolu'da vuku buldu.* Burada 1396 senesinde seçkin bir Osmanlı garnizonu daha önce iki ana kaleyi alıp askerlerini kılıçtan geçiren devasa bir Haçlı ordusuna karşı ba-

* Bkz. David Nicolle, *Niğbolu 1396: Son Haçlı Seferi*, çev. Özgür Kolçak, Osprey Askerî Tarih Dizisi, 2014.

Kanlı Kule, Osmanlılar tarafından Karadağ'daki Kotor Körfezi'nin girişini korumak amacıyla 1483'te yapılmıştı. Yaklaşık iki yüzyıl sonra Venedik kuşatması esnasında atılan lağımla oldukça ağır tahribat gördü (Yazarın fotoğrafı).

şarıyla direndi. Bu seferin erken anlatılarının çoğu doğal olarak Sultan Bayezid'in Niğbolu dışındaki muazzam zaferine odaklanırlar, fakat kalenin savunması hakkında bazı gerçekleri de anlatmaktadırlar. Örneğin, Tuna'nın karşı yakasındaki küçük Osmanlı ileri karakolu tümden istilaya uğramış veya geriye çekilmişti ve Niğbolu nehre hâkim yüksek bir kayalığın üzerinde bulunmasına rağmen bir müddet sonra teslim oldu; zira, Tuna'da bir düşman filosu demirliydi ve Haçlı ordusu surların önünde mevzilenmişti. Osmanlı devletine katıldıktan sonra Niğbolu'nun istihkâmları tamir edilip güçlendirilmiş ve içine Doğan Bey isimli deneyimli bir zabitin komutasında büyük ve ikmal edilmiş bir garnizon konulmuştu. Doğrudan yapılan bir Haçlı saldırısı kırılınca istilacılar uzun soluklu bir abluka için mevzi aldılar. Böylece, kendileri Tuna'nın kuzeyindeki dost Eflak'tan teknelerle iaşe ve ikmal yardımı alırken Osmanlı garnizonunda kıtlık baş göstereceğini biliyorlardı. Sultanın öncüleri 24 Eylül'de ufukta gözüktüler ve Bayezid de varıp Niğbolu'nun birkaç kilometre güneyinde otağını kurdu. Sonraki devirlere ait Osmanlı kaynakları sultanın muhtemelen gece vakti kalenin duvarlarına gidip dizdarla konuştuğunu iddia etmektedirler. Vakayiname sahibi Neşri'ye göre Doğan Bey Bayezid'e, "Esbabımız çokdur, Hunkar'un devletünde kâfire zebun değilüz" deyince Bayezid de rivayeten, "Gayret idün. Göreyim sizi üşde filhal yıldırım gibi ben dahi yitişdüm" demişti. Ertesi gün Haçlılar esirlerini boğazlayıp muharebeye hazırlandılar ve nihayetinde tam bir bozguna uğradılar. Bu sefer bittikten sonra, kale dizdarı Doğan Bey'e Şücaeddin (Dinin Kahramanı) unvanı verildi.

Niğbolu zaferinden sonra Osmanlıların aldığı çok sayıdaki esirin arasında Johann Schiltberger adında genç bir Alman soylusu vardı. Bu kişi sonraları Müslüman Şark'ın büyük kısmını kapsayan maceralarını yazdı. Kendisi Gelibolu'da ilk bulunup yazan esirlerdendi:

> Sonra Gelibolu denilen bir şehre denizden götürüldük ki burası Türklerin denizden karşıya geçtikleri şehirdir; orada üç yüzümüz bir kuleye iki ay boyunca kapatıldık. Burgonya Dükü de orada, kulenin üst kısmında kurtardığı esirlerle beraberdi ve biz oradayken Kral Sigismund, Hırvat diyarına giderken önümüzden geçti. Türkler bunu duyunca bizi kuleden alıp deniz kenarına götürdüler ve birbiri ardına hepsi de kralı taciz ve tahkir ettiler. Onu alaya almak için, teknesinden çıkıp gelsin de halkını kurtarsın diye bağırdılar. Denizde birbirleriyle uzun bir süre dalaştılar; fakat krala bir zararları dokunmadı ve böylece o gitti.

Osmanlılar muhtemelen 14. yüzyıl sonları itibariyle barutlu topları biliyor ve kullanıyorlardı. Ne var ki bir Osmanlı istihkâmının savunulmasında teyit edilmiş ilk ateşli silah kullanımı, 1424'te Karamanoğlu Mehmed Bey'in Osmanlıların elindeki Antalya'ya saldırırken bir top güllesiyle öldürüldü-

güne dair kayıttır. Ondan sonra ana Osmanlı kaleleri, kimileri istisnai derecede büyük namlular da dahil tamamen toplarla donatıldılar. Osmanlıların devasa top aşkı bilhassa deniz üslerinin müdafaası ile İstanbul Boğazı ve Çanakkale Boğazı'nda hâkimiyet kurma yolunda faydalı oldu. Başarı sağlanana kadar, Avrupa menşeli gemiler boğazlardan nispeten rahatça geçebilmekteydiler. Ankonalı Ciriaco, 1444 Eylül'ünde Konstantinopolis'ten İmroz'a geçişini alışageldik tumturaklı düzyazı ile tarif eder:

> Ta ki Çanakkale Boğazı'na varıncaya dek Neptün'ün barış dolu su tarlasını kuzeydoğudan ve kuzeyden esen rüzgârların altında üç gün ve gece sürdükten sonra kadim Lampsakos [Lapseki] civarında konuşlanmış Hıristiyan donanması göründü. Loredan'ın idaresindeki donanma, Gelibolu'yu Khesonesos'da ablukaya almıştı... Aynı gün, yani o parlak 27 Eylül Pazar günü, lehimize dönen rüzgârla bayram ederek Gelibolu'dan geçtik ve hem Avrupa hem de Asya kıyılarının bizim kadırgalarımızın stratejik koruması altında olduğunu fark ettik.

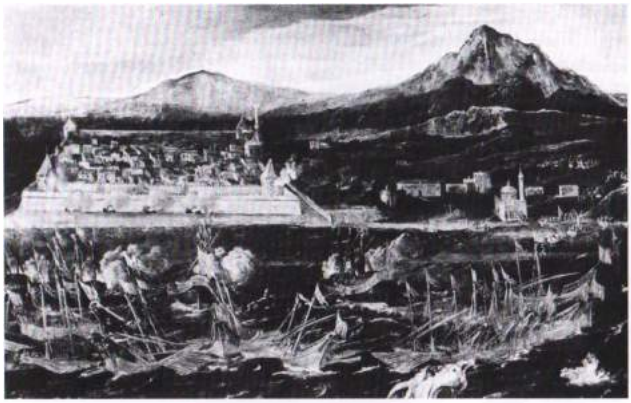
Hıristiyanların deniz hâkimiyeti düşünülürse, Gelibolu'da üslenmiş Osmanlı donanması liman istihkâmlarının koruması altında durmak zorundaydı. Bizans payitahtı Konstantinopolis'e karşı girişilen Osmanlı kuşatmaları ise bunun aksine taarruz harekâtıydılar ama Osmanlıların abluka stratejisinin parçası olarak yeni istihkâmlara verdikleri önemi güzelce gösterirler. II. Murad'ın 15. yüzyıl başlarındaki kuşatması Yıldırım Bayezid'in yaptırdığı Anadolu Hisarı'nın yetersiz kaldığını göstermişti; dolayısıyla, II. Mehmed 1453 yılındaki başarılı kuşatmasına hazırlanırken daha iddialı bir şey yapmaya azmetti. Anadolu Hisarı berkitildi ama daha mühimi devasa ebattaki yeni Rumeli Hisarı karşı yakada, resmiyette Bizans arazisi olan bir yere dikildi. Şayet Konstantinopolis'in akıbetini gerçekten tek bir olayın belirlediği söylenebilirse o mutlaka 25 Kasım 1452'de Rumeli Hisarı'ndaki bir sıra büyük toptan 275 kilogramlık bir taş güllenin ateşlenmesidir. Bu gülle Karadeniz'in kuzeyinden Bizans başkentine tahıl getirmeye teşebbüs eden üç direkli Venedik mavunasını batırdı.

Sonraki iki yüzyıl, savunmadan ziyade saldırıya yönelik Osmanlı kuşatma savaşlarıyla şekillendi. Fakat Osmanlı garnizonları bazen ciddi tehlikelere maruz kaldılar. 1469'da Venedikliler Meriç Nehri'nin ağzındaki Enez'i yakıp yağmaladılar ve beş sene sonra Antalya'nın dış mahallelerini yaktılarsa da ana kaleyi almaya muktedir olamadılar. Aşikârdır ki yeniçeri garnizonları böyle yerleri cesaretle savunuyorlardı zira aksi takdirde bedelini ödemeye mahkûmdular. Mesela 1476'da bir kaleyi teslim ettikten sonra kaçanlar suda boğularak idam edilmişlerdi.

Osmanlıların donanmaları ve hisarları arasındaki geleneksel yakın işbirliği 16. yüzyılda daha da karmaşık bir hal aldıysa da her zaman başarılı sonuç vermiyordu. 1571'de Osmanlıların ağır bir deniz mağlubiyeti aldıkları İnebahtı seferi Osmanlı donanmasıyla beraber bir dizi önemli kıyı kalesinin yürüttüğü ihtimamlı lojistik hazırlıkları ve düşmanın yeriyle hareketleri hakkında istihbarat toplamayı içermişti. Bilhassa, donanma ve Kotor (Cattaro) Körfezi'nin girişindeki Hersek-Novi Kalesi için altı aylık erzak toplanmıştı. Bu kalenin ehemmiyeti, kara ordusunun serdarı Ahmet Paşa'ya gelen emirlerle iyice vurgulanmıştı. Emirlere nazaran Ahmet Paşa, Rumeli sipahilerini Beylerbeyi Hüseyin'in emrinde toplayıp nereye istenirse derhal harekete hazır bir şekilde tutacaktı; Köstendil beyi de Hersek-Novi savunmasını takviye etmek maksadıyla gönderilmişti. İnebahtı yenilgisi her halükârda beklenmedik bir olaydı ve Osmanlı İmparatorluğu'nu Güney Anadolu'nun yanı sıra yeni fethedilmiş Kıbrıs da dahil bir sürü sahil bölgesinde telaşlı bir tahkimat inşaatı yürütmeye itmişti.

Vakayinameci Naima, Avrupa'daki Osmanlı genişlemesinin tepe noktasına ulaşmasıyla beraber kuşatma savaşının nasıl da zahmetli hale geldiğini tasvir eder. Mesela, günümüzdeki Slovakya-Macaristan sınırında mukim bulunan Fülek Kalesi, Habsburglar tarafından H. 1001 (1592/93) senesinde geri alınmıştı. Ardından Seçen (Szécsény) de düştü:

> Fülek'ten çıkan firariler Sışan-hisarı'na girip alay beyisi ve cümle askerisi küffar havfından firar etmeleriyle buldukların yağma eylediler ve koçtular. Kâfir

17. yüzyıl sonundan ve ressamı meçhul bu Venedik resmi, Venedik ve Osmanlı kadırgaları arasında 1689 senesinde Türkiye'nin Ege kıyısı açıklarında geçen bir deniz muharebesini anlatıyor. Çeşme'nin müstahkem limanı da gayet doğru ve ayrıntılı bir şekilde resmedilmiş.

> gelip hisarı hali bulup beş yüz kadar harbi kâfir koyup zabt eyledi. Morava nahiyesinde Sonta kal'ası askeri dahi havflarından etrafda olan kuhsara firar edip beş on nefer ile dizdarı kalmış idi. Küffar geldikte toplara ateş ederler, içinde asker var imiş deyü küffar taarruz etmezler. Hemen bu kal'a keyd-i düşmandan halas oldu. Sonta'dan atılan top sadası geldikte Vaç kurbına gelen ümera ve asker "Kâfir geliyor" deyü firar ardınca olup halka gulgule verdiler. Bu esnada, "Tatar askeriyle nice bin imdad geldi" sadası şayi olmakla küffar geri çekilip Sonta askeri yine kal'alarına girdiler (Mehmet İpşirli [haz.], *Tarih-i Na'ima* c. I, s. 66).*

Osmanlılar Orta Avrupa'da savunmaya çekilmiş olabilirlerdi ama Karadeniz'in kuzeyinde hâlâ muazzam ihtirasları vardı. En müthiş seferlerinden bir tanesi 1570 senesinde, Karadeniz ve Hazar Denizi'ni birbirine bağlamak amacıyla Don ve Volga nehirleri arasında kanal kazma teşebbüsü uğruna yapılmıştı. Bu harekât açık bozkır diyarında yürütüldüğünden erzak, ulaşım ve ikmal hatları ile kazı işçilerinin emniyetini sağlamak için müstahkem mevkilere gereksinim vardı. Hanları I. Devlet Giray'ın idaresinde 3.000 civarındaki Kırım Tatarı, Kasım Paşa emrinde olup 10.000 asker ve 6.000 ameleden müteşekkil bulunan orduya katıldı. Kırım'ın tahkim edilmiş yalı kasabaları ile Azak Denizi etrafındaki birkaç kale zaten doğrudan Osmanlı hâkimiyetindeydi. Buraların öte tarafında ise, Kırım hanları bozkıra hâkimiyet için Rus yanlısı Kazaklarla ve 1557'den beri Rus denetiminde bulunan Astrahan ile rekabet içindeydiler.

Ne talih ki Devlet Giray Han buralarda daimi garnizonu olan Osmanlı kalelerinin kurulması fikrine pek taraftar değildi ve haliyle tüm girişimi baltaladı. Buna rağmen Osmanlılar kış nedeniyle işi tatil edene dek kanalın üçte birini kazmışlardı. Ordu sonra Astrahan'a yürüdü ama baş edilmez soğuklar ve Rus ordusunun gelmesi ihtimali Kasım Paşa'yı ahşap istihkâmlarını yakıp geri çekilmek zorunda bıraktı.

16. yüzyılda savaşın değişen doğası ve artan külfeti müstahkem ambarları gitgide daha önemli kıldı.

* Günümüz Türkçesiyle: Fülek'in ahalisinden kimileri kaleyi terk ile Seçen'e gittiler ama oranın dizdarı ve muhafızları kâfirleri duyunca öyle telaşa kapıldılar ki yanlarına taşıyabilecekleri eşyayı alıp firar ettiler. Düşman tabii burayı terk edilmiş bulunca derhal içine 500 askerlik bir garnizon koydu. Moravya diyarında bulunan Sunta'daki [Szöny?] birlikler de düşman korkusundan kaçıp civardaki dağlara gittiler; ama dizdarları ve on kadar adam yerlerinde kalacak cesarete sahiptiler. Düşman Sunta önüne gelince, dizdar kalede bol asker bulunduğu izlenimi uyandırmak için top ateşi açtırdı; hakikaten de bu tertip işe yarayarak onları şaşırttı ve etrafa yayılan binlerce Tatar'ın kaleye imdat için yolda oldukları havadisi düşmanın tümden çekilmesine yol açtı. Kaçak askerler de görevlerinin başına döndüler.

Azak tehlikeye oldukça açık bir serhatteydi ama mesela Musul gibi diğerleri, en yakındaki sınırın uzağına düşüyordu. Böyle yerlerde cephane ve diğer askeri malzeme bol miktarda istiflenirdi. İstihkâmları da genellikle yüksek nitelikte inşa edilirdi. İnşaat büyük bir Osmanlı ordusunun civarda bulunup hem uzman mühendislik hem de insan gücü sağlamasıyla mümkün olurdu aksi halde tadilat ve tamir işleri mütemadiyen çekilen para sıkıntısı ve bazı serhatlerde, devasa mesafeler ile zayıf nakil hatları yüzünden sıkıntıya girerdi. Örneğin, vakanüvis Mustafa Ali 1584/85 kışında Erzurum'un surlarını iyileştirmek için bir milyon akçe harcandığını belirtir ki o vakitler burası serhatten en az 150 kilometre içerideki görece emin bir yerdeydi.

Şimdiki Hırvatistan-Bosna sınırında bulunan Pöçiteli uzun bir müddet çekişmeli bir serhat mıntıkasıydı. Kalesi Osmanlılara 1496'da düştü ve ardından 16. yüzyılda, çokgen bir top burcu ile güçlendirildi (Yazarın fotoğrafı).

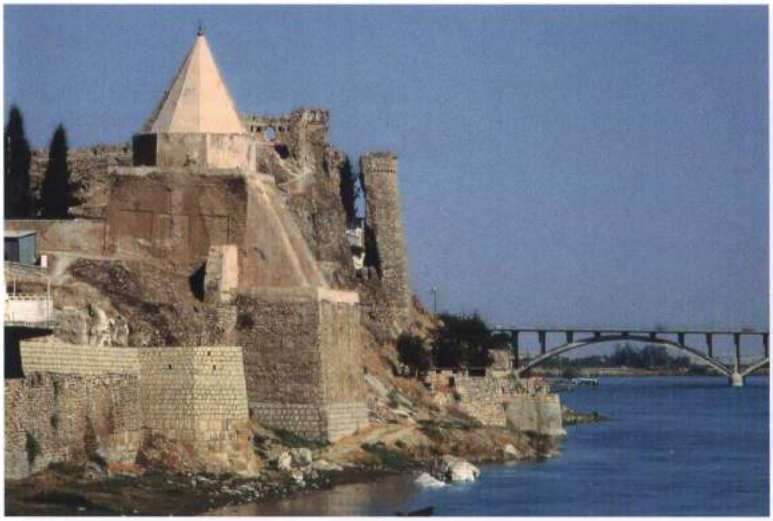
Genel hatlarıyla Osmanlı İmparatorluğu 17. yüzyılda askeri hâkimiyetini kaybetmeye yüz tuttu, gerçi hâlâ arazisini bazı serhatlerde, hatta Avrupa'da bile, genişletmeye muktedirdi. Buesnada, Müslüman İran ve Ortodoks Hıristiyan Rusya ile rekabet sertti. Bir kez daha Naima'nın renkli hikâyeleri hayata ve savaşa dair etkileyici ayrıntılar vermektedir. Güney Kafkasya'daki Nahçıvan'ın H. 1012'de (1603/04) ele geçirilişi üzerine şöyle yazar:

> ... Evvela hisar-ı Nahcivan bir kal'a-i süst-bünyandır, ecza-ı binası hak ü dümdür. Cidarının kaddi pest ve ekser yeri hake beraber olduğundan gayri edevat-ı harbde kıllet ve zad u zevadde izzet olmakla bu kal'ada âda ile müsademe muhaldir. Pes mukteza-i hıfz-ı namus-ı devlet budur ki: "Belde-i mezbure emval ü iyal-i askeriyandan tahliye kılınıp salar-ı askeryan bi'l-ittifak iltica-i kal'a-i Revan edip âdaya müsademe göstereler. Kal'a-i mezbure fi'l-hakika metin ü müşeyyed ve topları vafir zahire ve alatı hazır, Gökçesu gibi nehir-i cari cidarından akar, Sâd Çukuru gibi bir arz-ı kesirü'l-menafi civarında vaki olmakla bir mahal-i münasibdir" deyü meşvereterleri encam buldukda... (Mehmet İpşirli [haz.], *Tarih-i Na'ima*, c. I, s. 247).*

Bir kalenin Avrupa serhaddinde bulunuyor olması onun dört başı mamur korunduğu manasına gelmemekteydi. Güney Macaristan'daki Peçuy (Pécs) şehri bölgesel ana üs olarak hizmet verdiği halde istihkâmları büyük oranda ortaçağdan kalmaydı,

* Günümüz Türkçesiyle: Nahçıvan Kalesi veya şehri hurda malzemeden yapılmış, mukavemeti güçlü olmayan bir yerdi. Çoğu binaları kilden ve kireçli harçtan yapılmıştı; alçak yapıdaki surları kadimden beri çoğunlukla yıkık olduktan başka erzakı pek bol değildi. Ama Revan'a yakındı ki o şehir askeri yardımdan yoksun ve düşman tehdidine maruz kaldığında Revanlı aileler ile eşyaları için yakın ve kolay bir sığınak vazifesi görmekteydi. Onlar da buradan rahatça düşmanlarına musallat olabilmekteydiler. Revan bir hayli güçlüydü ve iyi tahkim edilmişti, çokça top ve erzaka malikti.

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
15
A
B
C
D
5 0 10 20m

Kuzey Irak'taki Musul'a hâkim Baş Tabya, geçmişte art arda istihkâmlara ev sahipliği yapmış bir yerde dikilmişti (Yazarın fotoğrafı).

D *RUMELİ HİSARI*

Anadolu Hisarı'nın aksine Rumeli Hisarı, devasa yeni tunç toplarla teçhiz edilmişti ve görevi, (genişletilmiş) Anadolu Hisarı ile birlikte hareket edip Boğaziçi'ni kapatmaktı. Bu toplar kıyıya yakın, neredeyse su seviyesinde konuşlandırıldılar ki bundan maksat taş gülleleri havuzda seken çakıl taşları gibi denizde sektirerek atmaktı. Rumeli Hisarı'nın ilk ciddi hareketi 10 Kasım 1452'de bir çift Venedik gemisini topa tutmak oldu ama hedefler kaçmayı başardılar. Osmanlı topçuları menzillerini düzelttiler ve 25 Kasım'da, ablukayı yarmaya çalışan üç direkli büyük bir Venedik mavunasını batırdılar.

Ana resim kılavuzu:

1. Saruca Paşa Burcu
2. Dağ Kapısı
3. Gözetleme kulesine giden Dizdar Kapısı
4. Halil Paşa Kulesi
5. Anlaşılan o ki, Venedikli abluka yarıcının batırıldığı vakitte gözetleme kulesinin istihkâmları henüz bitirilmemişti ve ağır toplar kabaca kıyıda sıralanmışlardı.
6. Venedikli abluka yarıcıyı batıran taş gülle muhtemelen ilk atış değildi; topların sabit konumları sıra ile ateşlendiklerini düşündürtmektedir.
7. Felakete uğrayan Venedik gemisi çevik bir savaş kadırgası değil üç direkli bir tüccar mavunasıydı.
8. Gemi boğazın ortasından seyretmek suretiyle her iki Osmanlı kalesinin top ateşinden mümkün mertebe kaçınmaya çalışıyordu.
9. Su Kulesi
10. Sel Kapısı hisarın bir küçük girişidir.
11. Rumeli Hisarı'nın ilk camii geniş bir sarnıç üzerine inşa edilen basit ahşap bir bina gibi durmaktadır.
12. Hisar içinde en az üç kuyu olduğuna dair düşünceler vardır.
13. Rumeli Hisarı içindeki diğer binalar da basit ve işlevseldi.

Rumeli Hisarı planı için kılavuz:

1. Zağanos Paşa Kulesi
2. Su Kulesi
3. Saruca Paşa Kulesi
4. Halil Paşa Kulesi
5. Küçük Zağanos Paşa Kulesi
6. Sel Kapısı
7. Dağ Kapısı
8. Dizdar Kapısı
9. Hisarpeçe Kapısı
10. Cami
11. Sarnıç
12. Çeşme
13. Kuyular
14. Gözetleme Kulesi (bir müddet sonra yapılmıştır)
15. Ağır çaplı toplar için açılan zemin seviyesi mazgallar

Saruca Paşa Kulesi ve komşu Dağ Kapısı için kılavuz:

1. Kulenin ve bitişiğindeki Dağ Kapısı'nın (A-B) kesiti
2. Dağ Kapısı'nın (C-D) kesiti
3. Kulenin zemin kat dairesinin planı
4. Kulenin üst dairesinin planı
5. Kulenin üst galerisi ve üst merkezi kulesinin planı

Osmanlı idaresindeki Cezayir'de bulunan Cicel'in (Gigiri) Fransızlar tarafından Temmuz 1664'te alınmasını resmeden gravürlü çizim-saldırı planında müstahkem şehir ve limanı göstermektedir (Cezayir Ulusal Kütüphanesi, Cezayir).

Böyle olunca da, 1664 senesi başlarında nispeten hafif teçhizatlı bir Habsburg akın gücü dış surlarda gedik açmayı başarabilmişti. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa'ya göre bu gedikler "otlayan hayvanların zorlanmadan şehre girip çıkabilecekleri kadar genişti."

Küçük çaplı akın faaliyeti bu serhatteki savaşın esas özelliği olmaya devam etti. Aslında, tutsakların fidyeye kesilmesi her iki taraftaki askerler için temel gelir kaynağıydı. Osmanlılarda bazı tutsaklar yerel işlerde –mesela sıklıkla kuşatmalarda öncü olarak– çalışmaya mecbur tutulurlarken, diğerleri de başka yerlerde satılmak üzere köle pazarlarında satışa çıkarılırlardı. Esir askerler muhtemelen esir köylülerden daha iyi durumdaydılar, çünkü fidye bulma imkânları daha yüksekti. Fidyenin karşılığı ayni, silah veya nakdi olabilirdi. Hıristiyan güçlerin köle avcılığının önemli bir hedefi Osmanlı hükümranlığındaki Mağrib idi. Tahripkâr akınların en başta gelenlerinden biri Floransalı I. Ferdinando di Medici'nin filosu tarafından 1607'de Cezayir'in Annaba (Bone) şehrine düzenlendi. Bu filonun insan gücünü oluşturan Santo Stefano Tarikatı şövalyeleri ve Toskana birlikleri sadece 47 zayiat vererek 1.464 esir almışlar ve rivayete göre 470 Müslümanı boğazlamışlardı.

Kadırga kuvvetleri ve kıyı istihkâmları arasındaki işbirliği 17. yüzyılda deniz stratejisindeki merkezi yerini korudu. Bundan dolayı Osmanlı payitahtı İstanbul'un yakınındaki Çanakkale Boğazı, Venedikliler boğaz karşısındaki Limni ve Bozcaada'yı 1656'da kısa bir süre için denetimlerine aldıklarında, ateş hattına dönüşmüştü. İki sene sonra, bir Hıristiyan donanması Bozcaada'da toplanarak boğazı geçme umuduyla Çanakkale Boğazı'na yelken açtı. Bu esnada Osmanlılar da kendi donanmalarını boğaz içinde toplamışlardı ve Bozcaada'ya saldırmaya hazır halde tutmaktaydılar. Seyir esnasındaki Hıristiyan donanması, Boğazı zorlamadan önce içme suyu tedariki için Bozcaada'ya dönmek zorunda kalınca Osmanlı donanması ileri atıldı. Kıyılardaki ağır toplar yüzünden Hıristiyan donanması boğazın ortasından seyretmeye mecbur kaldı ve Osmanlı donanmasının karşısına düştü. Gerçekleşen kanlı muharebede her iki donanma da Bozcaada tarafına sürüklendi. Venedikliler buraya sığınmaya çabalarken Osmanlı donanması da Midilli tarafına seyretti.

Ertesi gün çıkan bir çatışmada Venedik sancak gemisi vurulup havaya uçtu. Devamında başkaca çatışmalar yaşansa da Hıristiyan morali artık çökmüştü, hayatta kalan Hıristiyan komutanları kendi aralarında kavgaya düşünce birçok gemi sahayı terk etti ve Venedikliler neredeyse bir başlarına bırakıldılar. Venedikliler bunun üzerine Boğazda savunmasız duran Osmanlı nakliye gemilerine saldırmaya karar verdiler; zira Osmanlı kadırgalarının çoğu Midilli'de demir-

lemişti. Ne var ki, bu kadırgalar geri dönerek geceyle beraber Bozcaada'ya asker döktüler. Venedikliler birkaç gün boyunca savaşmakla beraber alt edildiklerini anlayınca adayı terk ederek çekilip gittiler. Bu esnada Boğazdaki Osmanlı istihkâmları sadece birkaç gülle atmışlardı ama amaca layıkıyla hizmet etmişlerdi. Belki de bu stratejik başarılar sayesinde Sultan IV. Mehmed, Seddülbahir ve Kumkale'de ilave kaleler inşa ettirmek suretiyle Çanakkale Boğazı'nı daha da berkitmeye ikna oldu.

Karadeniz'deki Rus baskısı artarken Osmanlıların Balkan eyaletleri üzerindeki Habsburg baskısı da 18. yüzyılda uzun bir müddet etkisini sürdürdü. Osmanlı İmparatorluğu için kalelerin ehemmiyeti buna bağlı olarak arttı. Fakat, kuşatmalar esnasında barut mahzenleri dehşet verici bir sıklıkla havaya uçmaktaydı. En feci infilaklardan biri Belgrad'da meydana geldi ki bu olay, oradaki mahzeni vuran ve günümüzde Viyana Askeri Müzesi'nde korunan havan topunun kitabesinde anılmaktadır. Metin şöyledir:

> 14 Ağustos 1717'de Belgrad Kalesi'nin önünde kuruldum ve büyük korkuya sebep oldum. Küçük humbaram birçoğunun eceline kavuşmasını hızlandırmış olmalı. O, barut mahzenine düşerek ağıt, ölüm, dehşet ve en korkutucusundan bir yıkıntı haricinde geriye bir şey koymadı.

Aslında, infilak Belgrad'daki tüm minarelerin tepelerini uçurmuş ve denilene göre 3.000 kişinin ölümüne mal olmuştu.

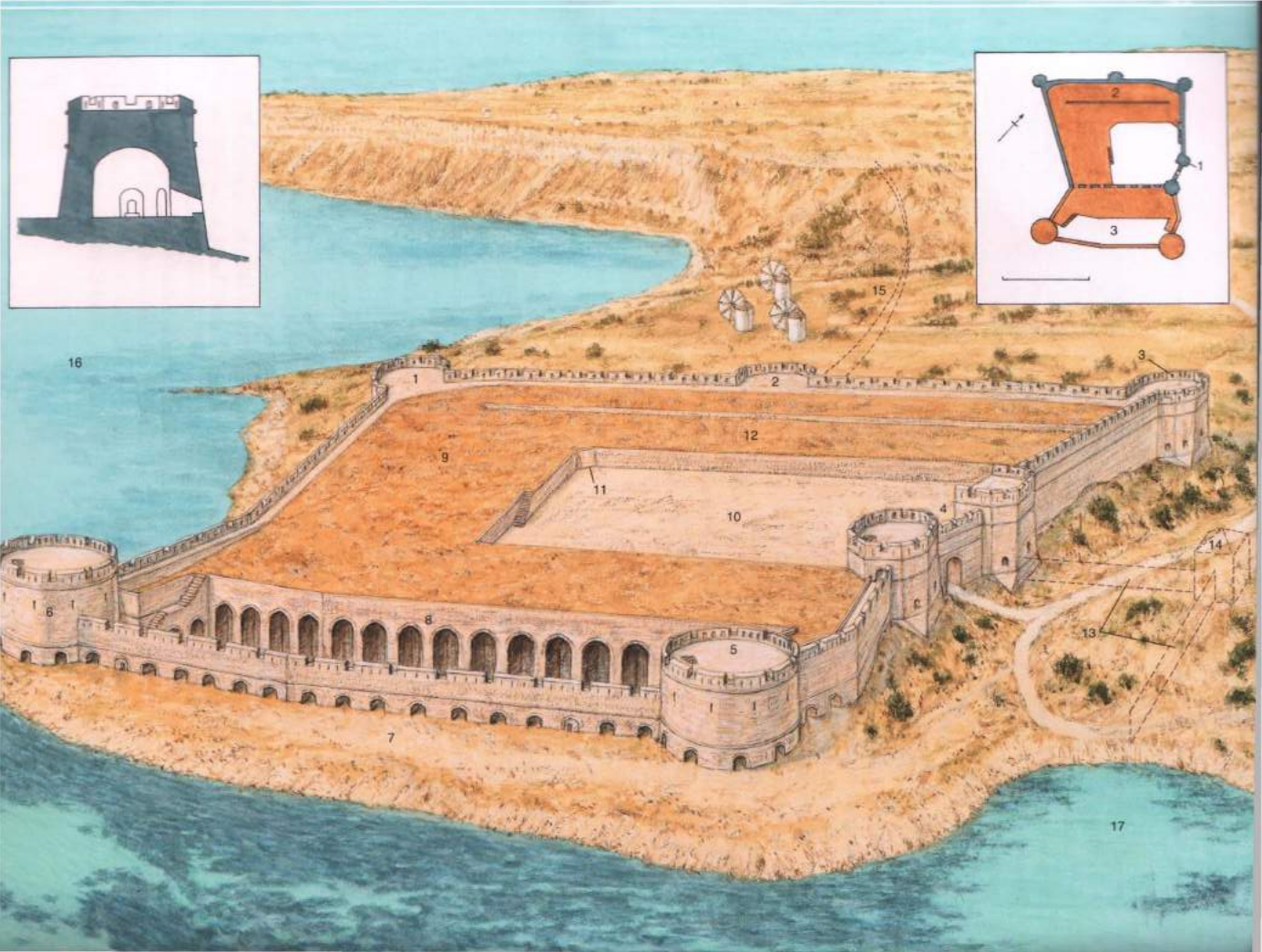
Arazi kayıplarına rağmen Osmanlı garnizonlarının morali bozuk değildi. Bu durum Habsburg komutanı Kont Kinsky tarafından kaydedilmiştir. 1790'da yayımlanan kitabında, "... Türk, kalesi için savaştığı vakit talihi, malı ve köleleri, karısı ve çocukları ve de camii için de savaşır. Savunma sanatı hakkında hiçbir fikirleri olmadığı halde kale ve istihkâmlarında şiddetli bir direniş sergilerler, kişisel kuvvet ve cesaretleri ile adam çokluğuna güvenirler" diye yazmaktaydı.

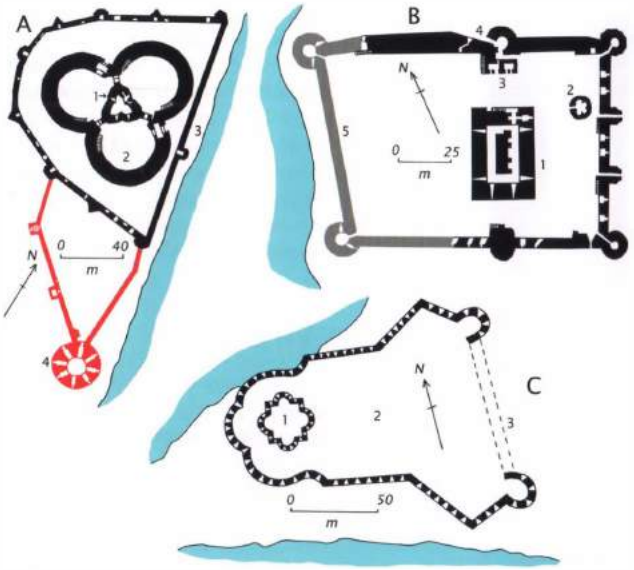
Her ne kadar deniz kahramanı Cezayirli Gazi Hasan Paşa Rus filosuna karşı Kuzey Ege'de 1770 senesinde yerel bir başarı elde etmişse de Osmanlılar denizcilikte başarısızlığın ölümcül olacağını kavramışlardı. Bu nedenle sultan, Fransız-Macar Baron De Tott da dahil bulabildiği en iyi yabancı danışmanları tuttu. De Tott'un ilk icraatı donanmayı Çanakkale Boğazı'nın içlerine çekmek ve her iki kıyıda "eski" ve "yeni" kale çiftlerinin arasına top ve havan tabyaları dizmek oldu. Öte yandan, Osmanlılar yine de eskiden kalma devasa toplarına duydukları aşkı sürdürdüler ve De Tott'un modernleştirme çabalarına kısmen direndiler.

Bir garnizona emniyetli şekilde içme suyu tedarik etme sorunu Vidin'deki Baba Vida Kalesi'nde farklı bir şekilde giderilmiştir. Düşmanın civardaki Tuna Nehri'ni denetim altına alabileceğini bilen Osmanlılar, nehir yatağına kısa bir mesafede bulunan bir kuyunun üzerine bu çokgen kuleyi inşa ettiler.

Fransız seyyah D'Irumberry'nin kaydettiği üzere, bu haşmetli silahların psikolojik etkileri reddedilemezdi. Çanakkale Boğazı'ndan Nisan 1791'de bir gece vakti geçen seyyah "iki hisarı da tıka basa dolduran" bu "korkunç toplar" yüzünden tasalanmaktan kurtulamamıştı. Ayrıca İngilizlerin 1807'de keşfettikleri üzere sanılandan daha tesirliydiler. İngilizlerin bu deniz seferi Kraliyet Donanması için kötü başlamıştı. Amiral Duckworth'ün bir gemisi ateş alıp Bozcaada'ya sürüklenmiş ve infilak edince 250 adam ölmüştü. 18 Şubat'ta rüzgârın dönmesiyle İngilizler Çanakkale Boğazı'na dokuz kalyon ve iki bomba gemisi ile girdiler. Bu –savaş ilan etmeksizin gerçekleşen– ani taarruz dıştaki kaleleri apansız yakaladı. Zaten Ramazan ayı olması hasebiyle kalelerde sadece çekirdek kadro vazife başında bırakılmıştı. Bunların top ateşine bomba gemileri ile mukabele edildi. İngilizler boğazın içlerine doğru yelken bastıkça içerideki kaleler de

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17

A: Kilitbahir, 15. yüzyıl kalesi siyah, 16. yüzyıl ilaveleri kırmızı renkle gösterilmiştir (kaynak: Curcio): (1) II. Mehmed'in 1452'de inşaatını başlattığı yonca biçimli kale; (2) II. Mehmed'in 1452'de inşaatını başlattığı üç loblu iç kale; (3) Muhtemelen II. Mehmed'in 1452'de inşaatını başlattığı orijinal kalenin dış surları ve kıyı tabyaları; (4) Kanuni Sultan Süleyman zamanı olan 16. yüzyıl ortasında yapılmış top kulesi ve güneydeki ilave.
B: Kale-i Sultaniye, Çanakkale, 15. yüzyıl kalesi siyah, kısmen yıkılmış ve toprağa gömülmüş batı istihkâmları ise gri renkte gösterilmiştir (kaynak: Türkiye Eski Eserler): (1) Merkez kale; (2) barut mahzeni; (3) Fatih Sultan Mehmet Camii; (4) ana giriş; (5) şimdi saklı durumdaki batı kulelerinde ve komşu surlarda bir sürü top mazgalı vardı.
C: Nağara Kalesi (tarihi ve uydu fotoğraflarına dayanarak): (1) III. Selim devri olan 1807 yılı civarında inşa edilmiş merkezi top kulesi; (2) III. Selim veya II. Mahmud zamanında yapılmış olan dıştaki çevrili alan; (3) kalenin doğu duvarının tamamlanıp tamamlanmadığı açık değildir.

E 18. YÜZYIL SONUNDA SEDDÜLBAHİR KALESİ

16. yüzyıldan itibaren Çanakkale Boğazı'nın istihkâmları biri Avrupa'da diğeri Asya'da olmak üzereçiftler halinde tasarlandı. En dışta bulunan Seddülbahir ve Kumkale'nin toplarının menzili, 20. yüzyıla dek, iki tahkimatın arasındaki mesafeyi tam kat edemiyordu. Ne var ki, iki kale de öncelikle top mevzileri olarak düşünülmüşlerdi. Bugün Seddülbahir üç unsurdan oluşmaktadır ve bunlar sırasıyla 17. yüzyıl ortası, 18. yüzyıl ve 19. yüzyıl sonu yapılarıdır. İlk çevrili alan sekizgen burçlarıyla 1659 senesinde Avcı (IV.) Mehmed devrinde yapılmıştır. Kuleleri ve duvarları taşırmalı taş işçiliğinin tipik yatay çizgilerine sahip olup en tepesi siper mazgallarının altında boylu boyunca uzanırken sekizgen burçlar dikdörtgen kaidelerin üzerinde yükselir. Bu burçların yanlarında alt kesimlere doğru ayrıca top yuvaları vardı. 18. yüzyıldaki ilave inşaatlar herhalde güneydeki bir burcun ortadan kalkmasıyla sonuçlandı. Bu ilave inşaat faaliyeti genişletilmiş bir burç ve önündeki kıyı boyunca top yerlerinin sıralandığı nispeten kısa bir duvar yapımını kapsamaktaydı. Bu deniz duvarının iki ucundaki iki dairevi kule de benzer şekilde zemin seviyesinde top mazgalları ile mücehhezdi.

Ana resim kılavuzu:

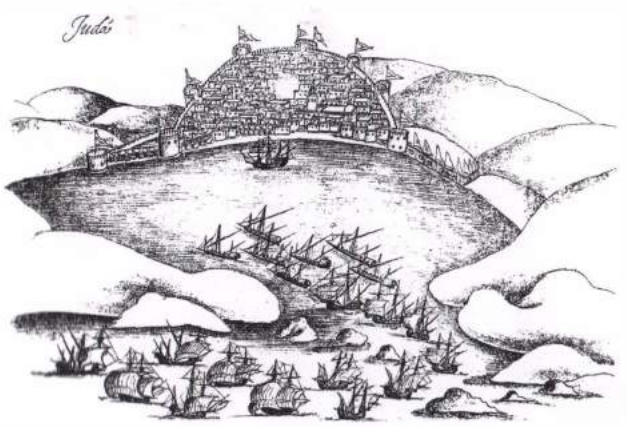
1. Çokgenbatı kulesi
2. Çokgen kuzeybatı kulesi
3. Çokgen kuzey kulesi
4. Kapı kompleksi
5. Dairevi doğu kulesi
6. Dairevi batı kulesi
7. Deniz seviyesinde konuşlandırılmış toplar için mazgalların açıldığı deniz duvarı
8. Ağır toplar için açık alan
9. Kalenin iç tarafının çoğunu kapsayan toprak dolgu
10. Ana kapıdan ulaşılan istinat duvarlı ve alçak seviyeli alan
11. Ambar ve mahzenler ile belki de köşe kulelere gidon köşe girişleri
12. Kuzeybatı duvarının arkasındaki toprak dolguyu destekleyen ilave istinat duvarı
13. Bir 18. yüzyıl Avrupa gravüründe gösterilen ilave dış duvarın muhtemel konumu
14. Yine bir 18. yüzyıl Avrupa gravüründe gösterilen batı kulenin muhtemel konumu
15. Bir 18. yüzyıl Avrupa gravüründe gösterilen ilave dış duvarın muhtemel konumu ki İlyasbaba Burnu'na doğru uzandığı görülüyor.
16. Ege Denizi
17. Çanakkale Boğazı'na giriş

18. yüzyıl sonlarında Seddülbahir'in farazi planının kılavuzu:

1. Giriş
2. Kuzeybatı duvarının arkasındaki toprak dolguyu destekleyen istinat duvarı
3. Ağır toplar için açık alan

ateş açtılar ama filonun tüm gemileri tarafından ateş altına alındılar. İçerideki kalelerin biraz ötesinde Osmanlı filosu Asya tarafındaki kıyıda palamar üstündeydi. Bunlardan bir tanesi kaçarken geriye kalanların tamamı İngilizlere ateş açtılar. Duckworth'ün filosundaki çoğu gemi Çanakkale Boğazı'nın 5 kilometre içerisinde demir atarken beş İngiliz savaş gemisi Osmanlı filosunu tahrip edip Nağara'da henüz tamamlanmamış bir top tabyasını yıkmak için karaya asker çıkardı. Bu âna dek İngilizler on ölü ve yedi yaralı vermişlerdi.

İstanbul açıklarında birkaç hafta dolaşmak hiçbir semere vermedi. Bu esnada Sultan III. Selim, Çanakkale Boğazı'na acele olarak asker, mühendis ve Napolyon'un temsilcisi Horace Sebastiani'nin idaresindeki Fransız sefaretinden danışmanlar devşirip göndermişti. Bu uzmanlar istihkâmları güçlendirdiler, toplar kurdular ve garnizonları tam mevcuda yakın hale getirdiler. Mart ayının başlangıcında Amiral Duckworth nihayet kapana kısılma tehlikesiyle yüz yüze olduğunu fark ederek gemilerini toplayıp Çanakkale Boğazı cenderesine bir kez daha girdi. Bu sefer akıntı ve rüzgâr İngilizlerin yanındaydı fakat Osmanlı müdafaası da hazır ve nazırdı. Osmanlı harekâtı, Fransız Sefareti'nden Konsolos Yardımcısı Mechain tarafından idare edilmekteydi. Mechain, İngilizlerin ricatini Nağara Burnu'nun arkasındaki tepeden izleyip ulaklar aracılığıyla çeşitli istihkâmlara düşman filonun hareketlerine dair haber uçuruyordu. Neredeyse tüm İngiliz gemileri vuruldu ki bazılarına 350 kilogramdan daha ağır taş gülleler isabet etmişti. Gemilerin hçbiri ıskartaya çıkmadığı veya batmadığı halde tayfadan 29 kişi daha öldü, 138 yaralı ve dört kayıp kaydedildi.

Kızıldeniz'deki Osmanlı limanı Cidde'nin orijinal görünümü, bu 16. yüzyıl Portekiz gravüründe gösterilmektedir (Biblioteca Central de Marinha, Lizbon).

SON DEVİRLER

III. Selim'in Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri gücünü ıslah etme çabaları, 1807 yılında tahttan indirildiği vakit başarısızlığa uğramış gibi görünmekteydi. Fakat halefi IV. Mustafa ancak kısa bir süre saltanat sürdü ve yerine bir başka ıslahatçı geçti. Bu sultan, daha kararlı bir reformcu olan II. Mahmud idi. 1839'a kadar tahtta kalan II. Mahmud'un devrinde Osmanlı devleti, 1922'ye dek yaşamasını sağlayacak bir dönüşüm evresine girdi. Fakat 1828 gibi geç bir tarihte bile İtalyan Tümgeneral Valentini şöyle yazabilmekteydi: "Surlar, hatlar veya dış istihkâmlar ve örtülü yollara dair nizami hendese hesabı hakkında hiçbir fikirleri yok. Bir yapının öndeki arazinin doğasına nispetle yüksekliğini de nizami bir şekilde hesaplayamazlar. Bir Türk kalesinde böyle bir şeyle karşılaşırsak o kalenin bir Avrupa gücünün denetiminde kalıp modernleştirildiğine veya sıfırdan inşa edildiğine emin olabiliriz."

Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan eyaletlerinde geleneksel ve modern istihkâmlar yan yana var olmaya devam ettiler ki birinci Sırp isyanı (1804-1813) zamanında asiler bir nevi gün-

cellenmiş palanka olan toprak ve kütükten hisarları bolca kullandılar. Artık *hayduk* hisarları adını alan bu müstahkem mevkiler kalas köşe burçlar ve ahşap perde duvarla çevrelenmiş yüksekçe merkezi yapılar içermekteydiler. Bazı Osmanlı öncesi ve Osmanlı devri istihkâmları insafsızca tadil edildiler ki bu bağlamda en üzücü kayıplardan biri, 1896 senesinde Eğriboz Adası'nı anakaraya bağlayan ortaçağdan kalma müstahkem köprünün, kulenin ve asma köprünün yıkılmasıydı. Başka yerlerde coğrafi ve insani değişiklikler, Meriç'in ağzındaki Enez'de olduğu gibi ortaçağ ve erken Osmanlı istihkâmlarının korunmasına yardım etti. Nehir ağzının dolması Enez'in liman olarak önemini fiilen yok etmişti. Demiryolu burayı teğet geçtiği gibi yeni siyasi sınırlar Enez'i gergin Türk-Yunan sınırında küçük bir balıkçı köyü durumuna düşürdü. Enez aslında ancak yakın bir zamanda asırlara yayılan askeri geçmişinden sıyrılmaya başlamıştır.

19. ve 20. yüzyıllar boyunca Boğazlar'ın stratejik önemi dış istihkâmların tadilatını kesin kılarken bu iki suyolunun içinde kalan bazı eski istihkâmlar askeri önemlerini yitirdiler. Örneğin, Rumeli Hisarı içinde halkın yaşadığı bir köye dönüşmüş ve 15. yüzyıl yapısı Ebulfeth Camii 1907 senesinde bir yangında kül olmuştu. Köy sakinleri 46 sene sonra başka yere nakledildiler ve Rumeli Hisarı 1958'de turistlere açıldı.

Onun kadar çarpıcı olmayan Bigalı Kalesi'ne pek dikkat sarf edilmedi. Burası II. Mahmud tarafından güçlendirildiği halde hiçbir zaman çok önemli sayılmadı ve bir zaman sonra kendi halinde köhnemeye bırakıldı. Bilakis, Çanakkale'deki Kale-i Sultaniye Cihan Harbi'ne kadar Çanakkale Boğazı'nın savunmasında kilit rol oynadı. Deniz tarafı duvarları 19. yüzyıl sonlarında müstahkem bir duvar yerine bir sıra top mevzi olarak yeniden inşa edildi. Bu nedenle kale ne yazık ki 1915'te İngiliz ve Fransız gemilerinin dikkatini çekti. Yine de İtilaf donanmalarının yol açtığı hasar nispeten düşüktü; HMS *Queen Elizabeth*'ten ateşlenen kocaman, patlamamış bir mermi Kale-i Sultaniye'nin kuzey duvarında gömülü kalmıştır.

Kafkas serhaddi boyunca sıralanan kaleler, Anadolu'da ciddi bir şekilde modernize edilen yegâne erken Osmanlı istihkâmlarıdır. Kars Ruslara teslim olmuştu ki Ruslar iç kaleyi esaslı bir şekilde güçlendirdiler. Bu durum günümüzde Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan ve Rusya Federasyonu dahilindeki Kafkas cumhuriyetlerinde kalan çoğu kale için de geçerlidir. Karadeniz'in kuzeyindeki yüce Osmanlı istihkâmı Yenikale, 1774'teki Küçük Kaynarca Antlaşması'yla resmen Rusya'ya bırakıldı. Ne var ki, yeni sahipler burayı askeri hastane olarak kullandılar ve yapıya hiç yeni bir şey katmadılar. Güneye doğru uzaktaki Irak'ta, bir zamanların etkileyici Bağdat'ında 1534 yılında Kanuni Sultan Süleyman tarafından yaptırılan

Mora ile Eğriboz Adası arasındaki dar kanala hâkim olmak maksadıyla 1686'da inşa edilen Kara Baba Kalesi'nin ana burçlarından birinin içi (Yazarın fotoğrafı).

SOL
Türk hâkimiyetindeki Trakya'nın sahilinde kurulu Enez, geç ortaçağda Ceneviz koloni imparatorluğunun elindeki sağlamca müstahkem bir karakoldu. Konstantinopolis'in düşüşünden üç sene sonra Osmanlılara teslim oldu ve haşmetli iç kalesine Osmanlı askeri konuldu (Yazarın fotoğrafı).

SAĞ
Bigalı Kalesi, dikey kâgir duvarları ve ortaçağ üslubundaki mazgallarıyla klasik dikdörtgen Osmanlı kalesinin belki de son örneğidir. Sultan III. Selim devri olan 1807 civarında, Çanakkale Boğazı'nın müdafaasını daha da güçlendirmek maksadıyla yapılmıştır (Yazarın fotoğrafı).

Azamiye Kalesi, 19. yüzyıl zarfında önemini yitirdi ve kent sokakları genişletilip mahalleler dışa taştıkça surlar gitgide kayboldu; öyle ki, artık geriye hiçbir şey kalmamıştır.

Suriye, Lübnan ve Ürdün'de durum farklıydı. Buradaki çoğu Osmanlı askeri mimarisi fiilen yok sayıldı; bilhassa Ürdün'deki Hac burçları ve eski Osmanlı ticari güzergâhı üzerindeki bazı yarı müstahkem hanlar bunun istisnasıdır. Filistin'deki Akka'nın 18. yüzyıl sonundan kalma sarayı ve iç kalesi 19. yüzyılda hapishaneye dönüştürülmüştü ama İsrail tarafından eski haline döndürüldü. Kudüs Eski Şehri'nin istihkâmları belki de her zaman gerçek olmaktan ziyade sembolikti ve düzenli tamirlerle korunması

F KAHİRE İÇ KALE'SİNDEKİ BABÜ'L-KULE YAPISI

Bugünkü Kahire İç Kale'sinin çoğu yeri asırlar süren Osmanlı idaresinden miras kalmış veya Mısır'ın göstermelik Osmanlı tabiyetinde fiilen bağımsız bir devlet olduğu 19. yüzyılda yapılmıştır. Osmanlılar tarafından yapılan en mühim değişiklik surlarla çevrili kuzey ve güney mıntıkalarını birbirinden ayıran 16. yüzyıl istihkâmlarında görülür. Bunlar kuzey mıntıkasındaki yeniçeri garnizonunu rakip Osmanlı birliklerinden ayırmaktaydı. Bu resmin sol tarafındaki Burcü'l-Tabbalin (Davulcu Kulesi) --günümüzdeki adıyla Babü'l-Vustani (Orta Kule)– İç Kale'nin bir girişine ve mazinin muktedir Memlüklerinin ikamet ettiği bir bölgeye hâkimdir. Sağ taraftaki Burcü'l-Suffa (günümüzde Burcü'l-Mukattam) İç Kale'nin en yüksek burcudur. Topları vali sarayının (Hauş) tepesinden aşar. 14. yüzyıl yapısı olan Sultan el-Nasır Camii'ne (en sağda) ve kuzey mıntıkasına açılan kapı arasındaki saha, Memlük devrinde alay meydanı olarak kullanılırdı. Meydanın çoğu kısmı sonradan dükkânlar ve pazarlarla kapandı.

1. Babü'l-Müderrec (Basamaklar Kapısı), 1828'de yerine Babü'l-Cedid (Yeni Kapı) yapıldı.
2. Burcü'l-Ahmar (Kırmızı Kule)
3. Top platformu
4. Süleyman Paşa Camii (1528)
5. Burcü'l-Haddad (Nalbantçı Kulesi)
6. Burcü'l-Ramla (Kum Kule)
7. Burcü'l-İmam
8. Burcü'l-Turfa (Başyapıt Kulesi)
9. Burcü'l-Mukattam, ismini bitişikteki Mukattam Tepesi'nden alır (16. yüzyıl).
10. İki yeni Osmanlı burcuyla korunan Bir-i Yusuf (Yusuf'un Kuyusu) (burçlar muhtemelen 16. yüzyıldandır)
11. El-Nasır Camii
12. Babü'l-Kule (16. yüzyıl)
13. Burcü'l-Vustani (Orta Kule) (16. yüzyıl)
14. Babü'l-Vustani (Orta Kapı), 1826'da eklendi.
15. Şeyh Muhammet el-Kâki'nin kabri (16. yüzyıl)
16. Babü'l-Cebel (Dağ Kapısı), 1786'da eklendi.
17. Burcü'l-İnkişariya (Yeniçeri Kulesi), 19. yüzyılda yıkıldı.

KAHVERENGİ: Osmanlı istihkâmları, binaları ve başlıca değişiklikler

MAVİ: 17. yüzyıl sonlarında ve 18. yüzyılda, Kuzey Mıntıkası'nın iç alanı haneler, işlikler ve ticarethaneler ile büyük oranda dolarak meskun mahale dönüşmüştü

GRİ: Eyyubi ve Memlük devirlerinden kalma orijinal istihkâmlar ve diğer binalar (12. yüzyıl sonundan 16. yüzyıla)

Kırım'ın en doğu ucundaki küçük Kerç Yarımadası'nda bulunan Yenikale, Osmanlılar tarafından 1699-1706 arasında sıfırdan inşa edilmiş bir kaleydi. Tasarımı büyük ölçüde, Goloppo isimli bir İtalyan mühtediye mal edilir (Clipper'ın fotoğrafı).

çoğu kez yetkililerin nezdinde dinen doğru, siyaseten mühim bir hareketti.

Ürdün'de 18. yüzyıl sonunda Anadolu'daki müstahkem konak yapısına benzer yeni bir istihkâm türü çıktı. Bunların birçoğu, öteki köy yapılarının daha hacimli ve aşiretlerin elinde müstahkem mevki hizmeti gören çeşitleri gibiydiler. Böyle bir tanesi Tibnih'deki kudretli Şıraydi hanedanına ait bulunan El-Alali idi. Büyüleyici bir sivri kemerden girilen iki katlı çapraz tonozlu bir yapıydı bu. Üst katında bir namazgâhı vardı gerçi ama El-Alali, "Büyük Suriye'nin" diğer kısımlarında neredeyse hep görülen iç avludan yoksundu.

19. yüzyıldaki Mısır'ın Osmanlı istihkâmlarında görülen çoğu değişiklikler askeriden ziyade siyasi modernizasyondan kaynaklanmıştı. Örneğin, Kahire İç Kale'sindeki Babü'l-Kule Kapısı, Mısır'ın zoraki hıdivi (özerk idarecisi) Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Avrupa tarzı yeni arabası geçebilsin diye 1826'da genişletilmişti. Arabistan'daki bir dizi Osmanlı kalesi ise, bu karışık bölgede süregiden Osmanlı denetimini pekiştirme çabasının bir sonucu olarak berkitildi. Bunlardan biri, 1781 civarında Mekke'de dikilen Ecyad Kalesi'ydi. Bülbül Tepesi'nde 23.000 metrekarelik bir alanı kaplayan kale, Kâbe'yi ve civardaki İslam mabetlerini korumaktaydı. Ne var ki bu yüce burç, Türkiye'de kayda değer bir öfkeye sebep olacak şekilde, Suudi Arabistan hükümeti tarafından 2002 yılında yıkıldı. Kuzey Afrika'daki Osmanlı istihkâmlarına en büyük ziyan bilhassa Cezayir'deki Fransız işgali ve idaresi altında verildi. Geriye kalanlar ise kapsamlı tadilata tabi tutuldular ve bir zamanlar bolca bulunan Osmanlı burçlarından geriye ancak küçük bir kısmı kalabildi.

Osmanlı İmparatorluğu içinde hüküm süren emniyet, geleneksel tüccar hanlarını sağlamca tahkim etme ihtiyacını da bitirdi. 16. yüzyıldan kalma bu Alman veya İtalyan çizimi, tipik bir han örneğini gösteriyor (Milli Kütüphane, Viyana).

KALELERİN GÜNÜMÜZDEKİ HALİ

Hâlâ Osmanlı kaleleri barındıran bölgeler, her ne kadar aradaki bazı sınırlar kapalı olsa da, çoğunlukla ziyaretçilerin erişimine açıktır. Örneğin günümüzde Türkiye ve Ermenistan arasındaki kara sınırını geçmek imkânsızdır. Aynı şekilde, Suriye'den İsrail'e doğrudan seyahat de tabii ki mümkün değildir. Irak belli belirsiz kendini adamış "kültürel turistler" için bir güzergâh özelliğini geri kazanıyor; benzer şekilde –Arnavutluk da dahil– Balkan ve Orta Avrupa ülkeleri artık dışa "açık" durumdadır. Arnavutluk, zengin tarihi ve mimari mirası, harikulade manzarası ve fiilen el değmemiş kıyı şeridiyle mutlaka Akdeniz'in ana ziyaret noktalarından biri haline gelecektir.

Osmanlı askeri mimarisinin en büyüleyici örneklerinden birçoğu Türkiye'dedir; İstanbul ve Çanakkale Boğazları'ndaki istihkâmlar "mutlaka görülmesi gereken yerler" arasındadır, çünkü öncelikle tarihleri söz konusu dönemin neredeyse tamamını kapsamaktadır. Bunların bazıları turistik nokta olarak ziyarete açılmıştır ve sadece az bir kısmı erişilmez durumdadır. Örneğin, Anadolu Hisarı ancak dışarıdan incelenebilir ve 1991-1993'te restore edildiği halde içi günümüzde halka kapalıdır. Daha geç tarihte yapılan Nağara Kalesi'nin ise yanına dahi varılamaz; zira, Türk ordusunun hizmetinde Çanakkale Boğazı'nın trafiğini gözlemektedir. İstihkâmlar tabii ki bir geminin güvertesinden görülebilir ama göstere göstere telefoto kullanımı önerilmez. Kars'ın iç kalesi Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği sınırında Türk ordusuna üs vazifesi gördüğü için hassas konumunu halen biraz korumaktadır ama ziyarete açıktır. Türkiye'nin başka yerlerinde Osmanlı kalelerinin büyük çoğunluğu ziyarete açıktır ama bazen ulaşım güçlükleriyle karşılaşılabilir.

Yakın zamanlara dek çoğu Balkan ülkesi Osmanlı dönemine ilişkin ikircikli bir tutum izledi. Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan'da bu durum askeri, sivil veya dini olsun "Türk" mimari eserlerinin 1950'ler gibi geç bir tarihte dahi yıkılmalarıyla sonuçlanmaktaydı. Gelgelelim, genel olarak Osmanlı devrinden kalma istihkâmlar ya görmezden gelindi, ya yanlış tanımlandı veyahut da halen askeri tesis olarak kullanılmaktadırlar. Bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa arazisinin tam kalbinde yer alan Bulgaristan, Rusçuk şehir surunun güneydoğu kısmındaki kapı gibi birçok ilginç Osmanlı askeri mimarisi örneğini muhafaza etmektedir. Vidin'deki Baba Vida Kalesi genel hatlarıyla geç ortaçağ Bulgaristan'ından kalmadır ama dış istihkâmları, tıpkı üç kapısı gibi (İstanbul Kapısı, Pazar Kapısı ve Bokluk Kapı) çoğunlukla Osmanlıdır.

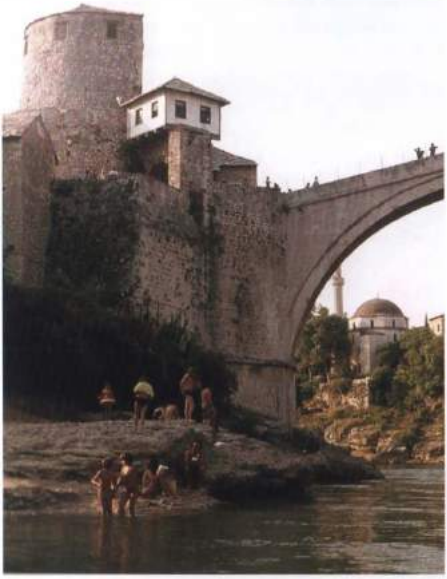
Yunanistan'daki Osmanlı istihkâmları, küçük istisnalar hariç, halka açıktır. Gerçi bunlar nadiren ana turistik ziyaret noktası olarak değerlendirildikleri gibi az bir kısmı halen askeri mıntıka dahilinde bulunuyor veya hapishane olarak kullanılıyorlar.

Türkiye'nin Ege ve Akdeniz kıyılarında turizm gelişmeye devam ettikçe kıyı hisarları yeni turistik faaliyetlerin bir parçası oluyorlar. Bu süreç daha 1980'lerde başlamıştır: Silifke yakınındaki Ağa Limanı'nda bulunan sekizgen planlı Osmanlı kalesinin yanına bir kamping ve karavan sahası kurulmuştu (Yazarın fotoğrafı).

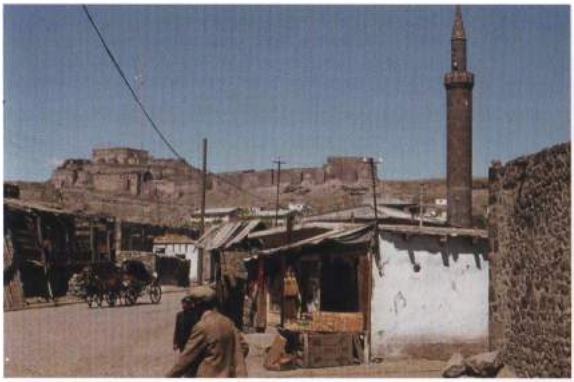
Yedikule Kalesi'nin içindeki binalar 1963'te yıkıldı, geriye sadece bir minare ve su sarnıcı kaldı (Yazarın fotoğrafı).

Neretva Nehri üzerinden aşırtan güzel Mostar Köprüsü, Hıristiyan topçular tarafından Bosna içsavaşı esnasında yıkıldı. Köprünün bir tarafını tutan 16. veyahut 17. yüzyıl yapısı müstahkem Osmanlı kulesi neyse ki topçuların dikkatine mazhar olmamıştır (Yazarın fotoğrafı).

Balkanlar'ın başka yerlerinde böyle Osmanlı askeri yapılarına ilişkin en yaygın sorun erişim sorunudur. Sonra bir de, bilhassa Kuzey Balkanlar ve Orta Avrupa'daki serhat bölgelerinde bulunan bilfiil Osmanlı istihkâmı hüviyetindeki yapıların çoğunlukla palanka türünden olduğu gerçeği vardır. Bunlardan geriye kala kala zar zor seçilen toprak tabyalar kalmıştır ki, yazarın bilebildiği kadarıyla, Rusya'da birçok kalastoprak istihkâmların yeniden yapılması gibi bir çaba palankalar için gösterilmemiştir.

Romanya'da Osmanlı döneminden taş ve tuğla istihkâmlar mevcuttur; Moldova'daki bazı müstahkem manastırlar da bunlara katılabilir. Ne var ki, bunlar anlaşılır şekilde Osmanlı olmaktan çok "Rumen" olarak nitelendirilirler; zira çoğu yarı bağımsız yerel idarecilerin hamiliğinde inşa edilmişlerdi. Moldova, Ukrayna ve daha az nispette Rusya'nın Karadeniz kıyı şeridinde bu dönemin askeri mimarisinin bir dizi ince ama az bilinen örnekleri bulunmaktadır. Gelgelelim, buralarda Osmanlılar mutat surette ilave yapılar inşa etmişler ve tadilatlar yapmışlardı. Dolayısıyla, "vatansever" yerel turizm odaları Osmanlı katkılarını azımsamaya eğilimlidirler. Osmanlılar ancak Kırım'daki Yenikale gibi sıfırdan mühim bir yer inşa etmişlerse "Türklere" hakkıyla atıfta bulunulur.

Kars'ın ortaçağ yapısı iç kalesi Osmanlılar tarafından 16. yüzyılda güçlendirildiği gibi, şehri 1878'den 1918'e dek ellerinde tutan Ruslar tarafından tekrar tahkim edilmiştir (Yazarın fotoğrafı).

Macaristan ortaçağda sıkı tahkimat görmüş bir krallıktı. Bu nedenle, artık fiilen görünmez haldeki palankalar haricinde safi Osmanlı istihkâmı bulmak bir hayli zordur; Osmanlılar burada buldukları kaleleri sırf güçlendirmekle yetinmişlerdi. Öte yandan, Macarlar "Osmanlı işgali" hakkında diğer çoğu Avrupa halklarının aksine daha olumlu bir tutuma sahiptirler. Dolayısıyla, Osmanlı eserleri düzgünce ve tamamıyla tanımlanmıştır. Birçoğu Macaristan'ın şarap üreten arazisinde bulunmaktadır. Aslında, meşhur bir Macar şarabının ismi Kanuni Sultan Süleyman'ın Macaristan'ı işgali esnasındaki bir kuşatmanın hatırasını yaşatır. Efsaneye göre Eğri'yi savunan garnizona moralini yüksek tutması için bolca yerel kırmızı şarap verilmişti. Türklere de, garnizonun güya şaraplarına katılan boğa kanı sayesinde cesurane direndiği söylenmişti. Osmanlılar ve hasımları Habsburglar arasında sıkça el değiştiren kalelerin çoğu şimdi Güney Slovakya'da bulunmaktadır. Gelgelelim çoğu durumda bu kalelerden geriye kalanlar Osmanlı idaresi öncesine veya sonrasına düşen devirlerdendir.

Kafkasya ve Batı İran'daki Osmanlı istihkâmlarını tanımlamak daha zordur çünkü Osmanlı katkısı çoğu kez mevcut istihkâmlara yapılan iyileştirmelerden ibaretti ve yerel geleneksel üslubu takip etme eğilimindeydi. Günümüzde Kafkas cumhuriyetleri ve Güney Rusya'yı teşkil eden bölgeler dahilindeki birçok kale de Rus fethinden sonra esaslı bir şekilde değiştirildiler.

Arap dünyasında durum farklıdır; Irak'ta bilindiği kadarıyla günümüze pek fazla bir şey kalmadı ama gelecekteki çalışmalar başka Osmanlı eserlerini ortaya çıkarabilirler. Şimdiki halde bu yüzyıllardan kalma en bariz istihkâm, ağır hasarlı Musul İç Kale'sidir. Suriye ve Türkiye ilişkilerinde geçen senelerde görülen iyileşme beklenmedik bir şekilde Suriye'deki bir dizi Osmanlı eserine tesir etti; örneğin Hac kervanları ve kervan muhafızlarının Medine ve Mekke'ye doğru tehlikelerle dolu yolculuklarına çıkarken toplanma yerleri olan Şam'daki meşhur tekke bundan nasibini alan eserlerden biridir. Sonuç olarak, ülkeyi ziyaret eden Türkiye cumhurbaşkanının yorumları üzerine "münasip görülmeyen" Suriye Askeri Müzesi başka bir yere taşındı.*

Lübnan'daki mevcut Osmanlı askeri mimarisinin çoğu yine Osmanlı öncesinden kalma eserlere yapılan iyileştirmeleri kapsar. Bunun bir büyük istisnası, Osmanlı dönemi boyunca fiilen bağımsız kalmış olan Cebel-i Lübnan eyaletinde güçlü ailelerce inşa edilmiş müstahkem "yüce evlerdir." Bu binaların çoğu hâlâ söz konusu hanedanların ellerindedir ve bu halleriyle siyasi güç ve bir bakıma askeri güç merkezi olma işlevlerini sürdürmektedirler.

Ürdün'deki en göze çarpan Osmanlı askeri binaları Batı Arabistan'daki Hicaz bölgesine uzanan Hac

* Suriye'yi yakıp yıkan içsavaş bu değerlendirmenin tamamen geçersiz kalması sonucunu doğurdu – ç.n.

İki büyük burç, aradaki duvar ve Kahire İç Kale'sinin kuzey ve güney sahalarını ayıran yeni Babü'l-Kule Kapısı'na ilaveten Osmanlılar ayrıca 12. yüzyıldan kalma Bir-i Yusuf (Yusuf Kuyusu) etrafındaki tahkimatı da bu fotoğraftaki çokgen top burcunu dikerek berkitmişlerdi.

yolundaki burçlardır. Modern zamanlara kadar bu hisarlara ulaşmak zordu fakat sonraları Osmanlı Hac güzergâhına yakın Hicaz Demiryolu inşa edildi. Daha sonraları Ürdün hükümeti hiç değilse Ma'an'a kadar benzer bir rotayı takip eden Çöl Otoyolu'nu inşa etmişse de bu hat, Ma'an'dan yön değiştirerek Kutsal Şehirler yerine Akabe Limanı'na döner. Günümüzde bu ana güzergâhlardan biridir ve Osmanlı Hac kalelerinin birçoğu kısa bir yürüyüş mesafesindedir. Ürdün ve Türkiye arasında nice seneler evvel kurulmuş yakın ilişkiler bu bakımdan faydalıdır. Zahr Unayza harabeleri Türkiye'nin mali desteğiyle elden geçirilip ziyarete açılmıştır.

Suudi Arabistan'daki Osmanlı Hac kalelerine ulaşım daha güçtür, fakat imkânsız değildir. Ayrıca krallığın başka yerlerinde Osmanlı idaresinin itibari olduğu dönemlerden kalma bazı Arap "aşiret istihkâmları" bulunmaktadır. Gerçi bunların tasarım ve inşası pek Osmanlı etkisi sergilemez. Benzeri bir durum Basra Körfezi kıyısındaki birkaç burç için de geçerlidir; bunlar kimi zamanlar Osmanlı garnizonu barındırırlardı. Yemen'deki* Osmanlı varlığı yine kesintili olmakla beraber daha köklüydü. Burada, Osmanlı olarak tasnif edilebilecek kaleler hakkında fiilen hiçbir ilmi çalışma yapılmamıştır. Her ne kadar Yemen'in mevcut istihkâmlarının çoğu ortaçağ veya antik zamanlardan ziyade erken modern çağdan kalma olsa da tasarımları neredeyse tamamen gelenekseldir ve yine, Osmanlı varlığından pek etkilenmemişlerdir.

Mısır'da ayakta duran çoğu Osmanlı istihkâmı Kahire'de ve İskenderiye dolaylarında yoğunlaşmaktadır. Nil Deltası artık 20. yüzyılın ikinci yarısında yolculuğu çok zorlaştıran askeri kontrol noktalarının bir sürüsünden arındırıldığı için bunlar halka açıktırlar ve ulaşım kolaydır. Kızıldeniz kıyısındaki ve Sina'daki Osmanlı hisarlarıyla harabeleri genelde erişilebilir yerlerdedir ama ulaşım daha zahmetlidir. Komşu Libya'da, ziyaretçiler için şartlar kayda değer bir hızla iyileşmektedir. Osmanlı askeri ve sivil mimari eserleri Akdeniz kıyısında öbeklenmiş olup çoğunlukla şehirlerde, bilhassa, Trablus'ta bulunmaktadırlar. Bu durum Tunus ve Cezayir içinde geçerlidir; Tunus modern oteller ve seyahat olanakları açısından Cezayir'e göre daha şanslı olmakla birlikte şu meşhur "Mağrib Korsanları" ile ilişkilendirilen hisarlar ve istihkâmlar bakımından Cezayir kadar ilginç değildir.

* Yemen'in durumu da aynı şekilde içsavaş ve dış müdahale neticesi mahvolmuştur – ç.n.

TERİMLER SÖZLÜĞÜ

Akçe	gümüş sikke
Akritai	Ortadoğu'nun Müslüman devletlerine karşı Bizans İmparatorluğu'nun doğu sınırlarını bekleyen savaşçılar
Alatçı	zanaatkâr veya amele
Alaybeyi	bir bölgedeki tımarlı sipahilerin yerel kumandanı
Ambarcı	ambar ve mahzen koruyucusu
Avarız	savaş zamanı veya kale yapımı için salınan vergi
Beden	kalenin mazgallı siperleri
Cebeci	zırh yapımcısı
Cebahane	zırhların ve silahların tutulduğu yer
Derbendci	yolların ve geçitlerin koruyucuları
Gedik	garnizon esami listesi
Kuruş	büyük gümüş sikke
Han	bazen tahkimatı olan konaklama yeri
Hisar	burç veya kale
Hisarlı	hisarda hizmetli birlikler
Kervansaray	bazen tahkimatı olan ana yol üzerindeki konaklama yeri
Metris	boy siperi veya kazıklı çit
Meydan	bazen resmi geçit ve talim için kullanılan açık alan
Miri ambar	devlete bağlı mahzen ve ambar
Müstahfız	kale askeri
Müteferrika	bir kale dizdarının muhafızları; daha genel olarak kale birlikleri için de kullanılır
Namazgâh	açık hava camii, sıklıkla bir kale veya garnizon üssü ile bağdaştırılır
Ocak	ordugâhta yakılan ateşten mülhem yeniçeri piyade birliğine verilen ad; ayrıca bildiğimiz manada ocak, ateş yeri
Serhad	uç, sınır bölgesi
Sıçanyolu	paralel siperler
Vakfiye	dini vakıf, genelde para getiren mülk üzerinde kurulurdu

KAYNAKÇA

Agoston, G., "The Costs of the Ottoman Fortress System in Hungary in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", *Ottomans, Hungarians and Habsburgs in Central Europe: The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*, Brill, Leiden, 2000, 195-228.

Aksan, V. H., "Manning a Black Sea Garrison in the 18th Century", haz. J. Hathaway, *Mutiny and Rebellion in the Ottoman Empire*, University of Wisconsin Madison, Madison, 2002, 63-72.

Alexander, J., 'Qalat Sai: the most southerly Ottoman fortress in Africa", *Sudan and Nubia*, 1 (1997), 16-20

Barbir, K. K., *Ottoman Rule in Damascus 1708-1758*, Princeton University Press, Princeton, 1980.

Curcic, S.- Hadjitryphonos, E. (haz.), *Secular Medieval Architecture in the Balkans 1300-1500, and its preservation*, AIMOS, Selanik, 1997.

De Tott (haz. F. Toth), *Memoires du Baron de Tott sur les Turcs et les Tartares, Maestricht, 1785*, H. Champion, Paris, 2004.

Djelloul, N., *Les fortifications cotierès ottomanes de la Régence de Tunis*, Fondation Temimi pour la Recherche Scientifique et l'Information, Zaghouan, 1995.

Foss, C., *Ephesus after Antiquity: A late antique, Byzantine and Turkish City*, Cambridge University Press, Cambridge, 1979.

Gabriel, A., *Châteaux turcs du Bosphore*, Editions de Boccard, Paris, 1943.

Gradeva, R., "War and Peace alongthe Danube: Vidin ar the End of the Seventeenth Century", *Oriente Moderno*, 81 (2001), 149-75.

Harrison, P., "Castles and Fortresses of the Peleponnese, from Justinian until Greek Independence", *Fortress*, 17 (1993), 3-20.

Hawari, M., "The Citadel (Qal'a) in the Ottoman Period: An Overview", *Ottoman Jerusalem: The Living City, 1517-1917, c. I, Altajar*, Londra, 2000, 493-518.

Hawari, M., Auld, H. ve Hudson, J., "Qal'at Burak. A Fort of the Ottoman Period south of Bethlehem", *Levant*, 32 (2000), 101-20.

Hegyi, K., "The Ottoman Network of Fortresses in Hungary", *Ottomans, Hungarians and Habsburgs in Central Europe: The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*, Brill, Leiden, 2000, 163-93.

Hertz, A. Z., "Ada Kale: Key to the Danube", *Archivum Ottomanicum*, 3 (1971), 170-184.

—— "Armament and Supply inventory of Ottoman Ada Kale, 1753", *Archivum Ottomanicum*, 4 (1972), 95-171.

Hillenbrand, R., *The Architecture of Ottoman Jerusalem: An Introduction*, Al Tajir World of Islam Trust, Londra, 2002.

Hogg, H., *Türkenburgen an Bosporus und Hellespont*, Focken & Oltmanns, Dresden, 1932.

Kiel, M., "A Note on the Exact date of Construction of the White Tower of Thessaloniki", *Balkan Studies*, 14 (1973), 352-57.

—— "The Building Accounts of the Castle of Vlore/Avlonya (S. Albania) 1537-1539", *Proceedings of the second International Congress on the Ottoman Culture in the Balkans, Tirana, December 2003*, Research Center for Islamic History, Art and Culture, İstanbul, 2006, 3-31.

—— "The Construction of the Ottoman Castle of Anavarin-i Cedid according to the orders of the Imperial Council... (June 1572 - November 1577)", *A Historical and Economic Geography of Ottoman Greece, Hesperia Supplement*, 34, American School of Classical Studies in Athens, Atina, 2005, 265-81.

Lawless, R. I., "Berat and Gjirocaster: Two Museum Towns of Albania", *Islam in the Balkans*, The Royal Scottish Museum, Edinburgh, 1979, 9-17.

Moulay Belhamissi, *Marine et Marins d'Alger (1501-1830)*, 3 cilt, Bibliothèque Nationale d'Algérie, Cezayir, 1996.

Murphey, R., "The Construction of a Fortress at Mosul in 1631: A Case Study of an Important Facet of Ottoman Military Expenditure", *Social and Economic History of Turkey (1071-1920)*, Meteksan, Ankara, 1980, 163-77.

Petersen, A., "Ottoman Hajj Forts", *The Archaeology of Jordan*, Sheffield University Press, Sheffield, 2001, 686-91.

Quesne, C. Le, *Quseir: An Ottoman and Napoleonic Fortress on the Red Sea Coast of Egypt*, The American University in Cairo, Kahire, 2007.

Riza, E., "L'habitation fortifiée de Gjirokaster", *Monumentet*, 1, Tiran, 1971, 145-47.

Romer, C., *Osmanische Festungsbesatzungen in Ungarn zur Zeit Murads III* (III. Murad devrinde Macaristan'daki Osmanlı serhaddinde garnizon hayatı), Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Viyana, 1995.

Savvides, A. G. C., "Constantinople in a vice: Some notes on Anadolu Hisar (1395/1396) and Rumeli Hisar (1452)", *Acta Patristica et Byzantina*, 8 (1997), 144-49.

Shaw, S. J., *The Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt 1517-1798*, Princeton University Press, Princeton, 1962.

Stein, M. L., *Guarding the Frontier: Ottoman Border Forts and Garrisons in Europe*, Tauris, Londra, 2007 [Türkçesi: çev. Gül Çağalı Güven, *Osmanlı Kaleleri: Avrupa'da Hudut Boyları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007].

Villain-Gandossi, C., "Les Eléments Balkaniques dans la garnison de Trebizonde à la Fin du XVe siècle", *Contributions à l'histoire économique et sociale de l'Empire ottoman*, Peeters, Leuven, 1983, 127-47.

DİZİN

İllüstrasyon sayfaları **koyu renk** ile yazılmıştır.

Afrikalı Leo (Leo Africanus) 24
Ağa Limanı **57**
Ak Kule 18-19
Akka 54
Altın Kapı 15-16
Amasya 33
Anadolu 8-9, 11, 14, 17, 28, 32-34, 36-37, 39, 43, 53, 56
Anadolu Hisarı **4**, 8-9, **11**, 43, **47**, **57**
Anadolu Kavağı 28
Anamur Kalesi **7**, 14
Anavarin-i Cedid 5, 20
Andrews, K. 5
Ardanuç Kalesi 33
Arnavutluk 13-14, 29, 34, 39-40, 57
Astrahan 44
Avlonya Kalesi 5, 14
Aynaroz 13, 27
Azak 37, 40-41, 45
Azamiye Kalesi 54

Bab-ı Sitt Meryem 23
Baba Vida Kalesi **49**, 57
Babü'l-Kule 24, 56
Bağdat 36, 53
Bahçesaray 21
Balıkhane Camii (Cezayir) **24**
Baş Tabya 47
Baştova 13, **15**
Bayezid (I.) 7-8, 11, 42-43
Belgrad 21-**22**, 36-37, 40, 49
Benefşe 20
Bigalı Kalesi **4**, 53-**54**
Bilhorod-Dnistrovskiy Kalesi (Akkerman) **20**, 40
Boğaziçi 5, 7-8, **11**, 28, **47**
Bone (Annaba) 48
Bozcaada 48-49
Budin 20
Bursa 6-7, 14, 17, 41
Butrinto Kalesi 15, 29
Bükreş 27

Ceneviz 6, 9, 28, 54
Cezayir 24-25, 48-49, 56-60
Cicel (Gigiri) **48**
Cidde 18, **52**
Cihannüma Kasrı 15-16
Ciriaco (Ankonalı) 6, 43
Çanakkale *bkz.* Kale-i Sultaniye
Çeşme **44**, **47**

D'Irumberry 49
De Busbecq, Ogier Ghiselin 21, 33
De Tott, Baron 49
Devlet Giray Han 44
Dimetoka 15
Doğan Bey 42
Doğu Beyazıt 31
Duckworth (Amiral) 49, 52

Ecyad Kalesi 56
Edirne 8, 15-16
Eğriboz Adası 53
Eğriboz Köprüsü 12
El-Alalı tahkimli ev 56
Enez 43, 53-**54**
Enveri 14
Erzurum 33, 40-45
Estergon **22**-23
Evliya Çelebi 5, 13, 36
Seyahatname 36

Foça 28
Fülek Kalesi **22**, 43-44

Galata 6, 9
garnizon 13, 16, 18, 35-37, 40-44, 49, 52, **54**, 59-60
Gelibolu **4**, 7-8, 11, 17, 28, 42-43
Girit Savaşı (1645-1669) 28
Girokastër **16**
Gradişka **27**
Güvercinlik (Golubac) Kalesi 12, **14**
Güvercin Adası 6

Habsburglar 20-21, 28-29, 33, 43, 48-49, 59
Hac kaleleri 25, 34, 60
Hacı İvaz **17**
Haçlılar 7, 11-12, 14, 16, 18, 24, 31, 41-42
Ha-Cohen, Joseph 23
han 14, 16, 25, 54, 56
Harim Kalesi 18
Havariyyun Kilisesi 15
Heberstein, Adam Freiherr von 29
Hersek-Novi Kalesi 43

Hıristiyanlar 6–8, 16, 19, 34-37, 40, 43, 45, 48, **58**
Hırvatistan **45**
Hillenbrand, Prof. Robert **23-24**
Hoşap Kale 17-**18**

İbn Battuta 6
İbn İyas 36
İdris 41
İlhasan 13
İnebahtı 19, 43
Ioannes (VI.) 7
Ioannes (VII.) 15
İskender Bey 34
İskender Paşa 33
İstanbul 5, 7-9, **16**-17, 24, 35-37, 48, 52, 57
İzmir 14
İznik41

Kahire 24, 31-**32**, 36-37, 39, **54**, 56, 60
İç Kale 32, 37, **54**, 56, 60
Kal'atü'l-Hassa 34
Kale-i Sultaniye (Çanakkale) 4, 9, 17, 28-29, **31**, **40**, **51**, 53
Kamaniçe 40-41
Kanal projesi (Don ile Volga arası) 44
Kanije 37
Kanlı Kule **42**
Kantemir, Dimitri 20
Kara Baba Kalesi 53
Kara Mürsel 7
Kars 53, 57, **59**
Kasım Paşa 32, 44
Kavala 15, 56
Kayseri 34-35
Kazaklar 28, 44
Kırım Tatar Hanlığı 21
Kırım Tatarları 20, 44
Kiel, Machiel 8
Kilitbahir Kalesi 4, 9, 11, 13, 17, 28, 31, 40, **51**
Kinsky (Kont) 49
Kraliyet Donanması 49
Kratovo 39
Kritovoulos 17
Kudüs 23-24, 27, 54
Kumkale 4, 28, **40**, 49, **51**
Kuseyr 18-19, 23
Kuşadası 6
kuşatmalar 6-7, 12, 20, 25, 27, 37, 41-43, 48-49, 59
Kütahya 7, 37

La Broquière, Bertrandon de 14-15
Lefkada (Lefkas) Adası 12

Limni Adası 35, 48
Lipova **22**, 32-33

Macaristan 12, 20, **22**-23, 36-37, 43, 45, 49, 59
Mahmud (II.) **51**-53
Marsigli, Kont Luigi Ferdinando 27
Mechain (konsolos yardımcısı) 52
Medici, I. Ferdinando di 48
Medine 18, 23, 25, 30, 39, 59
Mehmed (II.) 5, 8-9, 11, 15-17, 31, 35, 43, **51**
Mehmed (IV.) 49, **51**
Mehmed Ağa (Fındıklılı) 48
Mehmed Ali Paşa (Kavalalı) 56
Mehmed Bey (Karamanoğlu) 42
Mekke 18, 23, 39, 56, 59
Memlûkler 17-18, 23-24, 29, 36, 39, **54**-**55**
Mısır 17-19, 30-**32**, 35-36, 39, **54**, 56, 60
Midilli Adası 28-29, 48
Mihailoviç, Konstantin 32-33
mimar 5, 8-9, 14, 17, 24-25, 27, 29
Moldova **4**, **22**, 58
Mostar Köprüsü 58
Murad (I.) 7
Murad (II.) 15-16, 43
Murad (III.) 33
Murad (IV.) 28
Mustafa Ali 45
Musul 40, 45, 47, 59
Muzayrib 25
Müslihiddin 9
Müslümanlar 28-29, 32, 34, 36-37, 40-42, 45, 48

Nağara Kalesi 4, 29, **51**-52, 57
Nahçıvan 45
Naima 25, 43, 45
Neşri 42
Niğbolu 8, 41-42

Payas 18, 30, 39
Peçuy **22**, 45
Perekop (Or Kapı) 20
Poti P'asenc 33
Pöçiteli **45**

Rumeli Hisarı 4-5, 9, **11**-**12**, 43, 47, 53
Rumeli Kavağı 28

Queen Elizabeth 53

Santo Stefano Tarikatı 48
Schiltberger, Johann 42
Seçen **22**, 43-44

Seddülbahir Kalesi 4, 27-28, 40, 49, **51**
Selanik 18-19, 27, 40
Selim (I.) 17, 25
Selim (III.) 9, 29, **51**-52, **54**
Semendire 17, 28, 35
Serhat bölgeleri ve mıntıkaları 5, 32, 37, 40, **45**, 58
Seyfeddin 35
Sığrı Hisarı 28
Silistre 8, 40
Simiç'in Kulesi 39
Sinan Ağa, Koca Mimar 5, 14, 25
St Denys, Juchereau de 29
Stavronikita 13
sukemeri **15**
Sugar, Peter 40
Suriye 11, 17-18, 25, 30, 36-37, 39, 54, 56-57, 59
Süleyman (Sultan) 9, 17, 23-25, 36, **51**, 53, 59
Şam 23-25, 36-37, 39, 59
Şeyh Muhammet el-Kâki 32, **54**

Taberiye 31
Tarikü'l-Bint (Kız Yolu) 25
Tarikü'l-Mülukiyye (Kral Yolu) 25
Tibnih 56
Trablus 60
Trabzon 60
Trakya 15, 32, 37, **54**
Tursun Beğ 9

Temeşvar 32
Tuna Nehri 8, 12, 14, 17, 20-23, 29, 40, 42, **49**

Umur Paşa Destanı 14
Uyvar 37
Ürdün 25, 34, 54, 56, 60

Valentini (Tümgeneral) 52
Varlaâka ve Gülşah 41
Venedikliler **4**-5, 7, 12-16, 18, 20, 28-29, 42-44, 47-48
Vidin 8, 20, 29, 36-37, **49**, 57

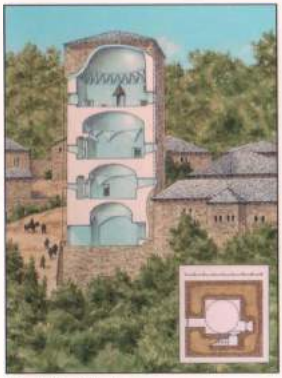
Yafa 29
Yaksan Paşa 31
Yakup 17
Yedikule 5, 15-16, 29, **58**
yeniçeriler 31-32, 35-37, 43, **54**
Yenikale 40, 53, 56, 58
Yusuf-ı Meddah 41

SERİNİN DİĞER KİTAPLARI

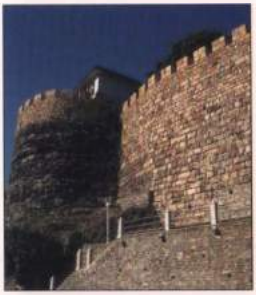
1- BİRİNCİ HAÇLI SEFERİ 1096-99
2- İKİNCİ HAÇLI SEFERİ 1148
3- BİZANS PİYADESİ
4- ATTİLA VE GÖÇER KAVİMLER
5- ÜÇÜNCÜ HAÇLI SEFERİ 1191
6- ANTİK YUNAN SAVAŞÇILARI
7- SPARTACUS VE KÖLE SAVAŞI
8- OSMANLI PİYADESİ 1914-18
9- BALKAN HARPLERİ'NDE ORDULAR 1912-13
10- WATERLOO 1815
11- DOĞU ROMA ORDULARI 306-886
12- İSLAM ORDULARI 600-1100
13- DÖRDÜNCÜ HAÇLI SEFERİ 1202-04
14- OSMANLI ORDULARI 1300-1774
15- HAÇLILAR ÇAĞI'NDA BİZANS, BALKAN VE MACAR ORDULARI 1100-1568
16- MALAZGİRT 1071
17- BİZANS ORDULARI 900-1461
18- NİĞBOLU 1396
19- OSMANLI ORDUSUNDA NİZAM-I CEDİD 1793-1826
20- MARNE 1914
21- STALİNGRAD 1942
22- VİYANA 1683
23- HİTİT SAVAŞÇILARI MÖ 1650-1200
24- OSMANLI DENİZ HAREKÂTI 1911-18
25- KURTULUŞ SAVAŞI'NDA ORDULAR 1919-22
26- İSTANBUL'UN FETHİ 1453

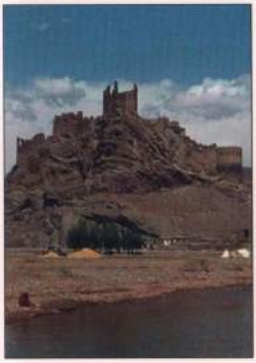
Tarihin en büyük savaşlarının ayrıntılı dökümleri, hasım kuvvetlerin stratejileri, taktikleri, askerî harekâtın düğüm noktaları.

Osmanlı kalelerinin mimari özellikleri, stratejik önemleri, tarihi gelişimleri. Garnizon yaşamı, sınır boylarında savaş ve barış tecrübeleri.

Renkli çizimler

Resimler ve Fotoğraflar

Benzersiz detaylar

OSMANLI KALELERİ 1300-1810

Çok çeşitli mimari gelenekleri bünyesinde barındıran Osmanlı İmparatorluğu, hem Bizans'ın hem de ortaçağ Ortadoğu'sunun mirasçısıydı. Bu geleneklerden beslenen Osmanlılar istihkâmcılıkta farklı üslupların bir sentezini yarattıkları gibi buna Avrupalı hasımlarından öğrenebildiklerini de eklediler. Sonuçta vücut bulan bir dizi kale, incelikli olmakla beraber mutlak surette işlevselliği ön plana almaktaydı; zira Osmanlılar kaleleri nadiren iktidar ve prestij kaynağı olarak kullanmışlardır. Bu kaleler çoğu kez devasa ve bir hayli tahripkâr toplara da ev sahipliği yapıyordu. Osmanlılar işte bu yapılar ve silahlar sayesinde, stratejik önemi yüksek Türk Boğazları başta gelmek üzere, idarelerinde bulunan coğrafyalardaki düğüm noktalarına yüzyıllarca hükmetmişlerdir.

Osprey askeri tarih dizisinin İslam ve Ortadoğu tarihi uzmanı Dr. David Nicolle, elinizdeki kitabında, günümüze değin Batılı tarihçilerce genelde görmezden gelinmiş Osmanlı kalelerinin stratejik önemini ve fiziki inşaatını inceliyor. Adam Hook'un incelikli illüstrasyonları ise Osmanlı kale mimarisi kadar bu istihkâmlardaki yaşamı da tekrar hayata döndürüyor.

9 786052 957691

22 TL